

5. Klasyfikacja typologiczna ceramiki

Prezentowana w tym rozdziale typologia naczyń neolitycznych ze środkowego Sudanu jest podsumowaniem dokonanych wcześniej klasyfikacji poszczególnych cech. Wyróżnione tutaj typy ceramiki stanowią kombinację cech technologicznych, morfologicznych i dekoracyjnych. Przeprowadzona przez nas analiza chronologiczna materiału źródłowego pozwoliła na wydzielenie jednostek taksonomicznych w miarę jednolitych pod względem stylistycznym, chronologicznym i kulturowym. Jednocześnie granice tych jednostek nie są tak wyraźnie sprecyzowane, jak w przypadku klasyfikacji poszczególnych właściwości. Obok ceramiki z grobów włączony został tutaj cały materiał masowy pochodzący z osad, dla którego możemy określić jedynie niektóre cechy (bardzo rzadko znamy w tym materiale kształt naczyń).

Podstawy wyróżnienia poszczególnych typów są niejednolite. Wynika to z niejednakowej wartości klasyfikacyjnej poszczególnych cech naczyń. Zwykle jest to ten element, który najwyraźniej świadczy o odrębności danej grupy ceramiki i pozwala najłatwiej zidentyfikować dany okaz. Mogą to być cechy technologiczne, w szczególności niektóre sposoby potraktowania powierzchni zewnętrznej pojemników, pewne bardziej złożone formy naczyń czy też specyficzne rodzaje dekoracji charakterystyczne dla określonej fazy rozwoju wytwórczości ceramicznej. Każda z grup cech – technologicznych, morfologicznych, dekoracyjnych – rozwijała się samodzielnie i często daty przełomowe dla rozwoju każdej z nich są od-

mienne. Z tego względu przyjęcie arbitralnie jednej z tych grup cech za absolutnie nadrzędną mogłoby doprowadzić do zatarcia różnic chronologicznych pomiędzy poszczególnymi rodzajami ceramiki.

Zastosowany przez nas szereg stopni taksonomicznych – grupa, podgrupa, typ, podtyp, odmiana – ma za zadanie uszeregowanie naczyń według ich podobieństwa stylistycznego oraz funkcjonalnego. Ponad owymi jednostkami ceramikę podzieliliśmy na dwie rodziny. Pierwszą stanowią wyroby, w których do schudzania masy ceramicznej użyto domieszki mineralnej (M), a drugą te okazy, do wyrobu których zastosowano domieszkę organiczną (R); rozważania klasyfikacyjne prowadzone są osobno dla każdej z nich.

Ponieważ znakomita większość wyrobów ceramicznych ma proste kształty, cechy najbardziej różnicujące materiał to sposób potraktowania powierzchni i dekoracja brzuśca. Cechy te są najłatwiej rozpoznawalne przy fragmentarycznie zachowanym materiale, w związku z czym najwięcej uwagi poświęcali im badacze. W ten sposób daje się sklasyfikować całość materiału ceramicznego. Dlatego też cechy te dają najpełniejszą podstawę do porównania inwentarzy z różnych stanowisk, w szczególności fragmentarycznie zachowanych naczyń pochodzących z osad. Postępowanie takie ma uzasadnienie także w dotychczasowych tradycjach klasyfikacyjnych materiałów sudańskich. Sposób potraktowania powierzchni i technika wykonania dekoracji określają więc grupę ceramiczną. Natomiast kształty naczyń i ich wielkość oraz specyficzne cechy dekoracji definiują typy i podtypy. Jeżeli konieczne jest wydzielenie mniejszych jednostek taksonomicznych, można opisać szczegółowe warianty. Pierwsze trzy grupy: PB, PG, PR, to naczynia, które nie były zdobione na powierzchni brzuśca. Kolejne trzy: BT, RW, CW, to takie, na których dekoracja pojawia się sporadycznie i zwykle zajmuje jedynie niewielką część powierzchni pojemnika. Pozostałe to wyroby, gdzie zwykle cała powierzchnia, wyjątkowo tylko jej część, pokryta jest różnego rodzaju dekoracjami. Również w przypadku tych ostatnich grup zwraca się uwagę (o ile to możliwe) na kolor powierzchni zewnętrznej, a w szczególności na to, czy była ona powlekana na czerwono, co zostało uwzględnione na niższych szczeblach klasyfikacji.

– PB (*plain brown*) – naczynia o niezdobionych brzuścach barwy brązowej o różnych odcieniach i brązowoszarej o różnych odcieniach.

– PG (*plain gray*) – naczynia o niezdobionych brzuścach barwy szarej lub ciemnoszarej, rzadziej czarnej.

– PR (*polished red*) – naczynia o czerwonych powlekanych ochrą powierzchniach i niedekorowanych brzuścach.

- BT (*black-topped*) – naczynia o czernionych wylewach.
- RW (*rippled ware*) – naczynia o marszczonych brzuścach.
- CW (*combed ware*) – naczynia o czesanych brzuścach.
- RS (*rocker stamp ware*) – naczynia o powierzchni pokrytej dekoracją wykonaną techniką kołyskową
- AP (*alternately pivoting stamp*) – naczynia zdobione techniką kroczonego stempelka lub innymi dającymi zbliżony efekt.
- ST (*single stamp decoration*) – naczynia zdobione odciskami pojedynczego stempelka. W przypadku niektórych, złożonych rodzajów dekoracji, wykonanych grzebykiem trudno jest na podstawie dostępnych danych określić, czy dany wzór wykonano techniką APS czy odciskami grzebyka; decyzja co do zakwalifikowania do danego typu w tym wypadku musiała być podjęta arbitralnie.
- IW (*incised ware*) – do grupy tej zaliczono naczynia zdobione prostymi wzorami wykonanymi techniką rycia pojedynczego lub podwójnego ostrza.
- GW (*geometric ware*) – naczynia pokryte złożoną dekoracją geometryczną.
- PW (*painted ware*) – naczynia malowane.

Podstawową jednostkę taksonomiczną, którą jest typ, charakteryzuje – obok zbliżonej technologii – wspólny styl dekoracyjny i forma naczynia. W typach wydzieliśmy niekiedy również mniejsze jednostki klasyfikacyjne (podtypy, odmiany), mające na celu precyzyjniejsze określenie niektórych rodzajów ceramiki. Takie uszczegółowienie typologii jest jednakże możliwe jedynie w stosunku do kompletnych okazów. W przypadku znacznej części materiałów z osad będziemy więc musieli poprzestać jedynie na określeniu grupy typologicznej.

Przy opisie poszczególnych typów naczyń zajęliśmy się głównie najbardziej charakterystycznymi cechami. Informacje szczegółowe wiążące poszczególne typy ceramiki z wcześniejszymi klasyfikacjami zostały ujęte w tabelach.

5.1. Grupa PB. Naczynia o prostych kształtach i brązowym lub szarobrązowym, nieornamentowanym brzuścu

Do omawianej grupy zaliczyliśmy całość ceramiki o gładkich powierzchniach zewnętrznych – zarówno *burnished*, jak i *smoothed*. Czasem brakuje informacji o sposobie wygładzania powierzchni. Do tej grupy włączony został również nie-dekorowany materiał o powierzchniach nienoszących śladów celowego wygładzania. Precyzyjną analizę utrudnia to, że nie wszyscy badacze operują tymi pojęciami w tym samym znaczeniu (por. Arkell 1953: 69–74; Abbas 1982: 79). Aby

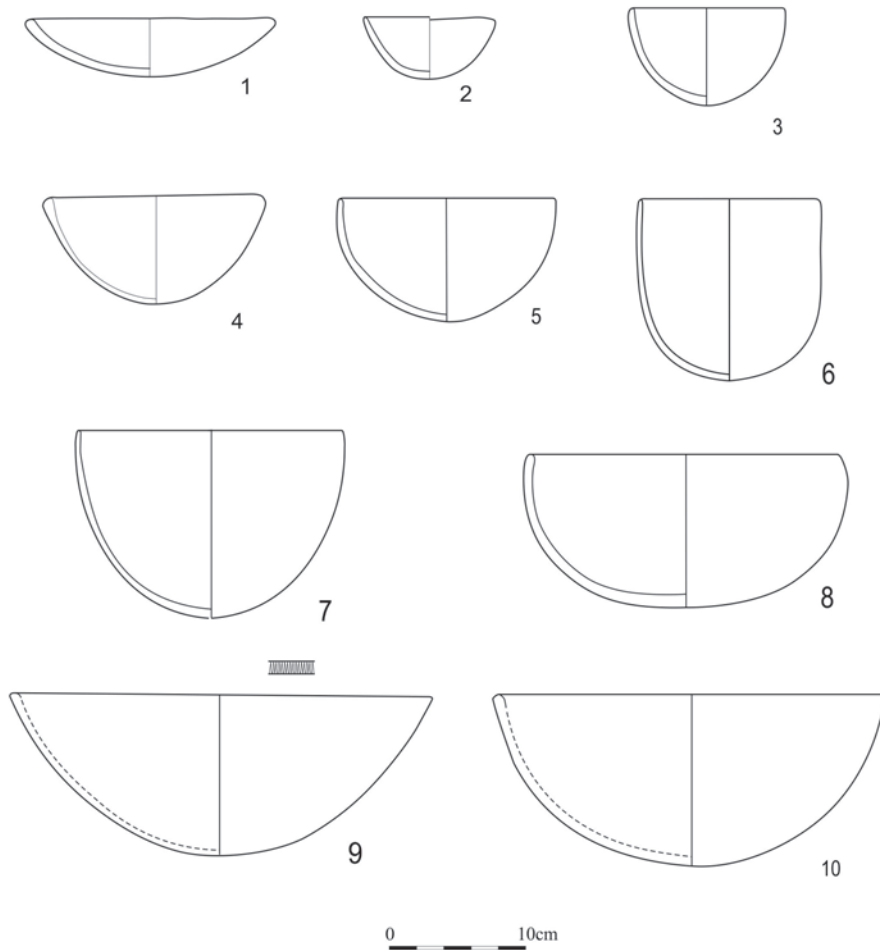

Fig. 106. Pottery typology. Types PB 1-7

1. PB1 - 1.1.2.1 - Kadada, Reinold 2007, Fig. 179c; 2. PB2 - 1.2.1.2 - Kadada, Reinold 2007, Fig. 165g; 3. PB2 - Kadada, Geus 1981a, Fig. 12d; 4. PB3 - 1.2.2.4a - Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.76b; 5. PB3 - Shaheinab, Arkell 1953, Fig. 28; 6. PB4 - Kadada, Geus 1981, Pl.VIc; 7. PB5 - Kadero, grób 55; 8. PB6 - Kadada, Geus, Reinold 1979, Fig. 33a; 9. PB7 - Shaheinab, Arkell 1953, Fig. 31; 10. PB7 - Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.71d

uniknąć nieporozumień, postanowiliśmy potraktować wszystkie naczynia o gładkiej powierzchni jako całość, niezależnie od sposobu, w jaki uzyskano taką powierzchnię.

Wyroby tej grupy są powszechne na wszystkich stanowiskach neolitycznych, zarówno w osadach, jak i na cmentarzyskach, gdzie stanowią od kilku do kilkunastu procent materiału (na terenie osady w Kadero – 7,2%, w Shaheinab – 9,0% ; Arkell 1953: 78; Chłodnicki 1982: tab. 14). Prawdopodobnie należy zaliczyć do niej również znakomitą większość niedekorowanych egzemplarzy z osad w Zakiab i Um Direiwa, do której zaliczono na tych stanowiskach odpowiednio 7,3% i 17,8% materiału (Haaland 1981: tab. 26–32). Czasem autorzy traktują wszystkie niezdobione wyroby ceramiczne jako całość, nie wydzielając grup na podstawie ich koloru. Stanowią one wtedy łącznie ok. 1/4 materiału (23,3% w Sheikh el-Amin; Fernandez *et al.* 2003b: fig. 51). Okazy te nie są żadnym wyznacznikiem chronologicznym czy kulturowym – podobne, niezdobione naczynia możemy spotkać w wielu kulturach, rozwijających się w różnym czasie w tej części Afryki. Do grupy tej należy również ceramika typu *Difra Burnished* znana z Shaqadud (Robertson 1991: 138–139).

Jest to zwykle ceramika dość gruba (grubość ścianek 3–10 mm, średnio ok. 6,6 mm – najgrubsza spośród wyrobów nieornamentowanych). Naczynia tej podgrupy równie często mają kształt US, jak i RS. Dominują brzegi proste, wyjątkowo są one pogrubiane do wewnątrz, sporadycznie na zewnątrz. Średnica wylewu waha się w granicach 9–36 cm, chociaż w Um Direiwa zanotowano obecność fragmentów pochodzących z większych okazów. Wylewy były czasem dekorowane (w Kadero 16%, w Zakiab 21,4%) wzorami typów IIIA–C (głównie IIIAf–h), inne ornamenty występowały sporadycznie, w tym również I.A, III.D oraz III.H i III.E. Rzadko można spotkać linie ryte tuż pod krawędzią wylewu (DP – IV.A). W omawianej podgrupie wyróżniliśmy 20 typów naczyń różniących się kształtem i formą, czasem również technologią (PB 20).

Typ PB 1. Płytkie misy małej i średniej wielkości (0,5–1 l) o kształtach US2–4, brązowym wygładzonym brzuścu, prostych lub lekko pogrubionych brzegach, zaokrąglonych wylewach i kulistych dnach. Naczynia tego typu znajdowane są na cmentarzysku w Kadada (ryc. 106.1). Fragment naczynia tego typu znany jest również z cmentarzyska w Shaheinab (Arkell 1953: 84). Z obecnością niewielkiej liczby wyrobów tego typu należy również liczyć się w osadzie w Kadero (Chłodnicki 1984: fig. 1.1), a zapewne i na innych stanowiskach neolitycznych. Wydaje się jednakże, że większość płytkich naczyń tego typu należy wiązać raczej ze stanowiskami o młodszej chronologii neolitycznej.

Typ PB 2. Niewielkie, zwykle dość głębokie misy o kształtach US 9–14 i pojemności 0,2–0,6 l (ryc. 106.2–3). Brzegi zwykle proste, czasem lekko pogrubione. Brzusec brązowy, wygładzany. Ceramika tego typu znana jest z Kadada i Khor Shambat.

Typ PB 3. Naczynia o kształcie US 6 i 10, średniej wielkości i głębokości, o brązowym, szarobrązowym lub szaroróżowym brzuścu. Wylewy dekorowane jedynie wyjątkowo (IAd). Jako domieszka użyty został drobny i średniej grubości piasek kwarcowy (3.S1). Pojemność ich waha się od ok. 0,5 l (PB 3a) do ok. 3,5 l (PB 3c), jednak najwięcej naczyń tego typu ma pojemność ok. 1–2 l (PB 3b; ryc. 106.4–5). Jest to jeden z popularniejszych typów naczyń i spotkać go można na wielu stanowiskach neolitycznych.

Typ PB 4. Bardzo głębokie, małe pojemniki o kształtach US 18–21 i prostych brzegach. Ich pojemność nie przekracza 0,8 l (ryc. 106.6). Jako domieszka użyty został drobny i średniej grubości piasek kwarcowy (3.S1). Jak dotąd całe formy znane są jedynie z Kadada i Ghaba.

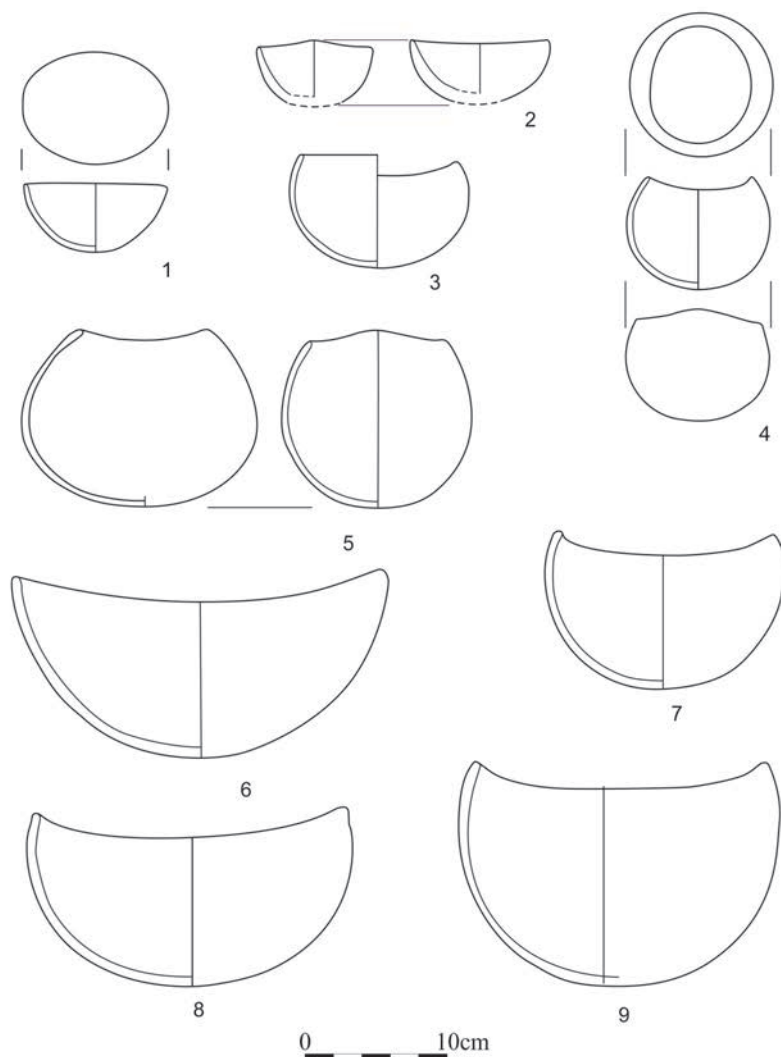
Typ PB 5. Głębokie naczynia średniej wielkości, o brązowym, wygładzanym brzuścu i prostych brzegach, czasem o dekorowanych wylewach (IA, IIIA, D). Mają one kształty US 13–16 i 19 oraz pojemność 1–3 l (ryc. 106.7). Jako domieszka użyty został drobny i średniej grubości piasek kwarcowy (3.S1). Jest to jeden z popularniejszych typów naczyń na stanowiskach o starszej chronologii, licznie występujący w Ghaba i Kadero.

Typ PB 6. Duże i średnie pojemniki ceramiczne o kształtach US 6 i US 9–10, spłaszczonych dnach (A4, B1) i prostych, czasem zdobionych (IIID) brzegach. Powierzchnia brązowa z szarymi plamami. Okazy tego typu znane są, jak dotąd, wyłącznie z cmentarzysk w Kadada i Ghaba. Mają one pojemność ok. 3–3,5 l (ryc. 106.8).

Typ PB 7. Duże misy o kształtach US 8, 10, 13, 15, 16, brązowym lub szarobrązowym brzuścu, prostym brzegu, rzadziej lekko pogrubionym brzegu i kulistym dnie. Wylewy czasem zdobione zygzakami (IA) lub ukośnymi nacięciami (IIIA). Jako domieszka użyty został drobny i średniej grubości piasek kwarcowy (3.S1). Wyodrębniliśmy tutaj trzy podtypy:

Podtyp PB 7A. Są to dość płytkie naczynia (US 8,10) o pojemności 2,5– 4,5 l (ryc. 106.9).

Podtyp PB 7B. W podtypie tym zawarliśmy naczynia o średniej głębokości (US13, 15,16). Naczynia mają zwykle pojemność 3–6 l, zdarzają się jednak okazy bardzo duże o pojemności ponad 10 l. Naczynia tego typu znane są z cmentarzysk w Ghaba (ryc. 106.10), Kadada i Shaheinab. Pewną liczbę fragmentów ceramiki tego typu znaleziono również w Kadero.

Ryc. 107. Typologia ceramiki. Typy PB 8

Fig. 107. Pottery typology. Types PB 8

1. PB8A – 8.1.1.1b – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.378b; 2. PB8A – 8.3.1.1a – Kadada A, Reinold 2007, Fig. 167de; 3. PB8B – 8.3.2.1 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.100; 4. PB8B – 8.2.1.1 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.57c; 5. PB8B – 8.3.2.2c – Kadada A, Reinold 2007, Fig. 159ef; 6. PB8C – 8.2.3.1 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.317c; 7. PB8C – 8.3.2.2a – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016; 8. PB8C – 8.3.2.3 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016; 9. PB8C – 8.3.2.4 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.342b; 10. PB8D – 7.1.1.1 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.62

Typ PB 8. Naczynia o elipsoidalnym przekroju poziomym i podniesionej krawędzi wylewu (łódkowate). Brzegi są proste, jedynie wyjątkowo lekko pogrubione i dekorowane prostymi lub ukośnymi nacięciami (IIIA). Do wykonania ich użyto tradycyjnej technologii z domieszką drobnego piasku kwarcowego. Tego typu naczynia najczęściej spotykane są w Ghaba, rzadziej w Kadada. W przypadku fragmentarycznie zachowanego materiału nie ma możliwości odróżnienia ich od pozostałych naczyń typu PB. W zależności od wielkości i kształtu możemy wyróżnić szereg podtypów.

Podtyp PB 8A. Niewielkie otwarte czarki o prostych brzegach i pojemności poniżej 0,2 l (ryc. 107.1–2).

Podtyp PB 8B. Małe kuliste naczynia o zwężonym wylewie i prostych brzegach. Występują tu formy zarówno niewielkie o pojemności ok. 0,2 l (PB 8B1; ryc. 107.3–4), jak i większe o pojemności ok. 1,5 l (PB 8B2; ryc. 107.5).

Podtyp PB 8C. Łódkowate, średniej wielkości naczynia otwarte lub o lekko zwężającym się wylewie (ryc. 107.6–9). Brzeg zwykle prosty, wyjątkowo lekko pogrubiony i dekorowany nacięciami (IIIC). Pojemność tych naczyń wynosi 0,5–2,5 l. Ten podtyp jest najpowszechniejszy, chociaż całe formy znane są jedynie z Ghaba.

Podtyp PB 8D. Łyżki (ryc. 52.7.1.1.1). Jak dotąd jedynie w Ghaba stwierdzono obecność tego rodzaju przedmiotów, ale i tu zachowane są jedynie fragmentarycznie.

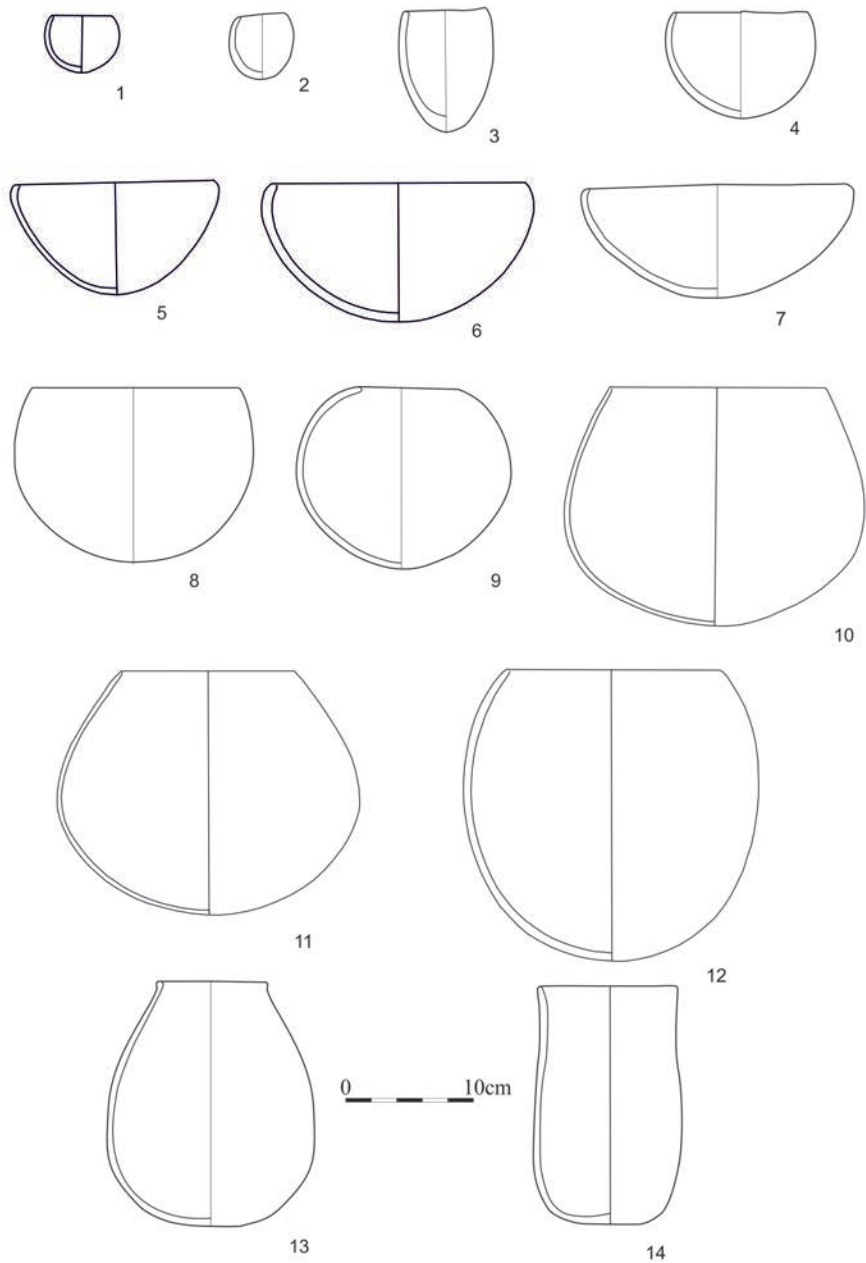
Typ PB 9. Bardzo małe, głębokie naczynia o kształtach RS 17, 24 i 31 i prostych brzegach. Technologicznie nie różnią się one od powyżej opisanych typów. Przeważnie są to formy o pojemności nieprzekraczającej 0,2 l (PB 9A; ryc. 108.1–2), czasem ok. 0,5 l (PB 9B; ryc. 108.3). Formy te znane są z cmentarzysk w Ghaba i Kadada.

Typ PB 10. Małe i średnie, średniej głębokości misy o lekko zwężonym wylewie o prostych, wyjątkowo lekko pogrubionych brzegach (RS 7, 11, 14, 19, 24; ryc. 108.4). Ich pojemność wynosi zwykle 0,5–1 l, wyjątkowo osiągają większe rozmiary do ok. 1,5 l.

Typ PB 11. Płytkie misy średniej wielkości, rzadziej duże. Mają one lekko zwężony wylew i kształty RS1, 2, 4 i 6. Brzegi są proste, zaokrąglone lub płaskie, dna kuliste lub lekko spłaszczone. Pojemność ich wynosi ok. 1,2–2 l, wyjątkowo większe (ok. 5 l; ryc. 108.5–7). Naczynia tego typu znane są z Kadada i Geili.

Typ PB 12. Głębokie misy, średniej wielkości o lekko zwężonym otworze (ryc. 108.8). Jest to jeden z najpowszechniej występujących typów. Licznie występuje on w Ghaba, ale znany jest również z innych stanowisk (Kadada, Geili, Khor Shambat). Brzegi są proste, wyjątkowo lekko pogrubione. Kształty są zróżnic-

Ryc. 108. Typologia ceramiki. Typy PB 9-19

Fig. 108. Pottery typology. Types PB 9-19

1. PB9 – 2.3.1.8, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.401; 2. PB9 – 2.4.1.1 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 159b; 3. PB9 – 2.4.1.2 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 160b; 4. PB 10 – 2.3.1.7 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.48a; 5. PB 11 – 2.3.2.1 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 173b; 6. PB 11 – 2.3.2.2 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 169a; 7. PB 11 – 2.2.2.1 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 170b; 8. PB 12 – 2.3.2.4 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.317a; 9. PB 13 – 2.3.2.12 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 164b; 10. PB 14 – 2.3.3.11 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.168d; 11. PB 15 – 2.3.3.12 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.225b; 12. PB 16 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 163a; 13. PB 17 – 4.4.3.1 – Kadada B, Reinold 2007, Fig. 164a; 14. PB 18 – 5.4.2.4 – Kadada B, Reinold 2007, Fig. 161b

wane: RS 7–12, RS 14–15, RS 17–18, RS 20, a pojemność waha się od 1 do ok. 3 l. Domieszkę stanowi jak w większości materiału neolitycznego drobny i średni piasek kwarcowy (3.S1), ale stosunkowo najczęściej w tym typie zdarzają się również naczynia zawierające w domieszce szamot (3.S3). W Ghaba jest to ok. 20% naczyń tego typu.

Typ PB 13. Głębokie, średniej wielkości, kuliste naczynia o silnie zwężonym otworze o kształtach RS 21, 23 i 24 i pojemności ok. 1–2 l (ryc. 108.9). Brzegi proste, czasem zdobione nacięciami. Naczynia te znane są jedynie z Kadada i Ghaba.

Typ PB 14. Głębokie, duże naczynia o zwężonych otworach (ryc. 108.10). Brzegi proste, wyjątkowo pogrubione i zdobione odciskami grzebyka (IIID). Kształty mają dość zróżnicowane: RS 9, 11, 12, 17–20, a pojemność ich waha się w granicach 3–6 l. Wykonano je z masy ceramicznej zawierającej drobny i średni piasek kwarcowy. Naczynia te znane są z Kadero, Kadada, Ghaba i Geili.

Typ PB 15. Głębokie duże naczynia o silnie zwężonych otworach kształtu RS 21. (ryc. 108.11). Brzegi proste o lekko zwężonych wierzchołkach. Technologicznie podobne po PB 14. Naczynia tego typu znane są jedynie z Ghaba. Mniejsze z naczyń mają pojemność ok. 3–4 l (PB15A), podczas gdy największe ponad 10 l (PB15B).

Typ PB 16. Duże workowate naczynie o zwężonym wylewie o kształcie RS 24 (ryc. 108.12). Jedyne naczynie tego typu o pojemności ok. 5 l znane jest z Kadada.

Typ PB 17. Workowate naczynia o wyodrębnionej szyjce i kształcie RN 14 (ryc. 108.13). Naczynia tego typu o pojemności ok. 2–2,5 l znane są jedynie z Kadada.

Typ PB 18. Pucharki o kształcie UI5 lub RV01 (ryc. 108.14). Te płaskodenne, wysmukłe pucharki o cylindrycznym brzuścu i płaskich dnach znane są jedynie z Kadada.

Typ PB 19. Proste naczynia o brązowym przecieranym lub wygładzonym brzuścu i rozbudowanej dekoracji przykrawędnej (IIIAB, IVB). Typ ten znany jest z fragmentów pochodzących z Shaqadud jako *Ushar Wiped*. Jest on częsty we wszystkich warstwach późnoneolitycznych, ale najczęściej w najgłębszych (Robertson 1991: 139–145).

Typ PB 20. Proste, porowate naczynia o wygładzanych powierzchniach zawierające domieszkę włókien organicznych. Jest to ceramika dość krucha. Zachowane fragmenty wskazują, że są to zwykle otwarte misy o średnicy 8–20 cm. Ceramika ta znana jest z Shaqadud, określa się ją jako *Shaheit Fiber Tempered* (Robertson 1991: 148–150).

5.2. Grupa PG. Naczynia o prostych kształtach i szarym lub czarnym niezdobionym brzuścu

Naczynia o wygładzanych czarnych brzuścach wiążą się głównie z występowaniem bogatego zdobnictwa geometrycznego (patrz Arkell 1953a). Niemniej jednak z osad i cmentarzysk pochodzi również seria fragmentów ceramicznych o niezdobionych brzuścach. W Kadero były to egzemplarze o konturach US i RS. Brzegi, typu A1, A2 i A4, są zwykle proste. Sporadycznie można spotkać brzegi pogrubione do wewnątrz (B1) lub na zewnątrz (C1). Średnica naczyń waha się w granicach 10–32 cm. Mimo iż brzusiec był niezdobiony, to znaczny procent wylewów miał dekorację (ok. 20%). Spotkać możemy tu takie typy, jak: IA, IIf, IIIA–B, IIID, IIIH. W Shaheinab stwierdzono ponadto obecność ornamentów typu IIICd, IIIEa, IIIGa. Na obu stanowiskach – w Kadero i Shaheinab – powszechne jest zdobienie typu IA (w szczególności IAe; Arkell 1953: 74–75; Chłodnicki 1982: tab. 14–16). Z osad znane są jedynie fragmenty naczyń tej grupy. Podobnie jak w grupie PB, domieszkę stanowi przede wszystkim drobny i średniej grubości piasek kwarcowy (4.S1), wyjątkowo w typach PG 5 i PG 7 szamot (4.S3). W tym ostatnim typie spotkać można domieszkę organiczną (4.R). Do grupy tej zaliczyć można pochodzącą z Shaqadud ceramikę typów *Batikh Black*, *Bamia Black* i *Adar Black* (Robertson 1991: 129–132)

Typ PG 1. Bardzo płytkie otwarte misy o kształtach US2–4 (ryc. 109.1). Mają one proste brzegi, które niekiedy są zdobione zygzakiem (IAe). Są to zarówno formy mniejsze o pojemności ok. 0,5 l (PG 1A) znane z Shaheinab i Ghaba, jak i większe o pojemności ok. 1,3 l znane z Geili (PG 1B).

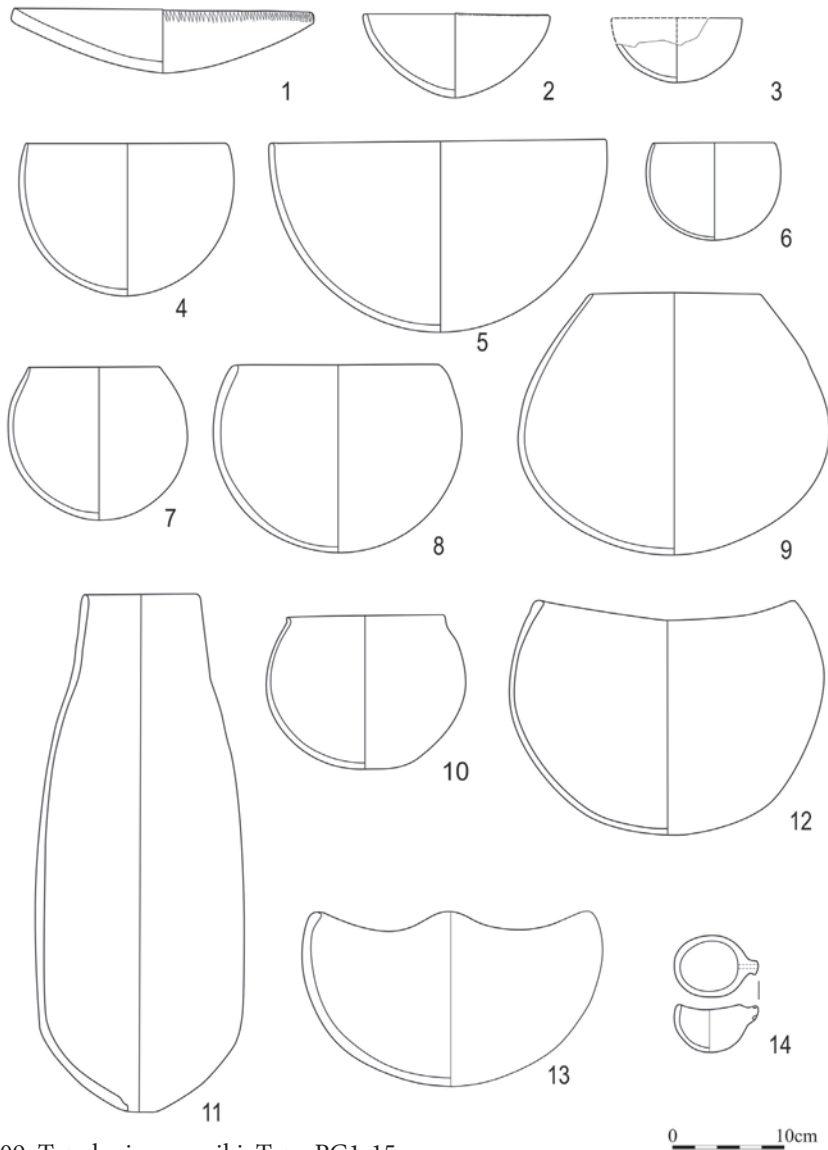
Typ PG 2. Średniej wielkości misy o kształcie US 10 i prostych brzegach (ryc. 109.2). Spotkać je można w dwóch wielkościach: ok. 0,7 l (PG 2A) i ok. 4 l (PG 2B). Całe naczynia znane są jedynie z Ghaba.

Typ PG 3. Mała misa o kształcie US 10 (ryc. 109.3), prostym brzegu i pojemności ok. 0,3 l. Występowanie: Ghaba.

Typ PG 4. Średniej wielkości głębokie otwarte misy o kształcie US 16 i US 18 (ryc. 109.4). Brzegi proste, czasem zwężające się ku górze i zdobione na wylewie zygzakiem (IAd). Pojemność naczyń ok. 1–2 l. Występowanie: Ghaba.

Typ PG 5. Duże, głębokie otwarte misy o kształtach US13 i US 16 (ryc. 109.5). Brzeg prosty, może być dekorowany odciskami grzebyka (IIID). Pojemność naczyń ok. 3–4 l. Występowanie: Ghaba

Typ PG 6. Małe głębokie naczynia o kształcie RS 14 i prostym brzegu (ryc. 109.6). Pojemność ok. 0,5 l. Występowanie: Ghaba

Ryc. 109. Typologia ceramiki. Typy PG1-15

Fig. 109. Pottery typology. Types PG 1-15

1. PG 1 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.420c; 2. PG 2 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.420b; 3. PG 3 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.325c; 4. PG 4 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.303a; 5 – PG 5. Ghaba, 6 – PG 6 -Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.71d; 7 – PG 7a. Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 91a; 8. PG 7b – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.180b; 9. PG 8 -Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.148b; 10. PG 9 – Shaheinab, Arkell 1953, Fig. 42; 11. PG 10 – Geili, Caneva 1988b, Fig. 12.2; 12. PG 11 – Ghaba, Salvatori *et al.*, 2016, Fig. 11.36; 13. PG 12 – Geili, Caneva 1988b, Fig. 13a3.14. PG 14. Ghaba, Salvatori *et al.*, 2016, Fig. 11.82

Typ PG 7. Średnie i duże głębokie misy o konturze RS. Jest to najliczniej występujący typ w omawianej grupie. Wszystkie mają proste, niedekorowane brzegi. Ze względu na ich wielkość wydzieliliśmy dwa podtypy.

Podtyp PG 7A. Naczynia o pojemności ok. 1–2 l o kształtach RS 11, 15, 17, 19, 24 (ryc. 109.7). Występowanie: Ghaba, Kadero

Podtyp PG 7B. Naczynia o pojemności ok. 3–4 l o kształtach RS 12, 17, 20, 24 (ryc. 109.8). Oba podtypy wystąpiły w Ghaba i Kadero.

Typ PG 8. Duże głębokie naczynia o nisko położonej największej wydętości brzuśca o kształcie RS 21 (ryc. 109.9). Jedyne kompletne naczynie tego typu znane jest z Ghaba i ma pojemność ok. 7 l.

Typ PG. 9. Baniaste naczynia o wyodrębnionej szyjce (RN 5). Mają one pojemność od ok. 2 l (ryc. 109.10). Występowanie: Shaheinab.

Typ PG 10. Wysmukłe naczynie o wyodrębnionej szyjce. Ten typ naczynia znany jest wyłącznie z Geili. Jego kolor jest jedynie domniemany, gdyż I. Caneva (1988b: 174) określa generalnie, że ceramika z grobów jest szarej barwy lub czarnej (*gray/black burnished*), nie odnosząc się bezpośrednio do konkretnych naczyń. Naczynie jest bardzo duże, a jego pojemność wynosi ok. 7 l (ryc. 109.11).

Typ PG 11. Naczynia łódkowate o elipsoidalnym przekroju poziomym. Są to zarówno formy otwarte (US10), jak i o lekko zwężonym wylewie (RS2, 11). Są to naczynia średnich i dużych rozmiarów. Podtyp PG 11A to naczynia o pojemności 2–3 l, podczas gdy podtyp PG 11B to pojemnik o pojemności ok. 6 l (ryc. 109.12). Występowanie: Ghaba

Typ PG 12. Naczynia o faliście ukształtowanym wylewie o kształcie RS 7 i pojemności ok. 5 l. Jedyne naczynie tego typu znane jest z Geili (ryc. 109.13). Znajdowane na osadach fragmenty uniesionych brzegów pochodzić mogły od bardziej popularnych czerpaków lub naczyń łódkowatych, ale można jednak wykluczyć, że pochodziły od naczyń tego typu.

Typ PG 13. Naczynia z lejkiem. Są to niewielkie naczynia o pojemności do ok. 0,5 l o wyraźnie wyodrębnionym lejku. Znane są one jak dotąd wyłącznie z Ghaba (ryc. 109.14). Wystąpienie tego typu naczyń wśród neolitycznej ceramiki z Basenu Letti (niepublikowane) świadczy, że możemy się ich spodziewać również na innych stanowiskach.

Grupę PG zaliczyć musimy raczej do tzw. luksusowej lub stołowej. Naczynia o czarnych (a nie szarych) powierzchniach należą do rzadkości i wydaje się, że należy je wiązać raczej ze schyłkową fazą rozwoju neolitu. Kompletne formy znane są głównie z cmentarzysk o późniejszej chronologii. W przypadku osad w Zakiab

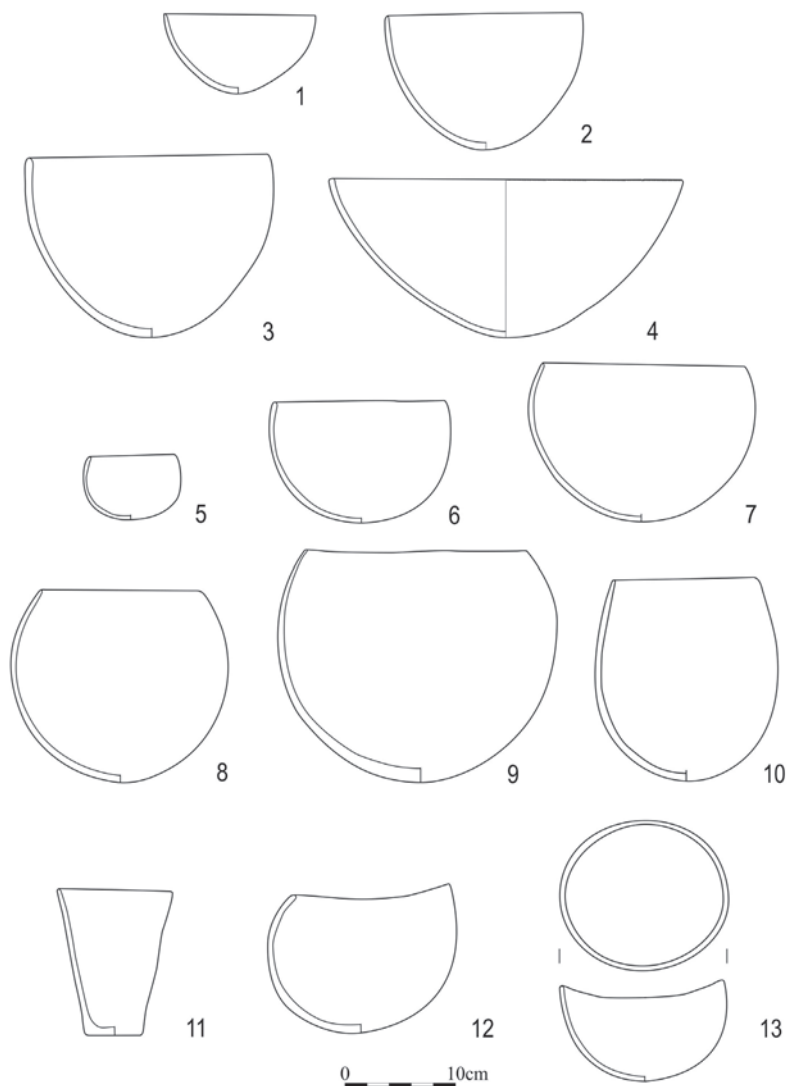
czarne naczynia stanowią zaledwie 0,2% materiału, w Shaheinab niewiele więcej, bo 0,4%. Znaczniejszy wzrost, bo 1,4%, obserwujemy w Kadero, natomiast ich udział wyraźnie zwiększył się w Um Direiwa, gdzie stanowiły 3,6% materiału (Arkell 1953: 78; Haaland 1981: tab. 26–32; Chłodnicki 1982: tab. 14). Ten stosunkowo wysoki udział ceramiki o czarnym brzuścu w Um Direiwa można wyjaśnić najmlodsza chronologią tego stanowiska spośród wyżej wspomnianych.

Należy ponadto zwrócić uwagę, że wyroby zaliczane do omawianej podgrupy to przede wszystkim naczynia nieduże. W Zakiab, gdzie udział czarnej ceramiki jest najmniejszy, w naczyniach o średnicy wylewu do 20 cm wzrasta on aż do 6,7% (Haaland 1981: tab. 26).

5.3. Grupa PR. Naczynia o prostych kształtach i powleczonej na czerwono, niezdobionej, dobrze wygładzonej powierzchni zewnętrznej

Jest to jeden ze stołowych („luksusowych”) rodzajów ceramiki. Powierzchnia pojemników jest niekiedy wypolerowana do wysokiego połysku. Jest ona zwykle cienkościenna. Spotkać można nawet okazy o grubości ścianek zaledwie 3–4 mm, najgrubsze ścianki nie przekraczają 7 mm. Przy ich wykonaniu używano domieszki w postaci drobnego i średniego piasku kwarcowego (typ 5.S1), wyjątkowo domieszki szamotu (5.S3). Brzegi ich są zwykle proste (A), jedynie wyjątkowo pogrubione do wewnątrz (B). Ze względu na odmienne potraktowanie wnętrza naczyń wydzieliśmy trzy jej warianty: a – wyroby obustronnie powlekanie ochrą, b – pojemniki powlekanie ochrą na zewnątrz z brązowym wnętrzem, c – okazy powlekanie czerwoną ochrą na zewnątrz z czarnym wnętrzem. Często jednak nie jesteśmy w stanie określić wariantu, gdyż wielu badaczy swoją uwagę koncentrowało jedynie na zewnętrznej stronie naczynia. Mimo to zaobserwować możemy wyraźną tendencję, czytelną w Kadero, wyrażającą się tym, że w egzemplarzach otwartych (US), szczególnie płytszych, zwykle powlekanie są zarówno zewnątrz, jak i wewnątrz, podczas gdy wśród naczyń o konturze RS przeważają wyroby o brązowych wnętrzach. Natomiast wszystkie uzyskane dotąd materiały wskazują, że ciemnoszare lub czarne wnętrza związane są wyłącznie z pojemnikami zamkniętymi (RS). Fragmenty wyrobów obustronnie powlekanych pochodzące z osad mają średnicę pomiędzy 12 a 20 cm, co może sugerować, że były to przeważnie małe i średnie naczynia o pojemności nieprzekraczającej 5 l. W przypadku okazów powlekanych jednostronnie ta rozpiętość jest większa, bo wynosi 5–28 cm.

Na podstawie spotykanych na terenie osady w Kadero brzegów możemy stwierdzić, że przeważają proste (A), rzadziej są one pogrubione do wnętrza (B1),

Ryc. 110. Typologia ceramiki. Typy PR

Fig. 110. Pottery typology. Types PR

1. PR 1a – Kadero, Grave 143.4; 2. PR1b – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 22.6; 3. PR 2 – Omdurman Bridge, Arkell 1949, Pl. 94.3793/8B; 4. PR 3 – Ghaba, Salvatori *et al.*, 2016, Fig. 11.296d; 5. PR 4 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 165a; 6. PR 5 – Ghaba, Salvatori *et al.*, 2016, Fig. 11.325e; 7. PR 6 – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 22.4; 8. PR 7 – Ghaba, Salvatori *et al.*, 2016, Fig. 11.93; 9–PR 8 – Kadero, Krzyżaniak 2011, Fig. 125; 10. PR 9 – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 22.3; 11. PR 10 – Omdurman Bridge, Arkell 1949, Pl. 94.3793/2; 12. PR 11 – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 28.11; 13 – PR 12 -Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.48b

a wyjątkowo na zewnątrz (C1). Ponad połowa naczyń tej grupy (57% wariantu a, 59% wariantu b, 53% wariantu c) z osady w Kadero miała dekorowane wylewy (IIIA–D, IIH, IIj–k). Wyjątkowo jest to ornament przykrawędny w postaci dwóch linii rytych (IVAb) lub pasma odcisków wykonanych techniką APS (IIAb). Do grupy tej zaliczyć można większość ceramiki typu *Toman Red* z Shaqadud (Robertson 1991: 132–133).

Typ PR 1. Średniej wielkości otwarte misy o średniej głębokości i głębokie. Brzegi proste. W obrębie tego typu możemy wyodrębnić dwa podtypy:

Podtyp PR 1A. Naczynia średniej wielkości i głębokości kształtu US 10 o pojemności od ok. 0,5 do ok. 2 l (ryc. 110.1). Występowanie: Kadero, Ghaba.

Podtyp PR 1B. Duże, głębokie naczynia o kształtach US 13, 15, 16, 19 i pojemności ok. 2–3 l (ryc. 110.2). Występowanie: Kadero, Ghaba.

Typ PR 2. Głębokie, duże otwarte misy o kształcie US 16 i pojemności ok. 2,5–3,5 l. (ryc. 110.3). Brzegi proste. Występowanie: Kadero.

Typ PR 3. Średniej głębokości duże misy o kształtach US 10, 13, 15 i pojemności ok. 3,5–4,5 l. Brzegi proste lub lekko pogrubione, czasem dekorowane odciskami grzebyka (ryc. 110.4). Występowanie: Ghaba.

Typ PR 4. Mała średniej głębokości miska o zwężonym wylewie, lekko spłaszczonym dnie, kształcie RS 9 i pojemności ok. 0,2 l (ryc. 110.5). Występowanie: Kadada.

Typ PR 5. Małe średniej głębokości misy o lekko zwężonym wylewie, kształcie RS 9 i pojemności ok. 0,5 l (ryc. 110.6). Występowanie: Ghaba.

Typ PR 6. Głębokie średniej wielkości misy o zwężonym wylewie i kształtach RS 11 i RS 17. Pojemność ok. 1,5–3 l. Brzegi proste, czasem lekko pogrubione (ryc. 110.7). Występowanie: Ghaba.

Typ PR 7. Duże głębokie misy o zwężonym wylewie, o kształtach RS 20 i RS 24. Brzegi proste, zwężające się ku górze. Pojemność ok. 2–2,5 l (ryc. 110.8). Występowanie: Ghaba.

Typ PR 8. Duże kuliste naczynia o kształtach RS 17, RS 20, RS 24 i prostych brzegach o pojemności ok. 3–5 l (ryc. 110.9). Brzegi proste, czasem zdobione nacięciami (IIIA) Występowanie: Kadero, Ghaba. Jest to typ najpowszechniejszy w omawianej grupie.

Typ PR 9. Średniej wielkości jajowate naczynia o kształcie RS 27 i pojemności ok. 2 l (ryc. 110.10). Występowanie: Kadero

Typ PR 10. Pucharek o kształcie UD 2 i pojemności ok. 0,5 l (ryc. 110.11). Jedynie naczynie tego typu znane jest z Omdurman Bridge.

Typ PR 11. Czerpaki o podniesionym jednostronnie wylewie, kształcie RS 12 i pojemności ok. 0,5–2 l (ryc. 110.12). Występowanie: Kadero.

Typ PR 12. Naczynia łódkowate o elipsoidalnym przekroju poziomym i pojemności ok. 0,8 l (ryc. 110.13). Występowanie: Ghaba

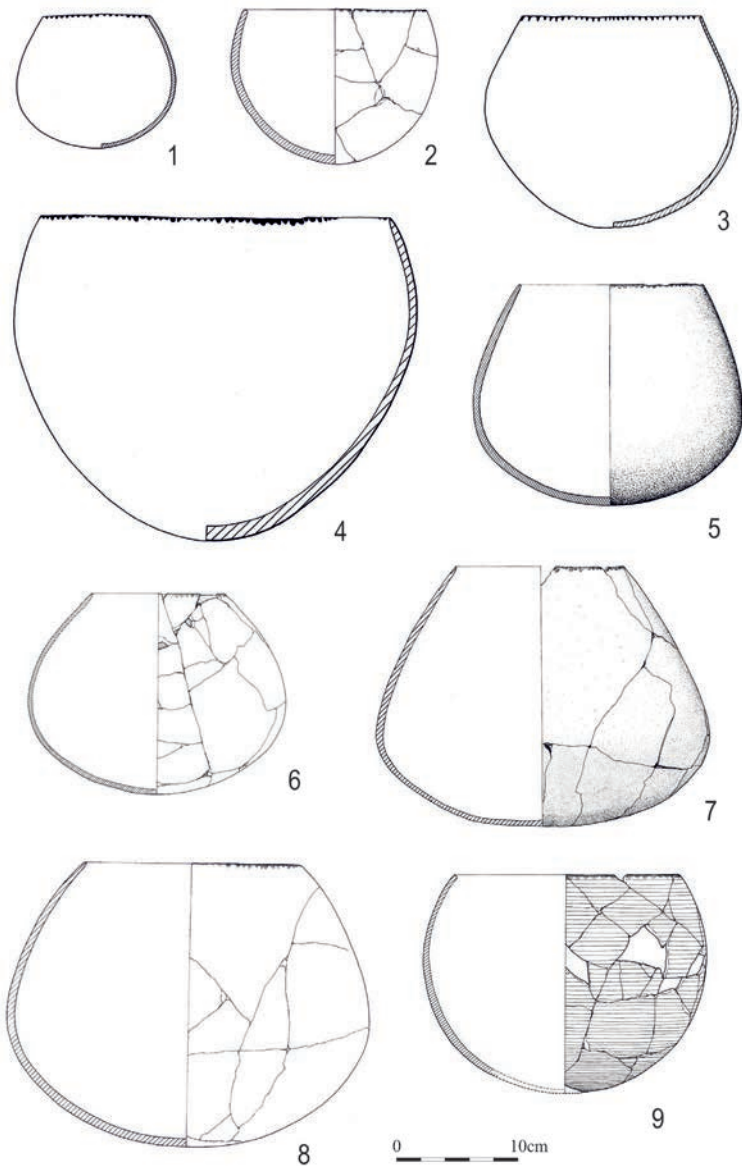
Ceramika grupy PR stanowi znaczną część materiału w osadach o starszej chronologii: w Kadero – 6,4% całego materiału, w Zakiab – 3,5%, a w Shaheinab – 8,9%. Analiza znalezisk ceramicznych w Zakiab wykazała, że dla naczyń o średnicy do 30 cm udział ten wzrasta do 14% (Arkell 1953: 78; Haaland 1981: tab. 26–32; Chłodnicki 1982: tab. 14).

Nie ma ilościowych danych dotyczących występowania ceramiki omawianej grupy na stanowiskach o późniejszej chronologii. Wydaje się jednakże, że udział ten maleje (wyroby te zastępują naczynia o marszczonych brzuścach – grupa RW i o czarnej/szarej powierzchni – grupa PG).

Wśród egzemplarzy omawianej grupy dominują egzemplarze powlekane obustronnie (wariant a). W osadzie w Kadero stanowią one blisko 55% materiału zaliczonego do tej grupy (3,5% całości zbioru). Ceramika wariantu b stanowiła tu 27%, a wariantu c – 18%. Ten ostatni wariant prawdopodobnie ma najmłodszą chronologię. Na uwagę zasługuje, że na wyrobach z podgrupy PR nie występuje dekoracja wylewu w postaci zygzaka ciągłej linii (typ IA), charakterystyczna dla ceramiki stanowisk późnoneolitycznych.

5.4. Grupa BT. Naczynia o czernionych wylewach

Najbardziej charakterystyczne wyroby tej grupy mają czarne trójkąty lub łuczki zwieszające się z krawędzi wylewu (ryc. 59: V; 111). Podobnie jak w przypadku grupy PR, możemy wyróżnić trzy warianty w zależności od sposobu potraktowania wnętrza naczynia. Wnętrza mogą być czerwone powlekane (odmiana a), brązowe (odmiana b) lub czarne (odmiana c). Analiza znalezisk z osady w Kadero wykazała, że udział poszczególnych odmian w całości materiału przedstawia się następująco: a – 60%, b – 36%, c – 4% (Chłodnicki 1982: tab. 14). Wydaje się, że w szacunkach z osady mógł być popełniony błąd wynikający z faktu, że bazę źródłową dla klasyfikacji tych wyrobów stanowiły fragmenty przybrzeżne naczyń, niekiedy niewielkich rozmiarów. Należy zaznaczyć, że tylko one dają podstawę do odróżnienia ceramiki grupy BT od PR. Błąd ten wynika z faktu, że na niektórych kompletnych egzemplarzach odmiany b stwierdzono obecność wewnątrz czerwonej wstęgi pod wylewem. Tak więc na podstawie samych fragmentów brzegów pojemniki te mogły być zaliczone do odmiany a. Z tego też powodu – w przypadku materiałów z osad – odróżnienie odmiany a i b jest często niemożliwe.

Ryc. 111. Typologia ceramiki. Typy BT

Fig. 111. Pottery typology. Types BT

1. BT1 – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 23.8; 2. BT1 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.412b;
3. BT 2 – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 23.2; 4. BT 3 – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 23.4;
5. BT 4 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.9; 6. BT 4 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.296b;
7. BT 4 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.233; 8. BT 4 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.32;
9. BT 5 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.391

Ceramika mająca czarną wstęgę pod wylewem zamiast zębów jest zjawiskiem dość rzadkim. Wstęga ta ma szerokość nieprzekraczającą 1 cm, często zaledwie 0,5 cm. Szczególnie rzadkie są przypadki, gdzie wyraźnie odcina się od pozostałej części brzuśca. Przejście to jest zwykle stonowane, a głęboką czerń wylew osiąga bardzo rzadko. Na części naczyń pokrytych czarnymi zębami zęby ulegają zatarciu, ewoluując w kierunku wstęg. Fakt, że szerokość owych wstęg jest nie większa niż zębów, może świadczyć o ewolucji w tym kierunku albo o tym, że mamy do czynienia z nie do końca udanym procesem czernienia. Omawiane pojemniki mają czerwone lub brązowe powierzchnie. Wyjątkowo wnętrza ich są czarne (Arkell 1953: 75; Chłodnicki 1982: tab. 14–16).

Powierzchnia brzuśca była bardzo dobrze wygładzona, często aż do uzyskania wysokiego połysku. Wszystkie wykonywane były z masy ceramicznej zawierającej domieszkę drobnego piasku kwarcowego (6.S1). Wyjątek stanowi fragment naczynia z Ghaba zawierającego gruby tłuczeń (6.Q; Salvatori *et al.* 2016, Gr. 52.2). Wszystkie znane naczynia, a także fragmenty pojemników z osady świadczą, że były to wyłącznie egzemplarze o konturze RS. Potwierdzają to znaleziska z grobów, gdzie mamy do czynienia jedynie z formami zamkniętymi. Mimo iż była to ceramika cienkościenna, są to tylko okazy średniej wielkości bądź duże. Nie odkryto dotąd wyrobów tego typu o niewielkich rozmiarach. Średnica wylewu jednakże nie przekracza nigdy 30 cm. Znakomita większość wylewów była zdobiona (IIIA–D, IIIB; Arkell 1953: 74; Chłodnicki 1982: tab. 16). Brzegi wszystkich naczyń są proste (A1–2). Ze względu na kształt i wielkość naczyń wydzieliliśmy następujące typy:

Typ BT 1. Naczynia średniej wielkości o kulistym kształcie typów RS 17 i RS 20, rzadziej RS 11 i pojemności ok. 1–2 l (ryc. 111.1–2). Czasem wylew jest dekorowany ukośnymi nacięciami (IIIA). Występowanie: Kadero, Ghaba.

Typ BT 2. Duże naczynia o kulistych kształtach RS 12, RS 17, RS 20, RS 24 i pojemności ok. 2,5–4,5 l (ryc. 111.3). Występowanie: Kadero, Ghaba.

Typ BT 3. Bardzo duże naczynia o kulistym kształcie. W typie tym mamy do czynienia z bardzo z naczyniami o kształtach jak w typie BT 2, ale większych rozmiarów. Większość z nich ma pojemność ok. 5–10 l (BT 3A), ale zdarzają się również egzemplarze o większej pojemności dochodzącej nawet do 25 l (BT 3B; ryc. 111.4). Występowanie: Kadero, Ghaba.

Typ BT 4. Duże naczynia o największej wyđętości brzuśca poniżej połowy wysokości, o kształtach RS 13–16, RS 21 i pojemności 5–7 l (ryc. 111.5–8). Występowanie: Ghaba.

O ile pierwsze trzy typy spotkać możemy zarówno na cmentarzyskach w Kadada, jak i Ghaba to naczynia o nisko położonej największej wyđętości brzuśca występują jedynie w Ghaba.

Typ BT 5. Do typu tego zaliczyliśmy wyroby, w których rząd czarnych trójkątów pod wylewem współwystępuje z dekoracją brzuśca. Ceramika ta jest znana zaledwie z kilku fragmentów odkrytych w osadzie w Shaheinab i – być może – również w Zakiab oraz kompletnego naczynia z cmentarzyska w Ghaba.

Podtyp BT5A. Znaleźiska zdobione dekoracją wykonaną techniką APS. Znane są jedynie z fragmentów. Są to wyroby zdobione punktami tworzącymi poziome linie (APS1A2) bądź też bardziej złożone układy (najprawdopodobniej festony APS1A3; Arkell 1953: 75, pl. 39.4; Haaland 1981: tab. 26, 27, 31).

Podtyp BT5B. W podtypie tym zawarliśmy naczynia mające czarny wylew, a jednocześnie brzusiec dekorowany wzorami odciskanymi, wykonanymi techniką kołyskową. Jak dotąd, znane są jedynie pojedyncze przypadki znalezienia fragmentów pojemników tego typu – w osadach w Shaheinab i Zakiab (Arkell 1953: 75, pl. 34.10; Haaland 1981: tab. 27, 31).

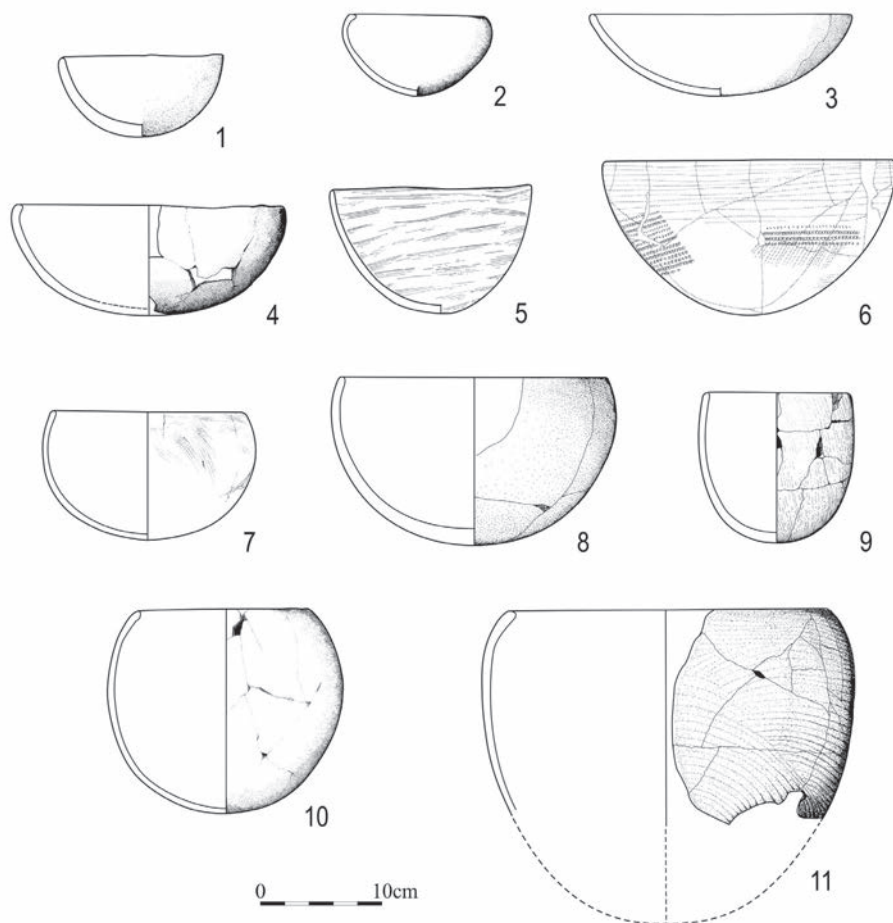
Podtyp BT5C. Okazy zdobione dekoracją w postaci poziomych linii rytych. Podtyp ten znany jest z egzemplarza odkrytego na cmentarzysku w Ghaba. Miał on kształt RS 17 i pojemność ok. 4,5 l (ryc. 111.9).

Typ BT 5D. Ceramika o czerwonych zębach pod krawędzią wylewu. Wyroby zaliczane do tego podtypu to zaledwie dwa fragmenty naczyń znalezione w osadzie w Shaheinab. Wykonane były one w ten sam sposób co pojemniki tej grupy, jednakże do wypełnienia trójkątów tuż pod krawędzią wylewu nie użyto czerniącej je substancji, lecz składnika, który barwił je na pomarańczowo. Ceramikę tę zaliczyliśmy, za A.J. Arkellem (1953: 75), do grupy BT, gdyż wykazuje ona najbliższe związki z tą grupą.

Naczynia zdobione rzędem czarnych zębów pod wylewem stanowiły niewielki procent materiału ceramicznego (w osadzie w Kadero 1,4%, w Shaheinab poniżej 1%). Jeszcze rzadziej występuje ceramika zdobiona czarnymi wstęgami (Arkell 1953: 78; Chłodnicki 1982: tab. 14). W Zakiab, gdzie nie dokonano rozróżnienia ceramiki tych dwóch rodzajów, naczynia o niezdobionym brzuścu i czernionym wylewie stanowiły aż 4,2% materiału (Haaland 1981: tab. 26–31). Warto jednak zwrócić uwagę, że w wyposażeniu grobowym w Kadero ich udział wzrasta do ponad 11% (Chłodnicki 2011, tab. 9).

5.5. Grupa CW. Naczynia o prostych kształtach i czesanim lub drapanym brzuścu

W grupie tej wyróżniliśmy szereg typów, kierując się głównie formą naczynia. Wszystkie znane dotąd pojemniki o czesanej powierzchni mają proste kształty.

Ryc. 112. Typologia ceramiki. Typy CW

Fig. 112. Pottery typology. Types CW

1. CW 1a – Kadada, Reinold 2007, Fig. 167b; 2. CW 1b – Kadada, Reinold 2007, Fig. 166a; 3. CW 2a – Kadada, Reinold 2007, Fig. 171a; 4. CW 2b – Kadada, Reinold 2007, Fig. 170a; 5. CW 3 – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 21.2; 6. CW 4 – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 21.5; 7. CW 5 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.301c; 8. CW 6 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 175b; 9. CW 7 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 159a; 10. CW 8 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 161a; 11. CW 9 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 170c

Przeważnie mają one kontur US, rzadziej RS. Ich powierzchnia najczęściej jest brązowa, rzadko szara, a jedynie sporadycznie powlekana na czerwono. Brzegi są proste (A), rzadko pogrubiane do wewnątrz (B1) i tylko sporadycznie modelowane na zewnątrz (C1). Wylewy ornamentowane są rzadko (typy IIIA–D), chociaż na niektórych stanowiskach zdobienie to jest dość powszechne (w Zakiab nosi je 29% brzegów). Średnice naczyń wahają się od 10 do ok. 50 cm (Arkell 1953: 73; Haaland 1981: tab. 26–31; Chłodnicki 1982: tab. 14–16). Wyjątkowo na czesaną powierzchnię nakładano dodatkową dekorację odciskaną. Zwykle jednak dekoracja zajmuje niewielką część brzuśca.

Typ CW 1. Niewielkie otwarte czarki (CW 1A; ryc. 112.1) lub o lekko zwężonych wylewach (CW 1B; ryc. 112.2) o pojemności ok. 02–05 l. Kształty ich są dość zróżnicowane US 8, 10, 16, 19, RS 4, 11, 14, a brzegi proste lub lekko pogrubione. Występowanie: Kadada, Khor Shambat.

Typ CW 2. Płytkie, średniej wielkości otwarte misy (CW 2A; ryc. 112.3) lub o lekko zwężonych wylewach (CW 2B; ryc. 112.4). Pierwsze z wymienionych naczyń miało kształt US 4 i pojemność ok. 1 l, podczas gdy drugie o kształcie RS 1 miało ok. 1,5 l pojemności. Oba naczynia znane są z Kadada.

Typ CW 3. Głębokie misy średniej wielkości zwykle o kształtach US 13 i US 15, wyjątkowo US 16 lub US 18. Mają one pojemność ok. 1–2 l, wyjątkowo są mniejsze. Ten typ naczyń jest szczególnie charakterystyczny dla Kadero (ryc. 112.5).

Typ CW 4. Duże misy średniej głębokości o kształtach US 13 i US 15. Na naczyniach tych pojawia się miejscowo dekoracja odciskana będąca wyznacznikiem tego typu (ryc. 112.6). Pewną liczbę fragmentów ceramiki tego typu odkryto w osadach w Kadero i Shaheinab. Niestety, nie mamy danych co do kształtu tych naczyń, gdyż znamy je wyłącznie z niewielkich fragmentów. Ornament pokrywający powierzchnię pojemników stanowiły wzory wykonywane techniką kołyskową, przeważnie jest to punktowany zygzak. Nie pokrywają one jednak całej powierzchni, ale występują jedynie w niektórych miejscach. Tego rodzaju okazy spotykamy sporadycznie na wielu stanowiskach, między innymi w Kadero (Chłodnicki 2011: fig. 21.5), Shaheinab (Arkell 1953: 77) czy Khor Shambat (niepublikowane). Kompletne naczynia znane z cmentarzyska w Kadero miały pojemność ok. 3 l.

Typ CW 5. Średniej wielkości misy o kształcie RS 7 i pojemności ok. 1,5–2 l (ryc. 112.7). Występowania: Kadada, Ghaba.

Typ CW 6. Duże misy o kształtach RS 3 i RS 8 i pojemności ok. 3–5 l (ryc. 112.8). Występowanie: Kadada.

Typ CW 7. Głębokie naczynia o kształtach RS 19 i RS 24 i pojemności ok. 1 l (ryc. 112.9). Występowanie: Kadada.

Typ CW 8. Duże kuliste naczynie o kształcie RS 24 i pojemności ok. 3 l. Brzeg pogrubiony do wewnątrz (ryc. 112.10). Występowanie: Kadada.

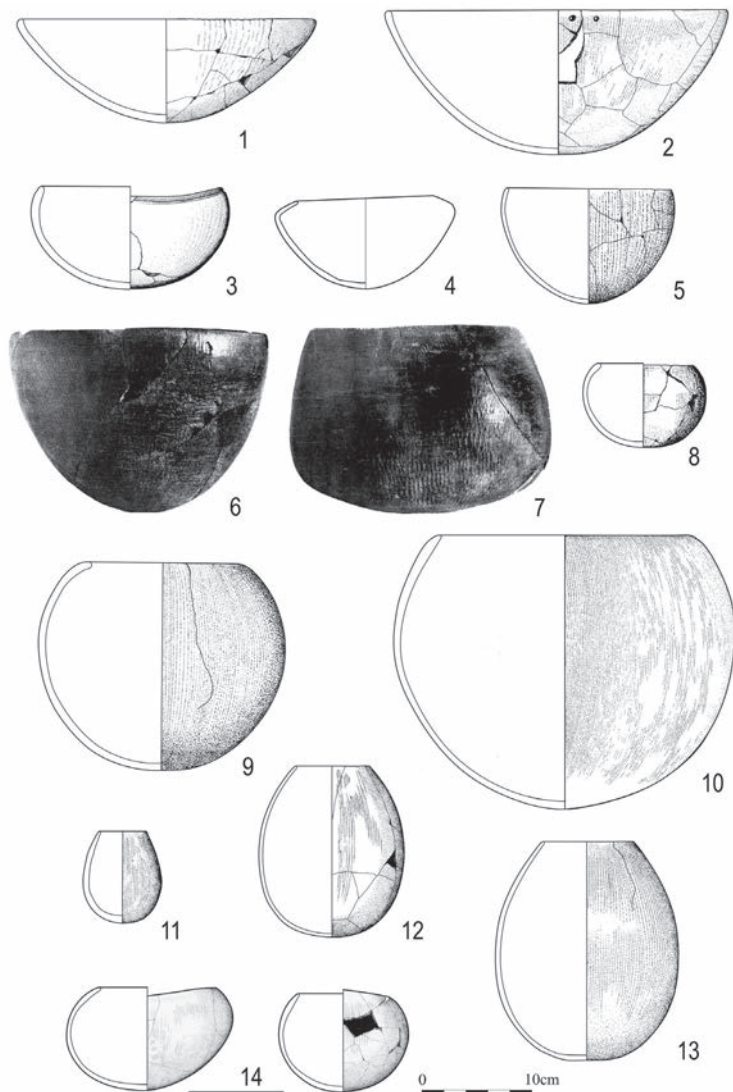
Typ CW 9. Bardzo duże kuliste naczynia o kształtach RS 9 i RS 17 i pojemności ok. 11–12 l (ryc. 112.11). Brzegi pogrubione do wewnątrz. Występowanie: Kadada

Naczynia o czesanych brzuścach spotkać możemy na wszystkich neolitycznych stanowiskach środkowego Sudanu, chociaż wszędzie ich udział procentowy w materiale ceramicznym jest niewielki. W osadzie w Kadero stanowiły one 1,5%, w Shaheinab – 1,2%, w Um Direiwa – 1,4%, jedynie w Zakiab aż 4,2% (Arkell 1953: 78; Haaland 1981: tab. 26–32; Chłodnicki 1982: tab. 14).

Możemy zauważyć pewną ewolucję pojemników omawianej grupy. Na stanowiskach o starszej chronologii (Shaheinab, Kadero, Zakiab) są to głównie misy, zwykle dość głębokie, o średnicy ok. 20 cm. Czesanie ma na nich przebieg nieregularny z tendencją do przewagi linii poziomych. Ceramikę tego rodzaju możemy spotkać również na stanowiskach późniejszych, jak np. na cmentarzysku w Kadada; pojawiają się tu jednakże również bardzo głębokie pojemniki o konturze RS i pionowych liniach czesania. Takie czesane pionowo naczynia o konturze RS i wąskich otworach wydają się charakterystyczne dla późniejszej fazy rozwoju. Formą swoją przypominają one niektóre okazy o marszczonej powierzchni z pionowym przebiegiem linii zmarszczek (patrz typ RW). Fakt, iż niekiedy można spotkać naczynia o czesanim brzuścu, na których pewne partie są zagładzone – co upodabnia je do ceramiki marszczonej (Arkell 1949: 101) – wskazuje, że z niektórych typów omawianej grupy mogła rozwinąć się ceramika o marszczonej powierzchni (grupa RW).

5.6. Grupa RW. Naczynia o marszczonych powierzchniach zewnętrznych

Ceramika tej grupy wyraźnie jest związana ze stanowiskami o młodszej chronologii. Dużą serię naczyń tego rodzaju pozyskano na cmentarzyskach w Kadada, Shaheinab i Omdurman Bridge. Wyroby wchodzące w skład tej grupy wykazują duże zróżnicowanie morfologiczne, a brzuśce dekorowane są jedynie sporadycznie, i to wyłącznie w górnych partiach naczyń. Ceramika marszczona zajmuje szczególną pozycję wśród pojemników neolitycznych w Kadada. Szczególnie często traktowano w ten sposób wyroby małe i średniej wielkości. Marszczenie wyjątkowo występuje na większych okazach. Dekoracja ta ma też związek

Ryc. 113. Typologia ceramiki. Typy RW 1-13

Fig. 113. Pottery typology. Types RW 1-13

1. RW 1 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 230b; 2. RW 1 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 231c; 3. RW 2 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 232; 4. RW 3 – Shaheinab, Arkell 1953, Fig. 39; 5. RW 4 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 229d; 6. RW 5 – Omdurman Bridge, Arkell 1949, Pl. 91.6; 7. RW 6 – Omdurman Bridge, Arkell 1949, Pl. 91.3; 8. RW 7 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 229b; 9. RW 8 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 214c; 10. RW 9 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 223; 11. RW 10 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 212d; 12. RW 11 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 225c; 13. RW 12 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 227a; 14. RW 13 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 229ef

z ukształtowaniem naczyń. Wprawdzie najwięcej ułamków pochodzi z kulistych, zamkniętych typów (typ P.R wg Reinold 2007: fig. 158), lecz ich udział jest szczególnie duży (ok. 90%) na głębokich jajowatych pojemnikach (typ T.R). Dekoracja ta pojawia się na wszystkich typach wyrobów ceramicznych z wyjątkiem pucharów kielichowatych. Co ciekawe, w przypadku otwartych mis częściej widzimy ją na okazach płtykich (T.E) niż głębszych (P.E; Reinold 2007: 196–197). Naczynia tej grupy miały zwykle szare powierzchnie zewnętrzne lub były pokryte ochrą. Często jednak nie dysponujemy informacjami na ten temat.

Typ RW 1. Płytkie misy o kształtach US 3, US 6, US 8, US 10, US 12, US 13 (ryc. 113.1–2). Brzegi proste, wyjątkowo lekko pogrubione. Najmniejsze z nich mają pojemność ok. 1 l (RW 1A), większość ok. 3–5 l (RW 1B), a największe ponad 7 l. Występowanie: Kadada.

Typ RW 2. Średniej wielkości i głębokości misy o lekko zwężonym wylewie (ryc. 113.3). Ich wielkość waha się od 1 do 4 l. Występowanie: Kadada.

Typ RW 3. Średniej i głębokości misy o ostro załamanym brzuścu.

Podtyp RW 3A. Średniej wielkości misa o kształcie RC 1, pojemności ok 1 l i średnicy wylewu ok. 12 cm (ryc. 113.4). Jedyne jak dotąd naczynie tego typu znane jest z Shaheinab. Ta delikatna ceramika miała szaroczarne powierzchnie zewnętrzną i wewnętrzną. A.J. Arkell (1953: 86) uważał, że może to być kopia kamiennego, egipskiego naczynia datowanego na I Dynastię.

Podtyp RW3B. Duże naczynie o kształcie RC 2 i szaroróżowej powierzchni zewnętrznej, marszczonj w górnej części brzuśca i wygładzanej na dole. Wnętrze pojemnika było szare, lekko wygładzane. Pojemność: 4,8 l. Występowanie: Kadada (Geus, Reinold 1979: 57).

Typ RW 4. Półkuliste, głębokie misy o lekko zwężonym wylewie, kształtach RS 9 i RS 19 i pojemności ok. 1 l (ryc. 113.5). Występowanie: Kadada.

Typ RW 5. Półkulista głęboka misa o kształcie US 12 i pojemności ok. 4 l (ryc. 113.6). Naczynie to, znane z Omdurman Bridge, pokryte było na zewnątrz czerwoną ochrą (Arkell 1949: 99–100).

Typ RW 6. Głębokie naczynia o zwężonym wylewie (RS), spłaszczonym dnie, nisko umieszczonym załomie brzuśca oraz powleczonej na czerwono powierzchniach zewnętrznych i ciemnobrązowych wnętrzach.

Podtyp RW 6A. Głęboka misa kształtu RS 13 z lekko spłaszczonym dnem i pojemności ok. 5 l (ryc. 113.7). Występowanie: Omdurman Bridge (Arkell 1949: 100, pl.91.3).

Podtyp RW 6B. Naczynie o kształcie RS 27 z lekko spłaszczonym dnem o pojemności ok. 3,5 l. Występowanie: Kadada (Geus, Reinold 1979: 60).

Typ RW 7. Małe naczynia o zwężonym wylewie i kształtach RS 12 i RS 15 (ryc. 113.8). Ich przekrój poziomy może być lekko owalny, a pojemność wynosi ok. 0,5 l.

Ryp RW 8. Średniej wielkości kuliste naczynia o zwężonym wylewie. Ich kształty są dość zróżnicowane, a powierzchnia zewnętrzna niekiedy powlekana na czerwono. W obrębie tego typu wyróżniono kilka podtypów. Naczynia tego typu prawie wyłącznie znane są z Kadada:

Podtyp RW 8A. Kuliste naczynia o kształtach RS 15 i RS 17 i pojemności ok. 1,5–2 l (ryc. 113.9).

Podtyp RW 8B. Naczynia o nisko położonej największej wydatości brzuśca o kształcie RS 16 i pojemności ok. 1 l.

Podtyp RW 8C. Workowate naczynia o kształtach RS 24, RS 27 i RS 31 o pojemności ok. 1–1,5 l.

Podtyp RW 8D. Naczynia jajowate o silnie zwężonym wylewie o kształtach RS 28, RS 29 i RS 24 i pojemności ok. 1–1,5 l.

Występowanie: Kadada, podtyp RW 8D również Omdurman Bridge.

Typ RW 9. Duże kuliste naczynia o zwężonym wylewie. Ich kształty i wielkość wykazują dość duże zróżnicowanie, dlatego też wyróżniono szereg podtypów.

Podtyp RW 9A. Naczynia o stosunkowo szerokim otworze (18–21 cm), o kształtach RS 18 i RS 19 i pojemności ok. 3,5–5 l (Reinold 2007: fig. 216a; Arkell 1949: pl. 94).

Podtyp RW 9B. Naczynia o kuliste o silniej zwężonym otworze (11–15 cm), o kształtach RS 24 i RS 28 i pojemności ok. 3,5–6 l (Reinold 2007: fig. 219c).

Podtyp RW 9C. Naczynia o szerokim otworze o (18–21 cm), o kształtach RS 12, RS 15 i pojemności ok. 10 l (ryc. 113.10; Arkell 1949: pl. 94; Reinold 2007: fig. 223).

Podtyp RW 9D. Naczynia o silniej zwężonym otworze (14–19 cm), o kształtach RS 23–24, RS 28, RS 32 i pojemności ok. 7–10 l (Reinold 2007: fig. 217c).

Występowanie: Kadada, Omdurman Bridge

Typ RW 10. Małe jajowate naczynia o pojemności 0,2–0,6 l i średnicy wylewu 4–8 cm. Dno kuliste lub lekko spłaszczone (ryc. 113.11; Reinold 2007: fig. 212d).
Występowanie: Kadada.

Typ RW 11. Średniej wielkości jajowate naczynia o kształtach RS 28, RS 31, RS 32, RS 34, RS 35 (ostatnie trzy typy kształtów przeważają), pojemności 1–3 l i średnicy wylewu 5–13 cm (zwykle 6–7 cm). Dno zwykle lekko spłaszczone, czasem płaskie. Jest to jeden z najpowszechniej występujących typów naczyń w Kadada (ryc. 113.12; Reinold 2007 fig. 225b, 215). Czasem na naczyniach tego typu

można spotkać wyryte znaki (potmarki; INS7; Reinold 2007: fig. 215b,d; 219b; 212f).

Typ RW 12. Średniej wielkości jajowate naczynia o kształtach RS 32–34, pojemności 2,5–4 l i średnicy wylewów ok. 8–12 cm. Dna kuliste lub spłaszczone (ryc. 113.13). Występowanie: Kadada.

Typ RW 13. Naczynia o nieregularnym kształcie i owalnym przekroju poziomym. W obrębie tego typu możemy wyróżnić dwa podtypy:

Podtyp RW 13A. Średniej wielkości naczynia o kształcie RS 12, pojemności ok. 0,5–1 l i średnicy ok. 8 × 9,5 cm (ryc. 113.14; Reinold 2007: fig 229e–g; Geus, Reinold 1979: 47, 60).

Podtyp RW 13B. Duże owalne misy o kształcie US 7, pojemności ok. 7 l i średnicy ok. 35 × 45 cm (ryc. 53; Reinold 2007, fig 234 ab).

Występowanie: Kadada.

Typ RW 14. Średnie i duże naczynia z wyodrębnioną szyjką (ryc. 114.1–2). Naczynia tego typu znane są wyłącznie z Shaheinab. W obrębie tego typu wydzielono dwa podtypy:

Podtyp RW 14A. Średniej wielkości naczynia o kształtach RN 5, RN 7 i RN 8, pojemności ok. 1–2 l i średnicy wylewu ok. 11–13 cm (ryc. 114.1).

Podtyp RW 14B. Duże naczynia o kształtach RN 4 i RN 8, o pojemności ok. 3,5–6 l i średnicy wylewu ok. 12–17 cm (ryc. 114.2).

Typ RW 15. Bardzo duże, baniaste naczynia o wąskim otworze o kształtach RS 28–30, RS 33 i RS 35 o pojemności ok. 18–30 l i średnicy wylewów 10–24 cm. Powierzchnia zewnętrzna jest przeważnie szarobrązowa (TT–7a; Arkell 1949: 101), ale zdarzają się również egzemplarze o czarnych powierzchniach zewnętrznych i czerwonym wylewie (TT–7c; Arkell 1949: 101–102; ryc. 114.3). Występowanie: Omdurman Bridge.

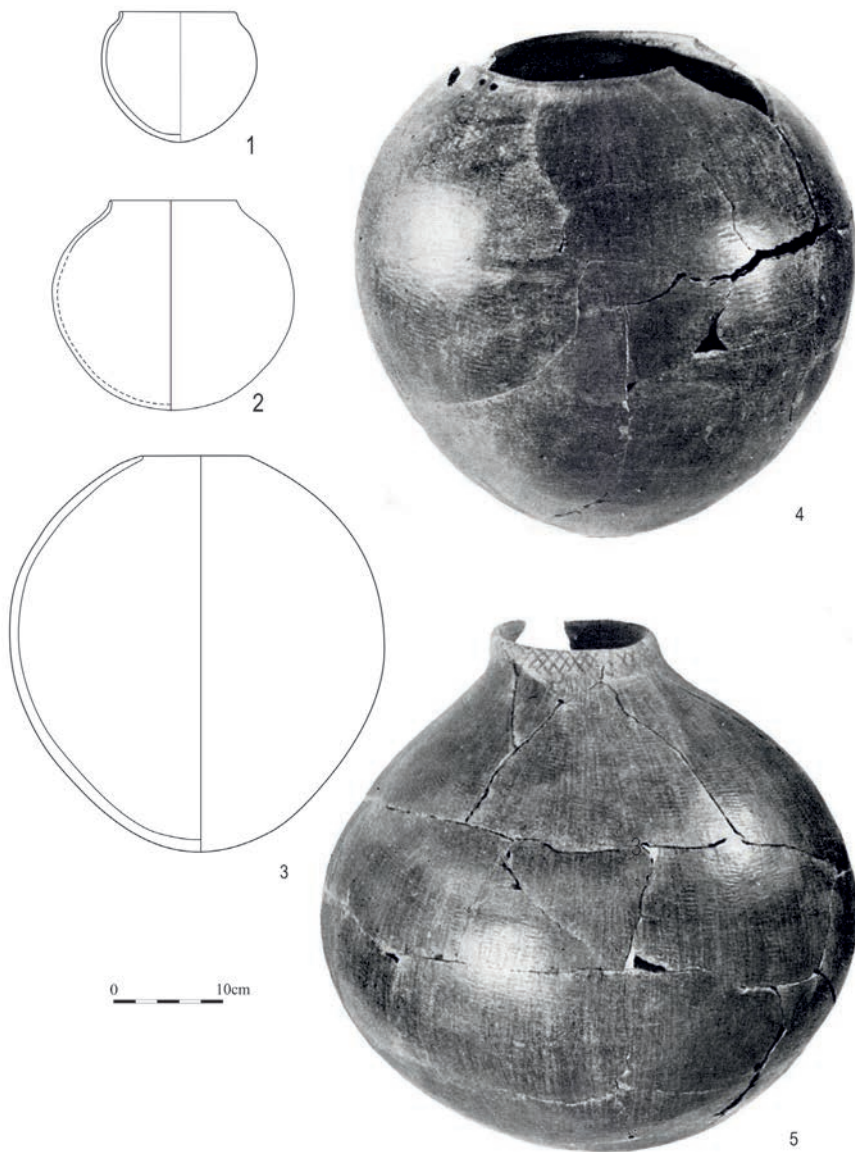
Typ RW 16. Bardzo duże naczynia z wyodrębnioną, niezdobioną szyjką. Mają one czarne powierzchnie zewnętrzne i czerwony brzeg (TT – 7c; Arkell 1949: 101–102).

Podtyp RW 16A. Naczynie o kształcie RN 13, pojemności ok. 11–12 l i średnicy wylewu ok 10 cm (TT–7c; Arkell 1949: Pl.97).

Podtyp RW 16B. Naczynie o kształcie RN 10, o pojemności ok. 38 l i średnicy wylewu ok. 12 cm. Wylew dekorowany nacięciami (ryc. 114.4).

Występowanie: Omdurman Bridge

Typ RW 17. Bardzo duże naczynia z wyodrębnioną dekorowaną szyjką o kształtach RN 9 i RN 10, o pojemności ok. 20–35 l. Dekoracja przykrawędna

Ryc. 114. Typologia ceramiki. Typy RW 14-15

Fig. 114. Pottery typology. Types RW 14-15

1. RW 14a – Shaheinab, Arkell 1953, Fig. 43; 2. RW14b – Shaheinab, Arkell 1953, Fig. 41; 3. RW 15 – Omdurman Bridge, Arkell 1949, Pl. 97,3793/14; 4. RW 16 – Omdurman Bridge, Arkell 1949, Pl. 93.1; 5. RW17 – Omdurman Bridge, Arkell 1949, Pl. 93.3

wykonana odciskami grzebyka (IIIA-C; ryc. 59; 114.5; Arkell 1949: pl. 93.2-4; 98, 99). W jego obrębie wydzielono dwa podtypy:

Podtyp RW 17A. Bardzo duże naczynia wąskootworowe o kształcie RN 9, RN 11 i RN 12, o pojemności ok. 15-35 l i średnicy wylewu ok. 10-12 cm. Powierzchnia zewnętrzna naczyń jest czarna z czerwonym wylewem (Arkell 1949: 103).

Podtyp RW 17B. Bardzo duże naczynia szerokootworowe o kształcie RN 10, pojemności ok. 32 l i średnicy wylewu ok. 20 cm. Mają one czarne powierzchnie zewnętrzne i czerwone wnętrza (Arkell 1949: 103).

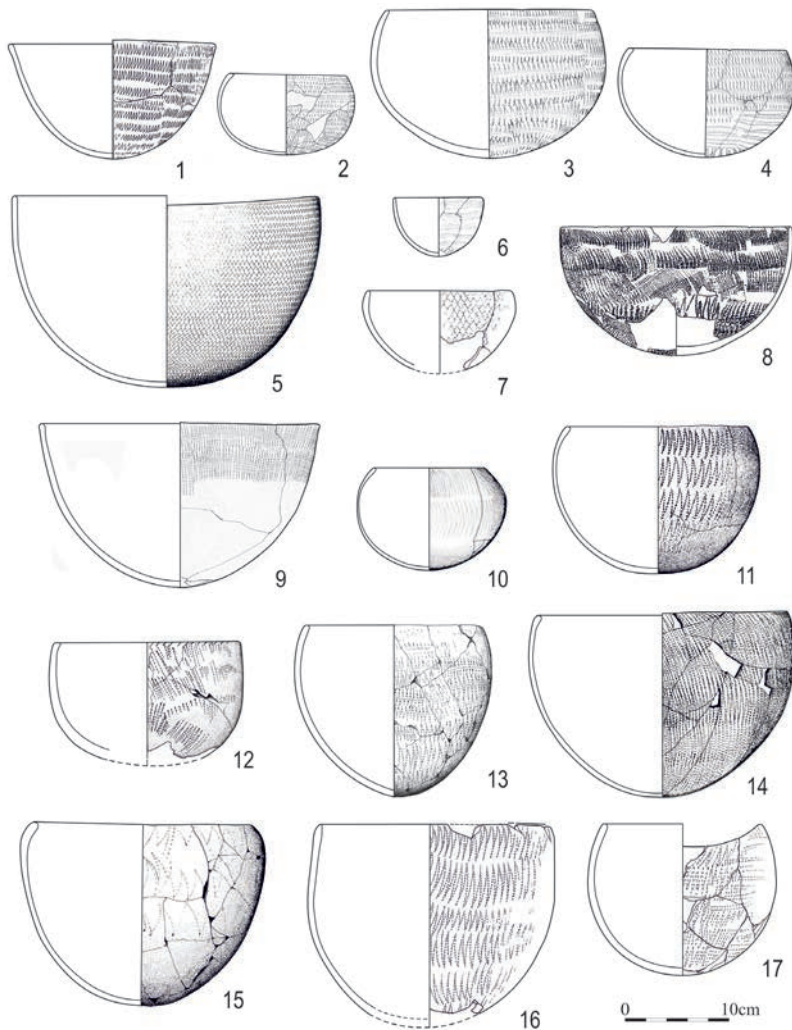
Typ RW 18. Bardzo duże naczynia z wyodrębnioną szyjką o kształcie RNI 13, pojemności ok. 15-20 l i średnicy wylewu ok. 20 cm. Czernione powierzchnie zewnętrzne (TS 7b). Brzusiec pokryty w górnej części dekoracją geometryczną wykonaną grzebykiem (ryc. 127; INS6C2; Arkell 1949, Pl. 93.5-6; 99). Występowanie: Omdurman Bridge.

5.7. Grupa RS. Naczynia o prostych kształtach, zdobione dekoracją odciskaną, wykonaną techniką kołyskową lub inną, dającą zbliżony efekt. Układ wątków koncentryczny lub niesymetryczny

Ceramika tej grupy jest najliczniejszą z występujących na stanowiskach neolitycznych w środkowym Sudanie. Dotyczy to zwłaszcza osad o starszej chronologii, gdzie stanowią ponad 50%, do blisko 70% całego materiału ceramicznego (Um Direiwa - 54%, Zakiab - 50%, Kadero - 62%, Shaheinab - 68%). W grupie tej wyróżniliśmy szereg typów, biorąc pod uwagę zróżnicowanie wątków zdobniczych. Ze względu na formy naczyń występujące w omawianych typach wyodrębniliśmy w nich podtypy, a w nich z kolei odmiany różniące się specyficznymi rodzajami wątków. Do grupy tej zaliczyć można ceramikę typu *Iglal Comb Impressed* znaną z Shaqadud (Robertson 1991: 150-151).

Typ RS 1. Naczynia zdobione zygzakiem ciągłej linii (RSP)

Ceramika ta wykonywana była z masy ceramicznej o domieszce drobnego i średniego piasku kwarcowego, ma zwykle kolor brązowy (TT - 3.S1), w Kadero najczęściej wśród ułamków grupy RS spotkać można powierzchnie szare lub ciemnoszare (TT - 4.S1). Rzadko powierzchnia jest powleczone na czerwono, zwykle obustronnie (TT - 5.S1). Ścianki mają grubość 3-10 mm (średnio 5,8 mm). Powszechne są zarówno naczynia o konturze US, jak i RS. Średnice pojemników wahają się od 12 do ok. 50 cm, zwykle jednak wynoszą ok. 30 cm. Brzegi prawie zawsze są proste (A1-3), jedynie rzadko pogrubione do wewnątrz (B1).

Ryc. 115. Typologia ceramiki. Typy RS 1-2

Fig. 115. Pottery typology. Types RS1

1. RS 1A – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.57a; 2. RS 1B – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.348e; 3. RS 1C – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.291a; 4. RS 1C – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.348d; 5. RS 1D – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.95a; 6. RS 2A – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.296c; 7. RS 2B – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 393d; 8. RS 2C – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 25.4; 9. RS 2D – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.420a; 10. RS 2E – Kadada, Reinold 2007, Fig. 186a; 11. RS 2F – Kadada, Reinold 2007, Fig. 186b; 12. RS 2G – Kadada, Reinold 2007, Fig. 187a; 13. RS 2H – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.172; 14. RS 2I1 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 186c; 15. RS 2I2 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 183a; 16. RS 2I3 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 184a; 17. RS 2J – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.132

Około połowy naczyń tego typu miało dekorowane wylewy. W Kadero stanowią one 44,1%, w Zakiab – 47,6%, a w Shaheinab ponad połowę brzegów. W przypadku tych okazów, gdzie zygzak jest bardziej wygięty, a jego linie szerzej rozstawione, procent ten wzrasta jeszcze bardziej (w Kadero 70%). Z występujących na wylewach wątków zdobniczych możemy wymienić: IIIAf–j, k; IIIBc; IIICc–d, i; Id–i; IIIDb–c, i, n; IIIF; IIIGa–d (Arkell 1953: 72–73; Haaland 1981: tab. 26–32; Chłodnicki 1982: tab. 14–16).

Udział ceramiki omawianego typu w osadach neolitycznych w środkowym Sudanie jest nieduży, chociaż wyraźnie się zaznacza. W Um Direiwa, Zakiab i Kadero stanowi on odpowiednio 1,4%, 1,6% i 2,3%.

Fakt, że wylewy pojemników tego typu są często pokrywane ornamentem oraz duży jest udział okazów o szarych powierzchniach zewnętrznych, sugeruje, że typ ten należy zaliczyć do młodszych (typologicznie) w omawianej grupie.

Nie mamy żadnych kompletnych naczyń omawianego typu z osad. Na podstawie średnic wylewów można wnioskować, że były to pojemniki o dość zróżnicowanej wielkości. Na podstawie fragmentów pochodzących z osady w Kadero możemy sądzić, że wykonywano zarówno małe otwarte misy o średnicy ok. 12 cm, jak i większe naczynia o zwężonym wylewie (RS) o średnicach ok. 20–50 cm (Chłodnicki 2011: 253). Odkrycie kompletnych naczyń w Ghaba pozwoliło na wydzielenie kilku podtypów i odmian naczyń różniących się szczegółami dekoracji i formami naczyń. Odmiany zostały wydzielone na podstawie motywów i układów wątków (tab. 34; ryc. 61, 62.1–3, 75): a – RSP1A1, b – RSP1A2, c – RSP1A3, d – RSP1A4, e – RSP1B1, f – RSP1B, g – RSP w połączeniu z innymi motywami. Same pasma zygzaka zwykle przebiegają w równoległych poziomych rzędach. Niekiedy są bardziej chaotyczne. W większości jednak, ze względu na fragmentaryczność materiału niewiele możemy o nich powiedzieć. Sam zygzak – jego gęstość i kształt – może się zmieniać na powierzchni tego samego naczynia.

Podtyp RS 1A. Średniej wielkości otwarte naczynia o kształtach US 10, US 13 i US 16, o pojemności ok. 1–1,5 l. Średnica naczyń waha się od ok. 12 do 20 cm. Brzegi proste. Wylewy zdobione ciągłym zygzakiem (IA), ukośnymi odciskami grzebyka (IIID) lub niezdobione. W znanych kompletnych naczyniach spotkać możemy odmiany RS1Aa (ryc. 75.1), RS1Ae (ryc. 75.2, 115.1) i RSR1Af (ryc. 75.4).

Podtyp RS 1B. Mała głęboka misa o zwężonym wylewie kształtu RS8, o pojemności ok. 0,5 l i średnicy wylewu 10 cm. Brzeg pogrubiony do wewnątrz, a dno lekko spłaszczone (ryc. 115.2). Typ technologiczny 3.S1.

Podtyp RS 1C. Średniej wielkości i duże naczynia o kształtach RS 7, RS 8 i RS 11 i pojemności ok. 1,5–3 l. Średnica wylewu ok. 14–20 cm (ryc. 115.3–4). Brzegi proste lub lekko pogrubione do wnętrza, wylewy zdobione zygzakiem (IA), odciskami grzebyka (IIIB) lub pozostawione bez dekoracji. Powierzchnia naczyń zwykle brązowa (3.S1), ale zdarzają się również naczynia o szarych (4.S1) lub czerwonych powierzchniach (5.S1). Domieszkę stanowi zwykle piasek kwarcowy (S1), ale spotkać można również naczynia z domieszką tłucznia (5.Q).

Podtyp RS 1D. Duże otwarte misy o średnicy wylewu ok. 30 cm i większe. Tylko jedno naczynie tego podtypu znane jest z Kadada. Ma ono kształt US 15 i pojemność ok. 6 l (ryc. 115.5). Technologicznie nie odbiega od większości naczyń tego typu (3.S1).

Podtyp RS 1E. Duże naczynia o kształtach RS i średnicy wylewu powyżej 30 cm. Znane są one jedynie z fragmentów występujących na terenie osad (Chłodnicki 2011: 253).

Podtyp RS 1F. Pojemniki, gdzie stykające się ze sobą wierzchołkami kolejne rzędy zygzaka tworzą motyw sieci. Podtyp ten znany jest jedynie z fragmentów (ryc. 61.8–9).

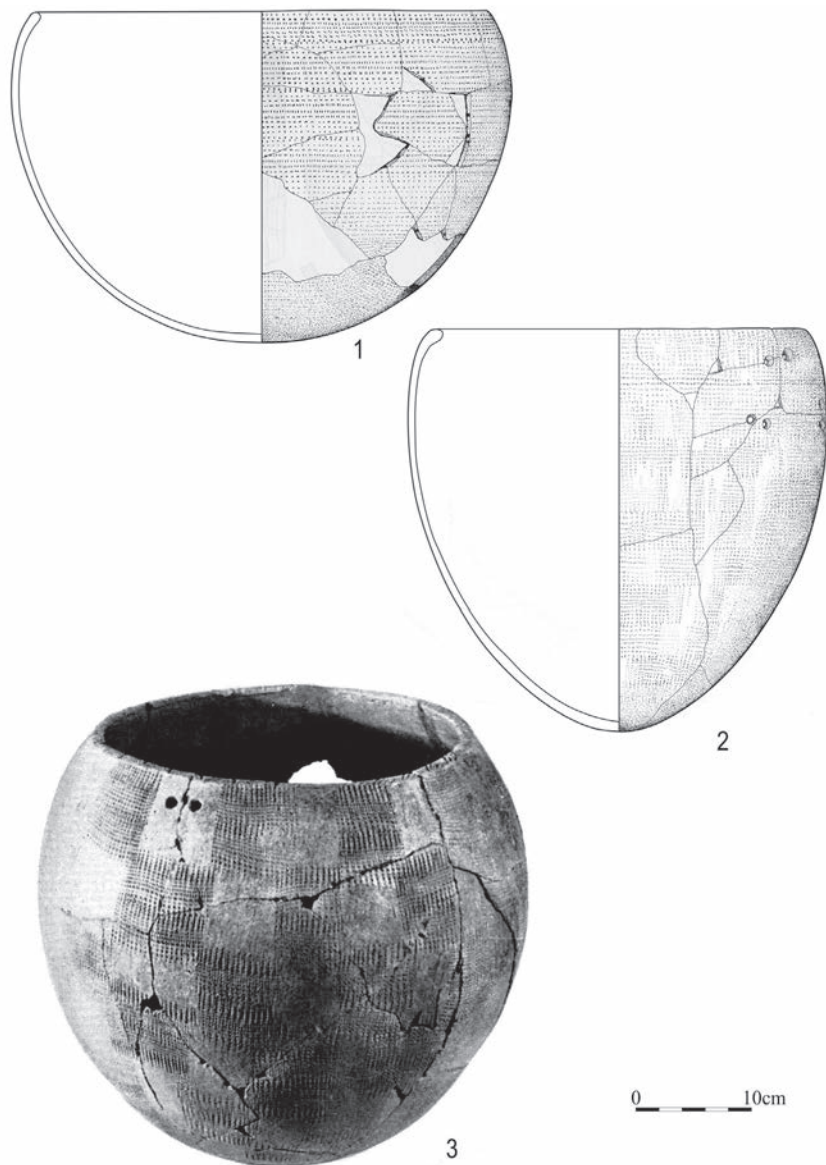
Podtyp RS 1G. Pojemniki zdobione półkolistymi festonami utworzonymi z zygzaka ciągłej linii (RSP1A3). Znany jedynie kilka niewielkich fragmentów pochodzących z Kadero (Chłodnicki 1982: 99).

Typ RS 2. Ceramika zdobiona zygzakiem punktowanej linii (RSR)

Wyroby, które zawarliśmy w ramach jednego typu, w starszych opracowaniach były rozbijane na szereg odrębnych jednostek taksonomicznych (por. Arkell 1953: 72; Haaland 1981: 165; Chłodnicki 1982: 104–105). Ponieważ wszystkie z wyróżnionych przez tych badaczy typy przenikają się nawzajem, postanowiliśmy połączyć je w jednym. Niemniej jednak należy pamiętać, że jest to typ dość zróżnicowany. Szczególnie wydaje się zasadne rozróżnienie naczyń pokrytych gęstym zygzakiem (RSR 1A) oraz rzadkim (RSR1B).

Ponieważ granica pomiędzy tymi dwiema odmianami może się zacierać, ze względu na występowanie szeregu fragmentów ceramiki o cechach pośrednich, rozdział ich ma charakter arbitralny. Należy zauważyć również, że zygzak punktowanej linii zmienia niekiedy swą zwartość i kształt na tym samym naczyniu. Wynika to ze zmiany kąta przyłożenia narzędzia, którym wykonuje się ornament, do dekorowanej powierzchni pojemnika. Wyodrębnienie egzemplarzy dekorowanych gęstym zygzakiem punktowanej linii wynika przede wszystkim z tego, że przypisuje się im starszą chronologię. Rzadziej występują na niej dekorowane

Ryc. 116. Typologia ceramiki. Typy RS 1-2

Fig. 116 Pottery typology. Types RS1

1. RS 2K1 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 188; 2. RS 2K2 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 184b; 3. RS2
L– Omdurman Bridge, Arkell 1949, Pl. 92.2

wylewy, a tendencja do rozluźniania wątków jest szczególnie czytelna na stanowiskach o młodszej chronologii.

Wzrost liczby dekorowanych wylewów, wraz z rozszerzaniem się linii zygzaka, daje się już zauważyć wśród ceramiki o dekoracji RSR1A (Arkell 1953: 72; Chłodnicki 1982: tab. 13). W Kadero i Shaheinab ceramika tej odmiany stosunkowo rzadko ma dekorowane wylewy (w Kadero 11%). Znaczniejszy udział, bo 46%, możemy natomiast zaobserwować w Zakiab. Sugeruje to, że w Zakiab częścię mamy do czynienia z szerszym rozstawieniem linii zygzaka i być może część wyrobów określonych przez R. Haaland jako pokryte gęstym zygzakiem należałoby utożsamić z rzadszą jego odmianą. W przypadku ceramiki pokrytej rzadkim zygzakiem prawie cała ceramika z osady w Shaheinab miała dekorowane wylewy. To samo obserwujemy w Kadero, gdzie jednakże wylewy są rzadziej zdobione. Tutaj wzory na wylewach miało 26,1% naczyń. W Zakiab 25% wylewów naczyń typu 8 (rzadki zygzak) było ornamentowanych (Arkell 1953: 72; Haaland 1981: tab. 26–31; Chłodnicki 1982: tab. 13 i 16). Jednocześnie w ostatniej odmianie możemy zaobserwować znacznie większe zróżnicowanie wątków zdobniczych na wylewach.

Ceramika typu RS 2 jest dość zróżnicowana technologicznie. Przeważnie jest barwy brązowej lub brązowoszarej o domieszce drobnego lub średniego piasku kwarcowego (3.S1), ale spotkać można również naczynia z dodatkiem szamotu (3.S3) oraz pojemniki o powierzchni szarej (4.S1) lub powlekanej na czerwono (5.S1). Wśród ceramiki czerwonej występują egzemplarze z domieszką tłuczni (5.Q). Czerwone wyroby częściej zdarzają się w odmianie na naczyniach pokrytych gęstym zygzakiem, podczas gdy szare – pokrytych rzadkim zygzakiem. Cecha ta może również świadczyć o generalnie młodszej chronologii tej ostatniej. Grubość ścianek naczyń waha się pomiędzy 4 a 10 mm, najczęściej jest to 6–7 mm.

Możemy też zaobserwować zjawisko, że gęsty zygzak częściej pojawia się na naczyniach otwartych (US), podczas gdy rzadki na pojemnikach o zwężonych wylewach (RS). W obu przypadkach brzegi są przeważnie proste (A1 i A2), chociaż brzegi pogrubiane do wewnątrz są także powszechne (B1; częściej w formach zamkniętych). Średnice wylewów naczyń wahają się od ok. 15 do ok. 35 cm (w Kadero i Shaheinab), choć w Zakiab i Um Direiwa zanotowano naczynia o średnicy ok. 50 cm (Arkell 1953: 72; Haaland 1981: tab. 30 i 32; Chłodnicki 1982: tab. 14–15).

Wylewy były zwykle ornamentowane ukośnymi odciskami grzebyków (IIID) lub ukośnymi kreskami (IIIAf–j). Najczęściej spotykanymi rodzajami dekoracji

wylewów występującymi w obu odmianach były IIIDb,k,n oraz IIIAh–i, rzadziej inne warianty tych typów. W jednej i drugiej odmianie sporadycznie możemy spotkać również dekorację IIICa, c, d, f, IAc, d, k oraz II. Ponadto w odmianie a wystąpiły wątki IIIB, IIIH i IIIE, a w odmianie b – IIIAa–d, IIIHn, r.

Na podstawie kilku kompletnych egzemplarzy pochodzących z cmentarzysk w Kadero, Ghaba i Kadada oraz fragmentów naczyń pochodzących z osad wydzieliliśmy następujące podtypy naczyń.

Podtyp RS 2A. Małe, otwarte misy o pojemności nieprzekraczającej 0,5 l (ryc. 115.6). Jedyne kompletne naczynie tego rodzaju znane jest z Ghaba. Miało ono kształt US 15 i pojemność zaledwie 0,2 l i niecałe 9 cm średnicy (Salvatori *et al.* 2016: fig. 296c). Pokryte było gęstym zygzakiem występującym w odrębnych pasmach (RSR1B2).

Podtyp RS 2B. Średniej wielkości misy zdobione motywem sieci (RSR1B4). Jedyne kompletne naczynie tego podtypu znane jest z Ghaba. Miało ono kształt US 13, pojemność ok. 1 l i średnicę wylewu 14 cm (ryc. 115.7). Wylew zdobiony ukośnymi odciskami grzebyka (IIIB).

Podtyp RS 2C. Średniej wielkości otwarte misy o kształtach US 14–16, pojemności ok. 1–3 l i średnicy wylewu ok. 16–20 cm (ryc. 115.8). Powierzchnia naczyń jest brązowa lub powleczone na czerwono. Jako domieszkę stosowano piasek kwarcowy (3.S1, 5.S1), wyjątkowo tłużeń (5.Q). Pokrywane były zarówno gęstym (RSR1A), jak i rzadkim zygzakiem (RSR1B). Są to naczynia dość powszechne w omawianym typie, a kompletne egzemplarze znane są z cmentarzysk w Kadero, Ghaba i Khor Shambat.

Podtyp RS 2D. Duże otwarte misy o kształtach US 15 i US 18, o pojemności ok. 5 l i średnicy wylewu ok. 25–30 cm. Pokrywane były zarówno gęstym jak i rzadkim zygzakiem. Czasem dekoracja występuje jedynie w górnej części naczynia (ryc. 115.9). Powierzchnie naczyń są zwykle brązowe, czasem mogą być czesane, a jako domieszkę stosowano piasek kwarcowy. Kompletne naczynia znane są z Ghaba i Kadero.

Podtyp RS 2E. Niewielkie zamknięte naczynia o średnicy wylewu poniżej 10 cm. Znane są w większości z fragmentów (Chłodnicki 2011: 253). Jedyne kompletne naczynie z Kadada miało kształt RS 12, pojemność ok. 1 l i brzeg pogrubiony do wewnątrz (ryc. 115.10).

Podtyp RS 2F. Głębokie misy średniej wielkości naczynia o kształtach RS 9 i RS 11, o pojemności ok. 1,5–3 l i średnicy wylewu ok. 16–18 cm (ryc. 115.11). Brzegi proste lub pogrubione do wewnątrz. Kompletne naczynie znane jest z Kadada (Reinold 2007: ryc. 186b).

Podtyp RS 2G. Głębokie misy średniej wielkości o lekko zwężonym wylewie i spłaszczonym dnie (RS 7), o pojemności ok. 2 l i średnicy wylewu ok. 12 cm (ryc. 115.12). Typ ten znany jest jedynie z Kadada (Reinold 2007, fig. 187a).

Podtyp RS 2H. Głębokie naczynia średniej wielkości o kształtach RS 14, RS 14 i RS 19, o pojemności ok. 1–2,5 l i średnicy wylewu 12–17 cm (ryc. 115.13). Brzegi proste o wylewach czasem dekorowanych nacięciami (IIIA). Naczynia zwykle mają brązowe powierzchnie, ale zdarzają się również egzemplarze powlekane na czerwono. Jako domieszkę stosowano drobny i średniej grubości piasek kwarcowy.

Podtyp RS 2I. Głębokie, duże naczynia o pojemności ok. 3–10 l. Ten typ jest najbardziej zróżnicowany. Większość naczyń ma kształty RS 11 i RS 14, wyjątkowo są to egzemplarze płytsze (RS 4) lub głębsze (RS 18, RS 24). Średnica wylewów naczyń waha się zwykle pomiędzy 20 a 25 cm. Wyjątkowo w formach głębszych może być mniejsza. Przeważnie jest to ceramika brązowa z domieszką piasku kwarcowego (3.S1), rzadko z szamotem (3.S3). Część naczyń jest powleczona na czerwono i zwiera domieszkę tłucznią (5.Q). Wylewy są proste (A1–3), czasem lekko pogrubione do wewnątrz (B1). Przeważnie są dekorowane, ale na części spotkać można odciski grzebyka (IIID) lub odcisnięty zygzak (IAe).

Wzór zygzaka może też przybierać różne formy. Może być bardzo gęsty, pokrywający całą powierzchnię naczynia (RSR1A1; ryc. 115.14), rzadki (RSR1B1), niekiedy bardzo luźny, pokrywający jedynie górną partię naczynia (RSR2B1b; ryc. 115.15). Zygzak tworzą zarówno linie punktów (RSR 1; ryc. 115.14), jak i kreski (RSR 2; ryc. 115.15–16). Całe naczynia zaliczone do tego podtypu znane są z cmentarzysk w Kadada i Ghaba, ale liczne fragmenty pochodzą z większości osad neolitycznych. (Chłodnicki 1982: tab. 15; 2012: 353).

Podtyp RS 2J. Zaliczyliśmy do niego łódkowate naczynie (typu 8.2.2.1b) o kształcie RS 7, pojemności ok. 2 l i średnicy wylewu 15 cm. Prosty wylew dekorowany był ukośnymi nacięciami (IIIa_g), a brzusiec rzadkim zygzakiem o zmiennym kierunku przebiegu (ryc. 115.17). Jest to brązowe naczynie zawierające domieszkę drobnego i średniego piasku kwarcowego. Jedyne kompletne naczynie znane jest z Ghaba.

Podtyp RS 2K. Są to bardzo duże naczynia o pojemności od ok. 20 l. największe z pojemników mogą osiągać pojemność sięgającą nawet 60 l (Reinold 2007, ryc. 185b). Są to zarówno naczynia płytsze o kształtach RS 7 i RS 11 (ryc. 116.1), jak i głębsze o kształtach RS 20 i RS 25 (ryc. 116.2). Średnica tych naczyń wynosi ok. 30–40, rzadko mniej. Brzegi proste lub pogrubione do wewnątrz. Dekorację stanowi zarówno rzadki, jak i gęsty zygzak. Kompletne formy znane są z cmen-

tarzysk w Kadada i Kadero, ale fragmenty znane z osad wskazują, że są one powszechniejsze, niż wynikałoby to z materiałów grobowych.

Podtyp RS 2L. Bardzo głębokie i bardzo duże naczynia o kształtach RS 24, RS 25 i RS 28 zdobione na powierzchni punktowanym zygzakiem występującym na przemian z gładkimi polami i tworzącym w ten sposób szachownicę. Naczynia noszące tego typu dekorację zaliczono do typu RS 2, a nie do innych naczyń z dekoracją geometryczną, gdyż w przypadku fragmentarycznie zachowanego materiału nie sposób oddzielić tej ceramiki od innych naczyń tego typu. Jak dotąd naczynia zaliczone do podtypu RS 2L znane są jedynie z cmentarzyska w Omdurman Bridge. Mają one pojemność od 30 do 50 l, a średnica wylewów waha się od 22 do 39 cm (ryc. 116.3).

Podtyp RS 2M. Naczynia zdobione półkolistymi festonami utworzonymi z zygzaka punktowanej linii (RSR1B3). Ceramika tego typu znana jest z nielicznych, niewielkich ułamków pochodzących z Kadero. Żaden z brzegów tu znalezionych nie miał dekorowanego wylewu (Chłodnicki 1982: 99).

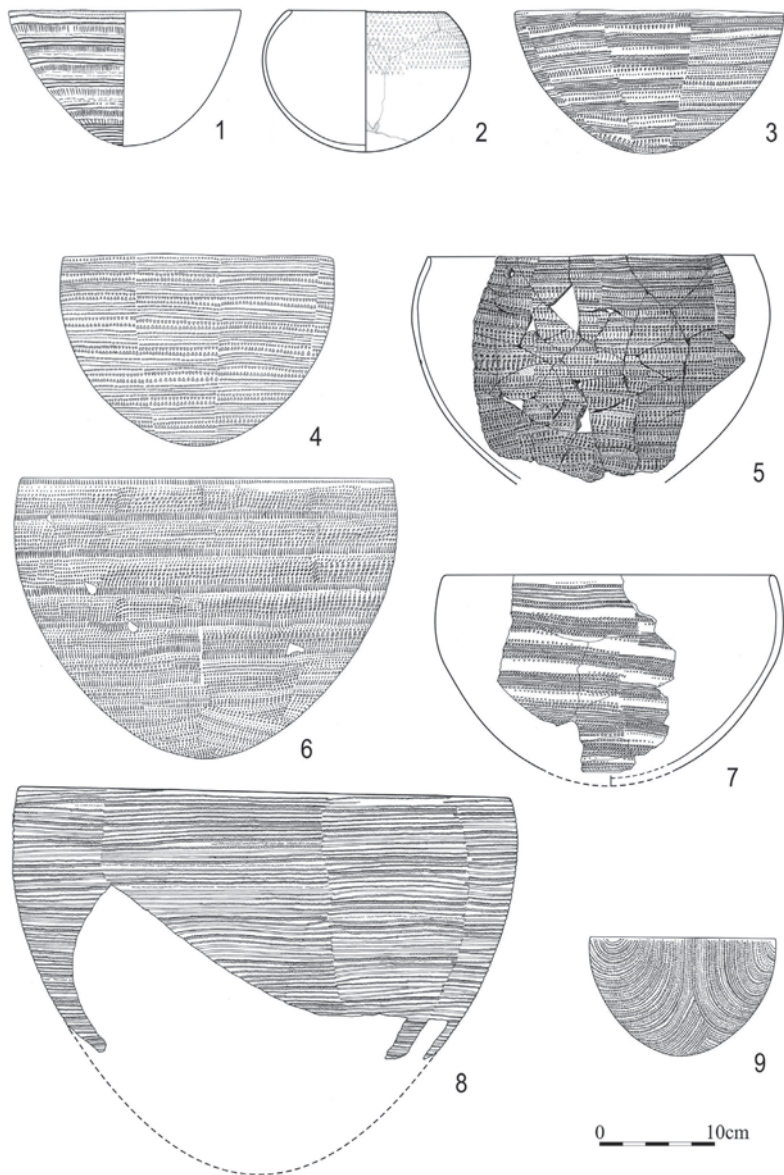
Wyroby omawianego typu są bardzo popularne na stanowiskach neolitycznych środkowego Sudanu, zarówno na tych o starszej, jak i młodszej chronologii. W Shaheinab, Zakiab, Kadero i Um Direiwa ich udział w całości materiału stanowi odpowiednio 21,1%, 13,0%, 15,5%, 11,9%.

Mimo powszechności omawianej ceramiki trudno ją uznać za charakterystyczną dla neolitu środkowego Sudanu, gdyż ma ona bardzo długą tradycję na tym obszarze, a także na terenach ościennych. Nie może stanowić wyznacznika kulturowego czy chronologicznego, chociaż wydaje się, że rzadsze formy zygzaka częściej występują w późniejszych fazach neolitu. Przez cały czas gęsty i rzadki zygzak współwystępuje ze sobą.

Na terenie osady w Shaheinab odkryto dwa fragmenty pojemników ozdobionych gęstym zygzakiem punktowanej linii, które tuż pod krawędzią wylewu miały pasmo guzków lub dołków palcowych (Arkell 1953: 76, pl. 35.2, 4). Punktowany zygzak w połączeniu z dołkami palcowymi pojawia się również na innych stanowiskach (ryc. 73.1–3). Wyjątkowo omawiany motyw można spotkać w połączeniu z dekoracją przykrawędną typu IIIA (Caneva 1978: fig. 4.2).

Typ RS 3. Naczynia o prostych kształtach, zdobione rzędami trójkątów i punktów (RSI)

Jest to ceramika najbardziej charakterystyczna dla neolitycznych stanowisk środkowego Sudanu o starszej chronologii. Ona to stanowi o odrębności interesu-

Ryc. 117. Typologia ceramiki. Typy RS 3

Ryc. 117. Pottery typology. Types RS 3

1. RS3B – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 24.2; 2. RS3C – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 24.5; 3. RS3D – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.301a; 4. RS3E – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 24.4; 5. RS3E – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 24.8; 6. RS3F – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 25.3; 7. RS3G – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 25.2; 8. RS3F – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 24.7; 9. RS3H – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 26.1

jącej nas kultury od kultur ościennych. Udział jej w Zakiab, Um Direiwa i Shaheinab stanowi ok. 30% materiału, a w Kadero – 24%.

Ceramikę, którą zawarliśmy w naszym typie RS, R. Haaland (1981: 165) zalicza do typu 1 (*vees/dots*), A.J. Arkell (1953: 69–72) dzieli na 5 typów (*Impressed* 2–6), a M. Chłodnicki (1982: 103) na 4 typy (M.2.3–2.6), później również zredukowane do jednego (MB 8; Chłodnicki 2011: 252). Wszystkie te podziały zostały dokonane na podstawie zróżnicowania wątków zdobniczych. Różnice w klasyfikacjach zaproponowanych przez wyżej wspomnianych badaczy wynikają z przyjętego przez nich stopnia uogólnienia.

Ponieważ pomiędzy poszczególnymi rodzajami wątków zdobniczych mogą zachodzić pewne różnice chronologiczne, postanowiliśmy wyodrębnić w typie RS 3 szereg odmian, różnicując je za przykładem A.J. Arkella i M. Chłodnickiego: a – jedna linia punktów pomiędzy trójkątami, b – dwie linie punktów pomiędzy trójkątami, c – więcej linii punktów pomiędzy trójkątami, d – trójkąty występują wyłącznie z jednej strony, e – gęsto odcisnięte punkty i trójkąty zlewają się ze sobą (Arkell 1953: 69–71; Chłodnicki 2011: 252).

Naczynia wykonywano z łu schudzanego domieszką drobnego i średniego piasku kwarcowego. Dominująca część ceramiki typu RS 1 jest brązowa, dotyczy to zwłaszcza odmiany a, gdzie prawie wyłącznie mamy do czynienia z tym kolorem powierzchni (3.S1). Czasem możemy też spotkać naczynia o szarej powierzchni zewnętrznej czy też powlekane na czerwono, przeważnie obustronnie (5.S1). Te ostatnie to przede wszystkim pojemniki o niewielkich rozmiarach. Grubość ścianek waha się w granicach 4–12 mm. Zwykle jednakże ścianki mają grubość 6–7 mm.

We wszystkich odmianach przeważają okazy o konturze RS. Powszechne są zarówno brzegi proste, jak i pogrubione do wewnątrz. Niewielka przewaga tych pierwszych zaznacza się w odmianach d i e, podczas gdy brzegi modelowane do wewnątrz nieco częściej występują w odmianach a–c. W odmianie e można też sporadycznie spotkać brzegi modelowane na zewnątrz. Najpowszechniejszymi typami brzegów występującymi we wszystkich odmianach są A1–2 i B1. Pozostałe typy brzegów pojawiają się tylko w niektórych odmianach, a ponadto jest ich niewiele.

Średnice wylewów naczyń (a więc i wielkość całych naczyń tego typu) są bardzo zróżnicowane. Najmniejsze miały ok. 10 cm, podczas gdy największe osiągały wartość ok. 50 cm. Te ostatnie możemy spotkać w odmianach a i e. Najmniejsze były naczynia odmian d, gdzie średnica największych egzemplarzy wynosiła ok. 35 cm. W innych odmianach zresztą ta granica również bywa rzadko przekraczana, a najpowszechniejszym wymiarem średnicy jest 25–35 cm.

Jedną z cech, które różnicują odmiany typu RS 1, jest udział ornamentowanych wylewów. O ile niektóre odmiany mają wylewy bardzo często dekorowane, to na innych zdobienie wylewów można spotkać jedynie sporadycznie.

W odmianie a około połowa naczyń z Shaheinab nadal miała dekorowane wylewy, w Kadero natomiast ich udział spadł do ok. 20%. Odmiany b i d zarówno w Kadero, jak i Shaheinab zdobione były jedynie sporadycznie (w Kadero odpowiednio 2,2% i 1,1%). Zasadnicza różnica występuje natomiast w ornamentowaniu wylewów odmiany c na obu tych stanowiskach. O ile w Shaheinab ma ona wzory na prawie wszystkich brzegach, to w Kadero jedynie na 5%. Dla Zakiab mamy dane dotyczące zdobienia wylewów odmian a–d podane jedynie w sposób łączny. Spośród 27% występujących tu brzegów o ornamentowanych wylewach większość zapewne należy wiązać z odmianą a. Zarówno w Kadero, jak i w Shaheinab rzadko dekorowane były wylewy w odmianie e (Kadero 4,4%), natomiast były one bardziej powszechne w Zakiab.

Wylewy były przeważnie zdobione ukośnymi odciskami grzebykowatego narzędzia (IIID), rzadko ukośnymi kreskami (IIIA), a jedynie sporadycznie innymi wzorami.

Mimo iż ceramika omawianego typu stanowi spory procent znalezisk na wszystkich stanowiskach, bardzo rzadko dysponujemy kompletnymi naczyniami. Wynika to z faktu, że pojemniki te były przede wszystkim ceramiką gospodarczą i jedynie wyjątkowo składano je do grobów, a okazy pochodzące z osad przeważnie zachowane są w niewielkich fragmentach. Na podstawie tych ułamków i kilku kompletnych egzemplarzy wyodrębniliśmy szereg podtypów w omawianym typie. Niekompletność materiału spowodowała jednakże, że nie są one tak wyraźnie zdefiniowane, jak to ma miejsce tam, gdzie wydziela się je na podstawie kompletnych naczyń.

Podtyp RS 3A. Niewielkie naczynia o konturze US i średnicy wylewu nieprzekraczającej 10 cm. Fragmenty takich naczyń znane są z Kadero, są to naczynia raczej głębokie o kształcie zbliżonym do US 18–19.

Podtyp RS 3B. Średniej wielkości misy o kształtach US 13 i US 15, o pojemności ok. 0,5–1,5 l i średnicy wylewu ok. 13–18 cm (ryc. 117.1). Kompletnie naczynia znane są z Kadero.

Podtyp RS 3C. Średniej wielkości misy o kształtach US 10 i US 15, o pojemności ok. 2 l i średnicy wylewu powyżej 20–25 cm (ryc. 117.2). Kompletnie naczynia znane są z Kadero.

Podtyp RS 3D. Średniej wielkości naczynia o zwężonym wylewie, średnicy ok. 15 cm i pojemności ok. 2 l. Kompletnie naczynie tego podtypu znane z Ghaba

miało kształt RS 12 i 13 cm średnicy (ryc. 117. 3). Naczynie zdobione było jedynie w górnej partii brzuśca, a jego wylew dekorowany był wzorem typu IIID.

Podtyp RS 3E. Duże, głębokie naczynia otwarte lub o lekko zwężonych wylewach, o pojemności ok. 2–8 l i średnicy wylewu ok. 18–30 cm (ryc. 117.4–5). Kompletne naczynia znane z Ghaba miały kształt RS 8 i RS 12, natomiast pojemniki z Kadero RS 9, RS 17 i US 18.

Podtyp RS 3F. Bardzo duże, głębokie naczynia o średnicy ok. 30–40 cm i pojemności ponad 10 l (ryc. 117. 6, 8). Znane z Kadero naczynia miały kształty US16, RS 11 i RS 14. Największe kompletne naczynie z Kadero miało pojemność 16 l.

Podtyp RS 3G. Duże naczynia o kształtach RS, w których poszczególne pasma wzoru są wyraźnie oddzielone od siebie (RS11A2). Prawie kompletne naczynie z Kadero miało kształt RS 7, średnicę ok. 30 cm i pojemność ok. 6 l (ryc. 117.7).

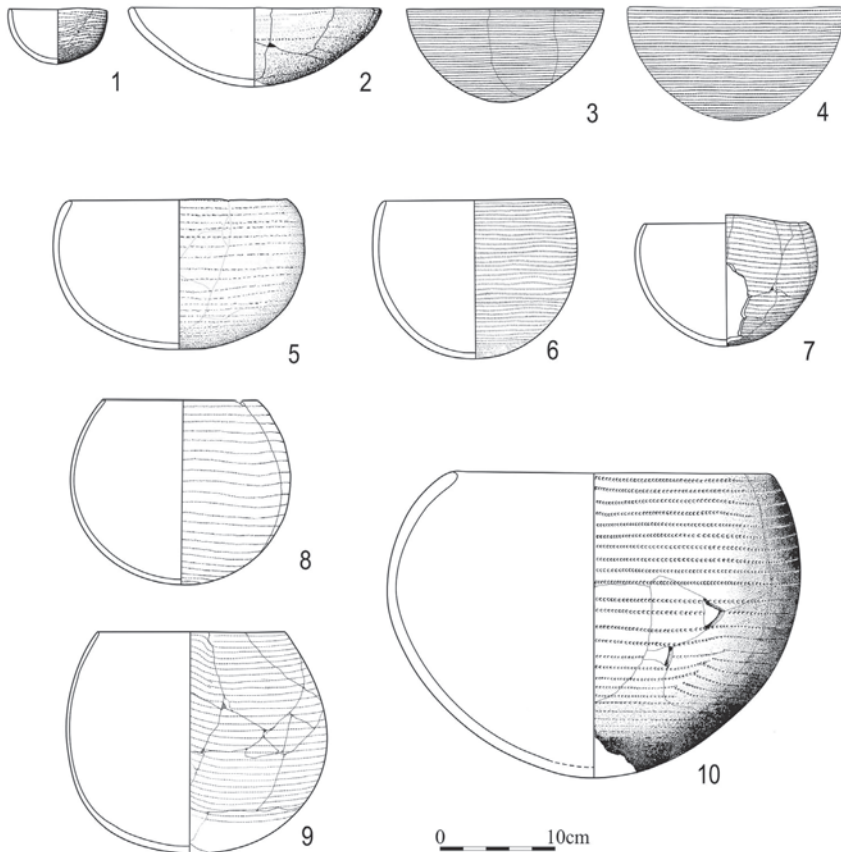
Podtyp RS 3H. Otwarte misy zdobione wzorem ułożonym w półkoliste festony (RS1B3). Jest to cecha wyróżniająca ten i następny podtyp od pozostałych. Kompletne naczynie o kształcie US 16 i pojemności ok. 0,5 l znane jest z Kadero (ryc. 117.9).

Podtyp RS 3I. Znane są również fragmenty większych naczyń o dekoracji tego samego rodzaju. Egzemplarz znany z Kadero miał kształt RS 9, 21 cm średnicy wylewu i pojemność ok. 3 l (Krzyżaniak 2011: 121). Częściowo zrekonstruowany pojemnik tego typu pochodzący z Shaheinab miał kontur US i średnicę wylewu 24 cm (Arkell 1953: 72, fig. 25).

5.8 Grupa AP. Naczynia o prostych kształtach zdobione równoległymi liniami odcisniętych punktów wykonanych techniką kroczonego stempelka (APS) lub innymi metodami dającymi zbliżony efekt

Typ AP 1. Naczynia o prostych kształtach zdobione poziomymi liniami punktów (APS1A1–2, APS2).

Ceramika tego typu ma przeważnie barwę brązową o różnych odcieniach. Częstym zjawiskiem jest jednakże powlekanie jej na czerwono, zarówno obustronnie, jak tylko na zewnątrz. Szczególnie często ma to miejsce w przypadku ceramiki grobowej. Niekiedy możemy też spotkać pojemniki o brązowym lub czerwonym brzuścu i czarnym wnętrzu, a także o szarych powierzchniach. Jako domieszki stosowano drobnego i średniego piasku kwarcowego (3.S1, 5.S1). W niektórych typach można spotkać również tłuczeń (5.Q). Grubość ścianek wynosiła 3–9 mm, a w Kadada nawet do 12 mm. Spotykamy zarówno naczynia o konturze US, jak i RS. Brzegi przeważnie były proste (A1–3), rzadziej pogrubione do wewnątrz

Ryc. 118. Typologia ceramiki. Typ AP 1

Fig. 118. Pottery typology. Type AP 1

1. AP 1A – Kadada, Reinold 2007, Fig. 192c; 2. AP 1B – Kadada, Reinold 2007, Fig. 190b; 3. AP 1C1 – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 27.1; 4. AP 1C2 – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 27.2; 5. AP 1D – Kadada, Reinold 2007, Fig. 193a; 6. AP 1E1 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 194a; 7. AP 1E2 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.202a; 8. AP 1F1 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.410c; 9. AP 1F2 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.313a; 10. AP 1G – Kadada, Reinold 2007, Fig. 192d

(B1, rzadko B2). Średnice wylewów wahały się w granicach 15–40 cm, przy czym w większości nie przekraczały 25 cm. Wylewy były często ornamentowane (w Kadero 81%, w Zakiab 58%), chociaż wydaje się, że w późniejszej fazie zjawisko to stało się rzadsze. Spotkać możemy tu takie typy dekoracji wylewów, jak: IIIAf-i, IIIC-F, IIIH, II. Przeważnie jednak były to ukośne odciski grzebyka (III Af-i).

Ceramika tego rodzaju występuje na wszystkich stanowiskach neolitycznych, zarówno starszych, jak i młodszych. Ornament poziomych linii punktów znany był zresztą w Sudanie już w mezolocie. Pomimo że spotkać ją możemy na wszystkich stanowiskach neolitycznych, stanowią niewielki procent materiału na poszczególnych stanowiskach (dotyczy to zwłaszcza tych o starszej chronologii). W Shaheinab ich udział wynosi 2,7%, w Um Direiwa 3,3%, w Kadero 5,1% i w Zakiab 5,3%. Większą popularnością stosowanie techniki krocącego narzędzia cieszyło się w późnym neolicie (Arkell 1949: 90–91, pl. 83–84; 1953: 74, pl. 31; Caneva 1978: fig. 3.6; Geus, Reinold 1979: 32; Haaland 1981: tab. 26–31; Chłodnicki 1982: tab. 14–16).

Podtyp AP 1A. Niewielkie czarki o kształtach US 13 i US 16, średnicy wylewu poniżej 10 cm i pojemności ok. 0,1 l zdobione równoległymi liniami punktów (APS1A1; ryc. 118.1). Występowanie: Kadada.

Podtyp AP 1B. Płytkie, średniej wielkości misy o średnicy wylewu ok. 20 cm i 1 l pojemności. Egzemplarz znany z Kadada miał kształt US 4 (ryc. 118.2). Zdobiony był równoległymi liniami punktów (APS1A1).

Podtyp AP 1C. Średniej głębokości, rzadziej duże, otwarte misy zdobione równoległymi liniami drobnych punktów (APS1A1 lub APS 1A2). Ceramika tego typu jest zwykle powlekana na czerwono (5.S1). W tym typie wydzieliliśmy dwa warianty.

AP 1C1 – średniej wielkości otwarte misy o kształtach US 10 i US 15, pojemności ok. 1–2 l i średnicy wylewu ok. 15–20 cm (ryc. 118.3–4). Całe naczynia znane są z Kadero.

AP 1C2. Duże otwarte misy o średniej głębokości. Egzemplarz znany z Ghaba miał kształt US 10, pojemność ok. 5 l i średnicę wylewu ok. 30 cm (Salvatori *et al.* 2016, fig. 11.153c). Wylew dekorowany odciskami grzebyka (IIIB).

Podtyp AP 1D. Duże zamknięte misy o średniej głębokości. Kompletny egzemplarz z Kadada miał kształt RS 8, pojemność ok. 3 l i średnicę wylewu 20 cm (ryc. 118. 5). Powierzchnia powlekana na czerwono i pokryta dekoracją typu APS1A1.

Podtyp AP 1E. Głębokie, średniej wielkości naczynia o pojemności ok. 1–2 l i średnicy wylewu ok. 15–20 cm. Powierzchnie zewnętrzne powlekane na czerwono. W zależności od ukształtowania przekroju poziomego wydzieliliśmy dwa warianty.

AP 1E1. Naczynia o okrągłym przekroju poziomym. Kompletne naczynie z Kadada miało kształt RS 17, pojemność ok. 2 l i średnicę wylewu 16 cm (ryc. 118.6).

AP 1E2. Naczynia o sinusoidalnym przekroju poziomym. Kompletne naczynie z Ghaba miało kształt RS 11, pojemność ok. 1 l i średnicę wylewu 15 cm (ryc. 118.7). Wylew dekorowany odciskami grzebyka (IIIB).

Podtyp AP 1F. Duże naczynia o kształcie RS 15, pojemności ok. 3–5 l i średnicy wylewu ok. 15–20 cm. Odstęp między poszczególnymi liniami są tu większe niż we wcześniejszych typach. Powierzchnia naczyń jest brązowa lub szara. Kompletne naczynia znane są jedynie z Ghaba. W zależności od kształtu użytego narzędzia wydzieliłiśmy dwa warianty.

AP 1F1. Dekorację tworzą odciski okrągłych punktów (APS 1A1; ryc. 118.8).

AP 1F2. Dekorację tworzą odciski w postaci drobnych kresek (APS 4A1; ryc. 118.9).

Podtyp AP 1G. Bardzo duże naczynia o zwężonych wylewach (RS) i pojemności powyżej 10 l. Kompletne naczynie z cmentarzyska w Kadada miało kształt RS 17, pojemność ok. 13 l i średnicę wylewu 26 cm (ryc. 118.10).

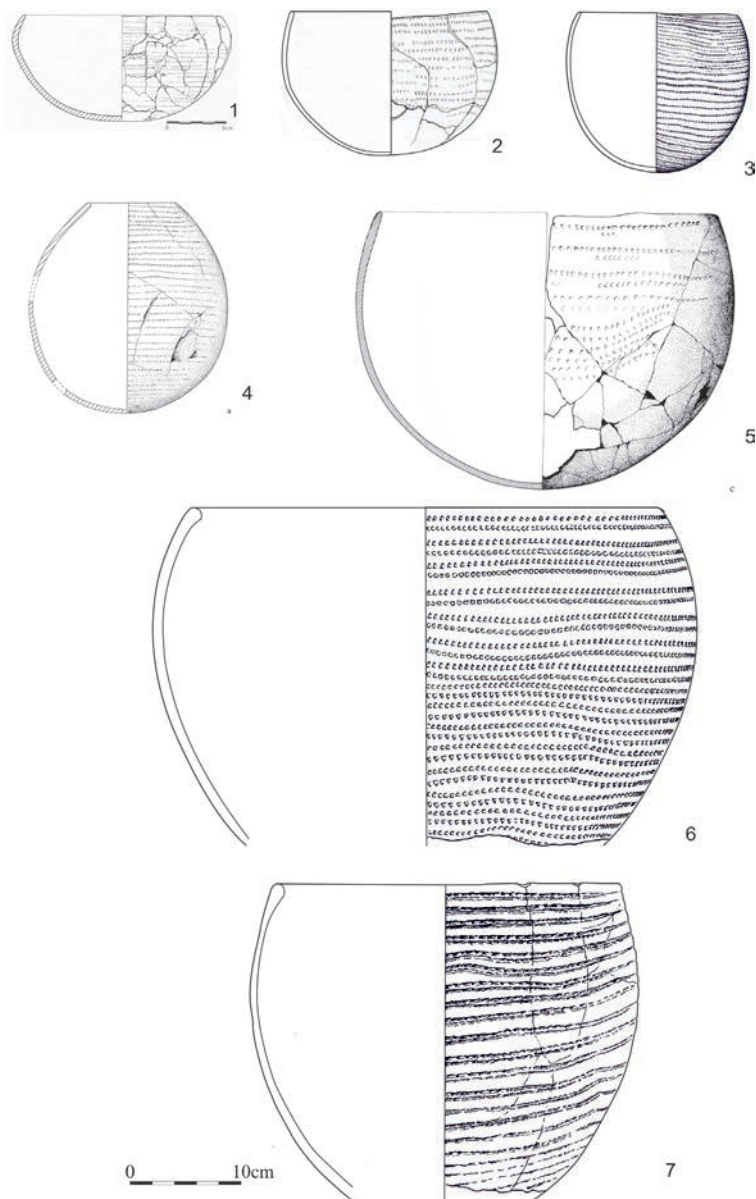
Typ AP 2. Naczynia o prostych kształtach zdobione poziomymi pasmami złożonymi z dwóch linii trójkątów (APS3A1–2).

Podtyp AP 2A. Płytkie, średniej wielkości misy o zwężonych wylewach, pojemności ok. 2 l i średnicy wylewu ok. 20 cm zdobione równoległymi liniami utworzonymi z rzędów niewielkich trójkątów (APS 3A1). Jedyne kompletne naczynie pochodzące z Ghaba miało kształt RS 2 (ryc. 119.1). Miało ono barwę brązową i zawierało domieszkę drobnego piasku kwarcowego (3.S1).

Podtyp AP 2B. Średniej wielkości głębokie misy o zwężonych wylewach o pojemności ok. 1–4 l i średnicy ok. 15–20 cm zdobione dekoracją APS3A1 (ryc. 119.2). Całe naczynia tego typu znane są z cmentarzysk z Ghaba i Kadada. Wylewy są jedynie lekko zwężone (RS 9, RS 11), brzegi proste lub lekko pogrubione, czasem zdobione odciskami grzebyka (IIIC) lub zygzakiem (IA). Do ich wykonania użyto łu z domieszką drobnego i średniego piasku, powierzchnia jest brązowa (3.S1) lub powleczone na czerwono (5.S1).

Podtyp AP 2C. Głębokie, średniej wielkości naczynia o lekko zwężonym wylewie o pojemności ok. 2–3 l i średnicy wylewu ok. 15–20 cm, zdobione dekoracją APS3A1–2. Kompletne naczynie z Ghaba miało kształt RS 17 (ryc. 119.3).

Podtyp AP 2D. Głębokie naczynia średniej wielkości i duże o silnie zwężonych wylewach, o pojemności ok. 2–3 l i średnicy wylewu poniżej 10 cm, zdo-

Ryc. 119. Typologia ceramiki. Typy AP 2-3

Fig. 119. Pottery typology. Types AP 2-3

1. AP 2A – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.78; 2. AP 2B – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.320a; 3. AP 2C – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.14a; 4. AP 2D – Kadada, Reinold 2007, Fig. 192a; 5. AP 2E1 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 190c; 6. AP 2E2 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 194b; 7. AP 3 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 203

bione dekoracją APS3A1–2. Kompletne naczynie z Kadada miało kształt RS 35 (ryc. 119.4).

Podtyp AP 2E. Bardzo duże naczynia o zwężonych wylewach zdobione dekoracją typu APS3A1–2. Średnica wylewów tych pojemników wynosiła powyżej 30 cm. Miały one brązowe powierzchnie zewnętrzne, a jako domieszkę stosowano piasek kwarcowy. W zależności od wielkości wyróżniliśmy dwa podtypy. W typie tym zdarza się, że przydenna część naczynia zdobiona była w odrębny sposób – punktowanym zygzakiem (RSR1B; Reinold 2007, fig. 196).

AP 2E1. Naczynia o pojemności ok. 10 l. Kompletne naczynie z Kadada miało kształt RS 11, a nieregularna dekoracja pokrywała tylko jego górną część (ryc. 119.5).

AP 2E2. Są to naczynia zasobowe o pojemności ok. 30–40 l i średnicy wylewu 30–40 cm. Znane z Kadada naczynia miały kształty RS 11 i RS 19 (ryc. 119.6).

Typ AP 3. Są to naczynia zdobione parami linii tworzących odrębne pasma (APS4A2). Podłużne odciski nachodzą na siebie, tworząc prawie ciągłą linię. Jedynie prawie kompletne naczynie pochodzi z Kadada. Jest ono bardzo dużych rozmiarów o średnicy ok. 40 cm. Miało ono kształt zbliżony do RS 19 i pojemność zapewne ok. 50 l (ryc. 119.7).

Typ AP 4. Naczynia o prostych kształtach zdobione punktowanymi liniami ułożonymi w półkolistę festony (APS 1A3).

Festony mogą mieć różne kształty i strukturę. Zwykle mają one układ czterostronny, rzadko dwu- lub trójstronny. Czasem mamy do czynienia z grupami niewielkich zwieszających się festonów. Jednak można je zaobserwować jedynie na kompletnych naczyniach (APS1A3a–f). Jest to ceramika zwykle dość delikatna (grubość ścianek 3–6 mm) i o niewielkich rozmiarach. Średnica tych wyrobów nie przekracza nigdy 25 cm, a zwykle jest ona mniejsza niż 20 cm. Brzegi prawie wyłącznie były proste (A1–2), a jedynie sporadycznie lekko pogrubione do wnętrza (B1). Na stanowiskach o starszej chronologii powszechnym zjawiskiem było powlekanie tych pojemników ochrą, zwykle obustronnie (5.S1), wyjątkowo spotkać możemy domieszkę tłuczni (5.Q). Wyjątkowo są to naczynia o powierzchni brązowej czy szarej. Ich wylewy nie były dekorowane zbyt często (IIIA i IIID), natomiast duża część okazów ma dekorację przywylewową, którą stanowi pozioma wstęga tego samego wątku, który na brzuścu jest ułożony w festony (IIB). Zwykle są to 2–4 linie punktów, ale zdarzają się również naczynia o więcej niż 10 liniach punktów (Arkell 1953: 72, 74; Salvatori *et al.* 2016: fig. 11.309). W tym ostatnim przypadku, przy niewielkich fragmentach brzegowych trudno odróżnić ten typ

od AP 1. W omawianej podgrupie wyróżniliśmy szereg podtypów różniących się między sobą szczegółami układu wątków. Niektóre z nich możemy wyróżnić jedynie, gdy dysponujemy kompletnymi naczyniami.

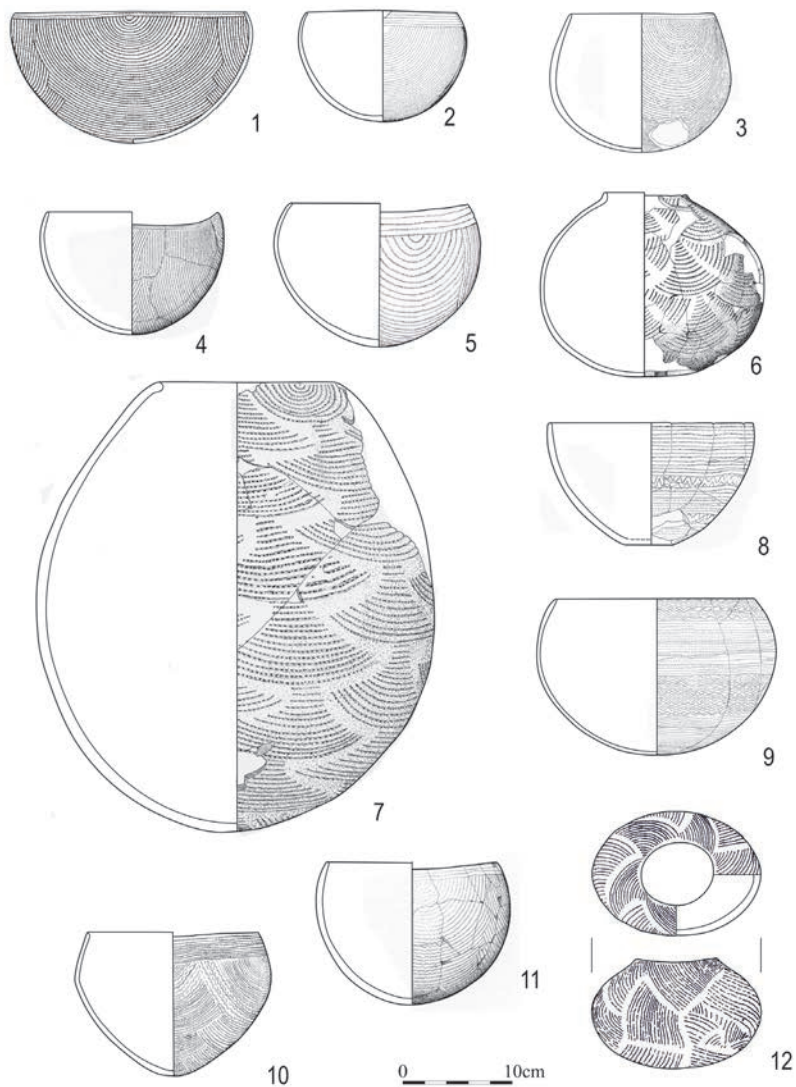
Nieliczne egzemplarze spotkać można w osadach o starszej chronologii. W Shaheinab stanowiły zaledwie 0,3% ogółu materiału. W Kadero udział ten wzrasta do 1%. Należy liczyć się również z minimalną liczbą tej ceramiki w Zakiab i Um Direiwa (Arkell 1953: 74, 78; Chłodnicki 1979: ryc. 30D, fot. 14.7–9; 1982, tab. 13). Ceramika ta, bardzo rzadka na terenie osad, dość często spotykana jest w grobach. Ze względu na ukształtowanie naczyń i szczegóły dekoracji wyodrębnionych zostało kilka podtypów.

Podtyp AP 4A. Średniej wielkości otwarte misy o średnicy ok. 15–20 cm (ryc. 120.1). Wszystkie egzemplarze znane z cmentarzysk z Kadero i Ghaba miały kształty US 15 lub US 16 a ich pojemność wahała się od ok. 0,7 do 2,4 l. Wszystkie były zdobione czterema półkolistymi festonami, ograniczonymi od góry dwiema poziomymi liniami odcisniętych punktów.

Podtyp AP 4B. Średniej wielkości zamknięte misy o kształtach RS. Średnice wylewu miały rozpiętość od ok. 10 do 20 cm, a ich pojemność wahała się od ok. 1 do 2,5 l. Kształty naczyń wykazują dość znaczne zróżnicowanie. Przeważają formy płysze – RS 9, RS 11, RS 12 (ryc. 120.2), ale spotkać również naczynia głębsze – RS 14, RS 17, RS 17 (ryc. 120.3). Dekoracja ma zwykle strukturę czterostronną, ale zdarzają się naczynia o jedynie trzech lub dwóch panelach (Salvatori *et al.* 2016, ryc. 11.285a, 11.389a). Wylewy niekiedy zdobione są ukośnymi odciskami grzebyka, rzadziej nacięciami. Pod wylewem mamy do czynienia zwykle z poziomymi, dwiema lub czterema, równoległymi liniami punktów. Rzadko jest tych linii więcej. Wszystkie kompletne naczynia tego podtypu znane są z Ghaba.

Podtyp AP 4C. Do podtypu tego zaliczono naczynia o elipsoidalnym przekroju poziomym (łódkowate) i uniesionej po dwóch stronach krawędzi (ryc. 120.4–5). Jak dotąd kompletne naczynia znane są jedynie z cmentarzyska w Ghaba. Podobnie jak podtypy powyższe, średnica ich wylewu waha się od 10 do 20 cm. Ich pojemność również nie przekracza 2,5 l, ale najmniejsze pojemniki mogą mieć zaledwie 0,5 l. Są to naczynia średniej głębokości, a poszczególne profile mogą mieć kształty US 13, US 15, US 17 czy też RS 9, RS 17. Wylewy czasem zdobione są odciskami grzebyka (IIIB), ukośnymi nacięciami (IIIA) lub zygzakiem (IA). Pod wylewem występują zwykle 2–4 poziome linie punktów, zdarzają się jednak naczynia które mają aż 12 takich linii (Salvatori *et al.* 2016: fig. 11.309).

Typ AP 5. Do typu tego zaliczone zostały naczynia pokryte licznymi niewielkimi festonami o kształcie wycinków koła pokrywającymi całą lub część powierzchni

Ryc. 120. Typologia ceramiki. Typy AP 4-7

Fig. 120. Pottery typology. Types AP 4-7

1. AP 4A – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 26.2; 2. AP 4B – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.311; 3. AP 4B – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.285a; 4. AP 4C – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.112b; 5. AP 4C – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.345b; 6. AP 5B – Kadada, Reinold 2007, Fig. 180ab; 7. AP 5C – Kadada, Reinold 2007, Fig. 182; 8. AP 6A – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.220b; 9. AP 6B – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.265b; 10. AP 6C – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.233b; 11. AP 6D – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.168a; 12. AP 7B – Kadada, Geus, Reinold 1979, Fig. 12

naczynia (APS1A3f). Mimo że mają one zróżnicowane kształty, zaliczone zostały do jednego typu ze względu na swą unikatowość. Dotychczasowe dane wskazują, że typ ten znany jest wyłącznie z kontekstu późnoneolitycznego. W przypadku fragmentarycznie zachowanego materiału trudno byłoby naczynia te rozdzielić. W przeciwieństwie to wcześniejszych typów tej grupy ich powierzchnie nie były powlekane na czerwono. Pierwsze trzy podtypy znane są wyłącznie z Kadada, podczas gdy ostatni z Geili.

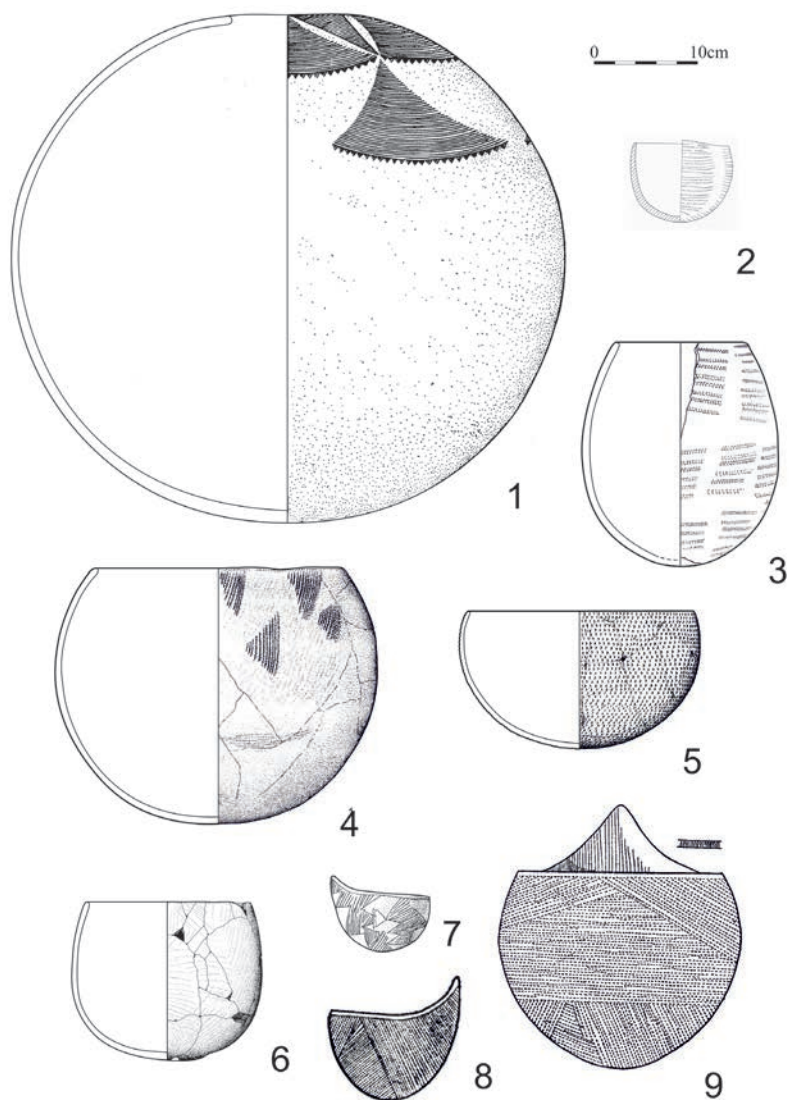
Podtyp AP 5A. Misa o kształcie US 7 i o brzegu wychylonym do wnętrza (B2) i pojemności ok. 0,8 l. Cała powierzchnia pokryta jest niewielkimi festonami (Geus, Reinold 1979: 77, pl. XXXIII).

Podtyp AP 5B. Średniej wielkości naczynia o owalnym przekroju poziomym z krótką wyodrębnioną szyjką (RN), o szarej lub bladoczerwonej z szarymi plamami powierzchni zewnętrznej oraz szarym wnętrzu. Cała powierzchnia zewnętrzna pokryta jest niewielkimi festonami (ryc. 120.6). Pojemność ich wahała się od 1 do 3 l (Geus, Reinold 1979: 73, 76, pl. XVb. XXXIa; Reinold 2007, fig. 180ab).

Podtyp AP 5C. Duże jajowate naczynia o zwężonych otworach (RS) pokryte na całej powierzchni niewielkimi festonami. Kompletne naczynie miało kształt RS 35 i blisko 20 l pojemności (ryc. 120.7).

Podtyp AP 5D. Bardzo duże kuliste naczynie o kształcie RS 22. Miało ono wąski otwór o średnicy 10 cm, ale ponad 50 cm średnicy brzuśca. To unikatowe naczynie jest jednym z największych znanych pojemników, którego pojemność przekraczała 50 l. Naczynie to zdobione było zwieszającymi się festonami jedynie w swojej górnej partii (ryc. 121.1).

Typ AP 6. Naczynia zdobione punktowaną linią falistą biegnącą poziomo (APS1A4a) lub półkuliście (APS1A4b). Niewielkie fragmenty tej delikatnej ceramiki spotykane były na wielu stanowiskach neolitycznych – Shaheinab (Arkell 1953, pl. 29.1), Kadero (ryc. 65.8–10), Geili (Caneva 1978, fig. 3.6; ryc. 67.7). Wprawdzie istnieje zbieżność terminologiczna z mezolityczną ceramiką zdobioną punktowaną linią falistą (*dotted wavy line*), ale trudno obecnie mówić o bliskich związkach obu typów ceramiki. A.J. Arkell (1953: 69) uznaje ją za prekursorkę neolitycznej ceramiki stołowej stanowiącą łącznik pomiędzy tymi kulturami, jednak w świetle obecnych badań wydaje się, że nie ma bezpośredniej relacji chronologicznej pomiędzy owymi typami ceramiki. Kompletne naczynia z Ghaba pokazały nam, że punktowana linia falista nie jest na ceramice neolitycznej zdobieniem autonomicznym. Występuje ona zawsze w powiązaniu z liniami prostymi. Ceramika ta nie odbiega technologicznie od pozostałych materiałów neolitycznych. Zwykle jest powlekana na czerwono z domieszką piasku (5.S1), rzadko z dodatkiem tłuczni (5.Q) lub niepowlekana (3.S1).

Ryc. 121. Typologia ceramiki. Typy AP 5D, AP 7A, AP 8-9, ST 1-2

Fig. 121. Pottery typology. Types AP 5D, AP 7A, AP 8-9, ST 1-2

1. AP 5D – Geili, Caneva 1988, Fig. 12.3; 2. AP 23- Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.416b; 3. AP 24- Kadada, Reinold 2007, Fig. 195a; 4. AP 25 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 181b; 5. AP 26 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.45a; 6. ST 1 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 197a; 7. ST 2A – Geili, Caneva 1988, Fig. 13a2, 8. ST 2A – Shaheinab, Arkell 1953, Fig. 37; 9. ST 2B – Shaheinab, Arkell 1953, Fig. 36

Podtyp AP 6A. Otwarte misy zdobione na przemian poziomymi równoległymi liniami punktów oraz falistymi liniami punktów (APS1A4a). Kompletne naczynie z Ghaba miało kształt US 15, średnicę wylewu 18 cm i pojemność ok. 2 l (ryc. 120.8). Wylew jego był zdobiony ukośnymi nacięciami.

Podtyp AP 6B. Naczynia o zwężonych otworach zdobione na przemian poziomymi równoległymi liniami punktów oraz falistymi liniami punktów (APS1A4a). Kompletne naczynia z Ghaba miało kształt RS 11, średnicę wylewu ok. 18 cm i pojemność ok. 3 l (ryc. 120.9).

Podtyp AP 6C. Głębokie naczynia zdobione festonami punktowanych linii na przemian prostych i falistych. Kompletne naczynia z Ghaba miały kształty RS 13 i RS 14, 15 cm średnicy i pojemność ok. 1,5 l (ryc. 120.10–11). Jedno z naczyń miało wylew dekorowany zygzakami.

Część fragmentarycznie zachowanych naczyń zaliczonych do typów AP 1 i AP 4 może być w istocie pojemnikami typu AP 6. Stwierdzić to można jedynie w przypadku kompletnych naczyń. Niemniej jednak prawdopodobieństwo to nie wydaje się wysokie, gdyż neolitycznych fragmentów ceramiki zdobionych linią falistą jest znikoma liczba.

Typ AP 7. Naczynia, w których powierzchnia pokryta jest panelami utworzonymi przez równoległe linie odcisniętych punktów. Mogą one pokrywać całą powierzchnię naczynia z wyjątkiem jedynie wąskich niezdobionych pasm pomiędzy nimi albo też być rozrzucone luźno na powierzchni naczynia. Tego rodzaju dekoracja jest znana prawie wyłącznie z późnoneolitycznego cmentarzyska w Kadada. Zwykle są to naczynia o owalnym przekroju poziomym i zwężonych wylewach. Często trudno rozstrzygnąć czy dekorację tę wykonano techniką krocącego stempelka (APS1A5) czy za pomocą odcisniętego grzebyka (SIC2A3) dlatego też postanowiliśmy połączyć naczynia te w jeden typ. Ze względu na ich kształt i szczegóły zdobienia możemy wydzielić szereg podtypów. Lista ta jednak nie jest zamknięta.

Podtyp AP 7A. Małe lub średniej wielkości głębokie naczynia o prostych kształtach i zwężonym wylewie pokryte na całej powierzchni rzędami równoległych punktów tworzące panele schodzące ku dołowi poprzedzielane wąskimi niezdobionymi wstęgami. Mogą to być formy bardzo proste (Geus, Reinold 1979: 73; ryc. 121.2).

Podtyp AP 7B. Małe lub średniej wielkości naczynia o lekko wyodrębnionej szyjce (RN 2/8). Dekoracja ich jest zwykle bardziej złożona. Przy wylewie może ona tworzyć wzór wirującej gwiazdy (ryc. 120.12).

Typ AP 8. Duże kuliste lub jajowate naczynia, w których rzędy równoległych punktów tworzą prostokątne lub trójkątne panele porozrzucane na powierzchni naczynia.

Podtyp AP 8A. Naczynia pokryte prostokątnymi panelami. Kompletne naczynie z Kadada miało kształt RS 34, 11 cm średnicy wylewu i ok. 3 l pojemności (ryc. 121.3).

Podtyp AP 8B. Naczynia pokryte trójkątnymi panelami. Jedyne całe naczynie z Kadada miało kształt RS 18, średnicę wylewu 23 cm i ok. 11 l pojemności (ryc. 121.4).

Typ AP 9. Do typu tego zaliczyliśmy naczynia, które pokryte są dekoracją typu wykonaną techniką kroczącego stempelka, gdzie odciski nie tworzą równoległych linii, ale równomiernie pokrywają całą powierzchnię naczynia (APS1B, APS3B). Typ ten znany jest przede wszystkim z fragmentów, i to głównie bardziej oddalonych od Nilu jak Shaqadud (Caneva, Marks 1990: pl. VIII; Fig. 66.1; 67.2–5) czy Sheikh Mustafa (Fernandez *et al.* 2003b: fig. 29.5; 48.5). Kompletne misy, które zaliczyć możemy do tego typu, pochodzą z Ghaba. Mają one lekko zwężone wylewy o średnicy ok. 20 cm. Jedna z nich ma łódkowaty kształt (RS 2) i pojemność ok. 2 l (Salvatori *et al.* 2016: fig. 11.45b). Druga jest głębsza, ma kształt RS 7 i pojemność blisko 3 l (ryc. 121.5). Ich wylewy były dekorowane ukośnymi nacięciami (III. Aj) lub kratką (IIICb). Do tego podtypu zaliczyć możemy ceramikę typu *Haskanit Comb-Impressed* z Shaqadud, gdzie najpowszechniejsza jest w dolnych warstwach późnoneolitycznych (powyżej 10%), aby spaść poniżej 1% w górnych (Robertson 1991: 133–135).

5.9. Grupa ST. Naczynia zdobione odciskami różnych, pojedynczych stempelków

Typ ST 1. Naczynia pokryte na całej powierzchni odciskami grzebyka (SIC1A) bez żadnych czytelnych układów. Naczynie tego typu znane z Kadada miało kształt RS 18, średnicę otworu 14 cm i pojemność ok. 2 l (ryc. 121.6).

Typ ST 2. Czerpaki pokryte na powierzchni odciskami grzebyka pogrupowanymi w nieregularne pola lub szczelnie pokrywającymi całą powierzchnię naczynia. Powierzchnia naczyń jest szara. Czerpaki mają zróżnicowane kształty i wielkość. Najmniejszy z nich, pochodzący z Geili miał zaledwie 0,1 l pojemności (ryc. 121.7). Większe formy znane są z cmentarzyska w Kadada (Reinold 2007: fig. 197 b–d) i Shaheinab (ryc. 121.8–9). Ich pojemność nie przekracza jednak 2 l.

Typ ST 3. Płytkie elipsoidalne czarki (*feeding cups*) o czarnej powierzchni pokryte szczelnie odciskami grzebyka (SIC2A3). Kompletne naczynia znane z cmentarzyska w Shaheinab miały zaledwie 0,2–0,3 l pojemności (Arkell 1953: 86).

Typ ST 4. Naczynia zdobione odciskami palcowymi (SIS3–4; ryc. 69.4–8). Pojedyncze, nieduże fragmenty wyrobów tego typu znane są z Shaheinab, Kadero i Shaqadud (Arkell 1953: 76, pl. 35.2; Otto 1963: tab. XX.5). A.J. Arkell uważał, że w zespołach ze środkowego Sudanu ceramika ta jest najprawdopodobniej obcego pochodzenia. Obecnie możemy potwierdzić, że aczkolwiek odciski palców i paznokci były rzadko stosowane, to nie ma wątpliwości o jej rodzimym charakterze. Większe fragmenty naczyń świadczą, że tego typu zdobienie stanowiło jedynie uzupełnienie innych dekoracji (ryc. 73). W późnoneolitycznych warstwach Shaqadud typ ten, określanany jako *Nabag Fingernail Impressed*, jest znacznie bardziej popularny, szczególnie w wyższych warstwach stanowiska (*complex 3*), gdzie stanowi ponad 10% materiału. Również tu odciski palców występują w połączeniu z innymi rodzajami dekoracji. Większość fragmentów pochodzi od otwartych mis o średnicy ok. 15–20 cm, chociaż zdarzają się również naczynia o zwężonych wylewach (Robertson 1991: 160–161)

Typ ST 5. Ceramika ornamentowana odciskami różnokształtnych, niewielkich stempelków (SIS). Podobnie jak poprzednio, wyroby tego typu znane są zwykle jedynie z niewielkich, pojedynczych fragmentów znalezionych w osadach w Kadero i Shaheinab. Odciski zdobiące powierzchnię pojemnika najczęściej mają kształt trójkątny, rzadziej innego rodzaju. Ceramika ma kolor brązowy lub szary. Brzegi zawsze są proste, a ścianki naczyń dość cienkie (ok. 5 mm). Wylewy były zdobione ornamentami (IIIDn, IIIAj, IIICa; Arkell 1953: 76, pl. 35.5).

Typ ST 6. Brązowa ceramika zdobiona odciskami grzebyka (SIC). Ten typ ceramiki w Shaqadud został określony jako *Wisal Comb-Impressed*. Wykonywano ją grzebieniem o średniej grubości, kwadratowych zębach. Najbardziej powszechne są ukośne odciski, czasem tworzące wzór jodełki (Robertson 1991: 157–160).

Typ ST 7. Czarna ceramika zdobiona odciskami grzebyka tworzącymi trójkąty lub punkty określaną jako *Maraheib Zoned Impressed* (Robertson 1991: 145–147).

Typ ST 8. Czerwona, powlekana ceramika zdobiona odciskami grzebyka tworzącymi strefy dekorowanej i niezdobionej powierzchni. Typ ten znany z Shaqadud określanany jest terminem *Marikh Zoned Impressed* (Robertson 1991: 147–148).

Typ ST 9. Ceramika zdobiona odciskami sznura (SIR). Ten typ ceramiki znany jest jak dotąd z niewielkich fragmentów z Shaqadud, gdzie określanany jest jako ceramika typu *Heilig Cord Impressed* zaliczana do grupy ceramicznej Toman (Robertson 1991: 148–149; fig. 7–4e, 7–5j). Ceramika ta jest bardzo rzadka, wyjątkowo przekracza 2% materiału w poszczególnych warstwach Shaqadud. Brak jest jej w warstwach najniższych.

5.10. Grupa IW. Naczynia zdobione prostymi ornamentami rytymi (IND, INS 1–5)

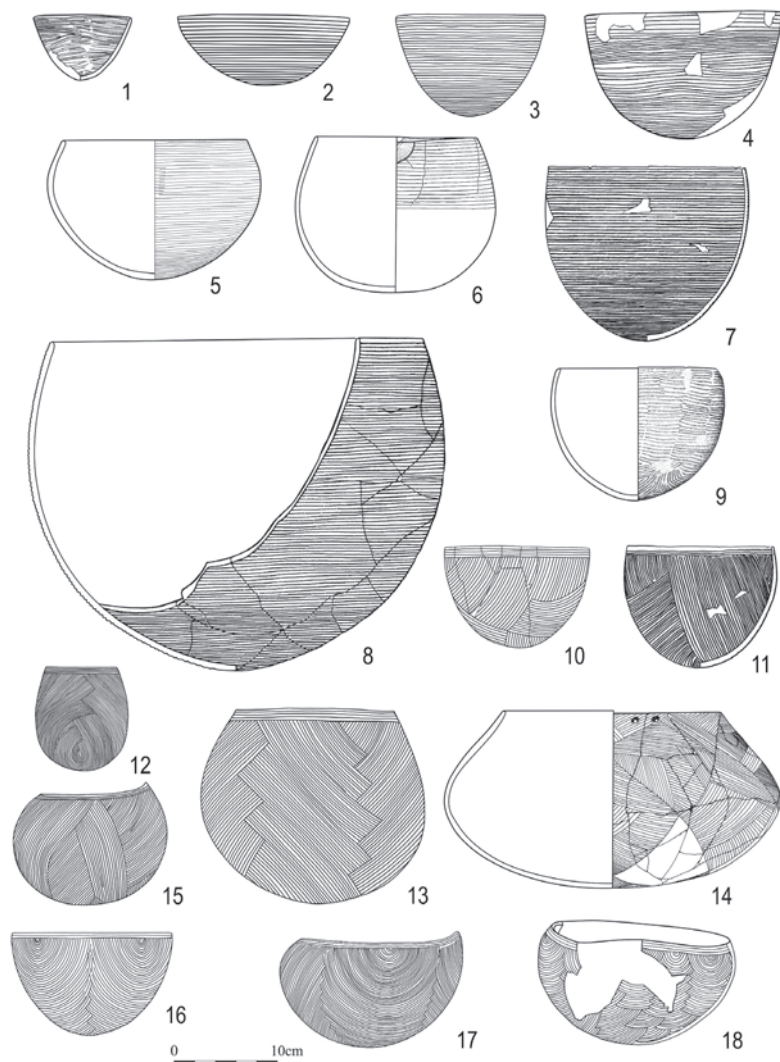
Do grupy tej zaliczono wszystkie proste ornamenty ryte wykonane za pomocą rylca o pojedynczym lub podwójnym ostrzu. Linie ryte przebiegają równolegle do siebie i mogą mieć strukturę koncentryczną (IW 1), niesymetryczną (IW 2) lub wielostronną (IW 3). Czasem są to jedynie krótkie linie tworzące różnorakie układy (IW 4).

Typ IW 1. Naczynia o prostych kształtach i brzuścach zdobionych poziomymi, równoległymi liniami rytymi (INS2A; ryc. 71.1–4; 122.1–8). Były to głębokie i bardzo głębokie pojemniki o konturze zarówno US, jak i RS. Wylewy tych ostatnich tylko w niewielkim stopniu były zachyłone do wnętrza. Powierzchnia zewnętrzna i wewnętrzna były zwykle koloru brązowego lub szarobrunatnego, niekiedy dość ciemnego. W Shaheinab ich wnętrza prawie zawsze były ciemnoszare (*blackish*), co w Kadero zdarza się o wiele rzadziej. Jedynie nieliczne egzemplarze były powleczone czerwoną ochrą. Występowała ona zwykle wyłącznie na zewnętrznej powierzchni naczyń bądź była to jedynie wąska wstęga tuż pod brzegiem. Grubość ścianek wynosiła 3–9 mm (średnio 5,5 mm). Biorąc pod uwagę wielkość tych naczyń (średnica wylewu wynosiła 6–45 cm, przy czym dominują okazy o średnicy ok. 30 cm), należy podkreślić ich cienkościemność w stosunku do rozmiarów.

Brzegi pojemników były zwykle proste, typów A1–3, rzadko pogrubione do wewnątrz (B1). Zupełnie wyjątkowo można spotkać brzegi typów B2 i C1. Prawie wszystkie wylewy naczyń omawianego typu były pokryte ornamentem. Dominują tu wzory typów AIIIAf–i, IIIDA–c i IIIDn, można jednakże spotkać również dekorację typów IIIAa–d, IIIB–C, IIIDI–k, IIIE, IIIH, IIIF, II.

Liczne fragmenty ceramiki omawianego typu wskazują, że była ona wygładzana, niekiedy aż do otrzymania wysokiego połysku. Zabieg ten prowadził niekiedy do miejscowego zatarcia linii rytych. W tych podtypach możemy jeszcze wyróżnić dwie odmiany. Pierwszą z nich stanowiłyby naczynia niepowlekane (a), a drugą pokryte czerwoną ochrą (b).

Ceramika typu IW 1 jest bardzo powszechna zarówno w osadzie w Kadero, jak i w Shaheinab, gdzie stanowi ona odpowiednio 8,4% i 7,5% materiału. Mniej jest jej w Um Direiwa – 4,4%, a zupełnie śladowo występowała w Zakiab – 0,1% (Arkell 1953: 178; Haaland 1981: tab. 26–32; Chłodnicki 1982: tab. 14). Nikły udział wyrobów typu IW 1 w Zakiab może przypadkowo wynikać z usytuowania niewielkiego wykopu sondażowego. W Kadero odnotowano również

Ryc. 122. Typologia ceramiki. Typy IW 1-6

Fig. 122. Pottery typology. Types IW 1-6

1. IW 1A – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 27.5; 2. IW 1B – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 27.7; 3. IW 1C – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 27.8; 4. IW 1C – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 27.6; 5. IW 1E – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.238; 6. IW 1E1 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.342a; 7. IW 1E – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 27.3; 8. IW 1F – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 27.9; 9. IW 2 – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.47; 10. IW 4A – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 28.3; 11. IW 4A – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 28.2; 12. IW 4B – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 29.1; 13. IW 4C – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 28.5; 14. IW 4E – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 11.280a; 15. IW 4F – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 28.8; 16. IW 5A – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 26.13; 17. IW 5B – Kadero Chłodnicki 2011, Fig. 28.8; 18. IW 6A – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 28.7

śladowy udział ceramiki tego rodzaju w jednym z wykopów w północno-zachodniej części osady. W tej części osady obserwujemy zresztą spadek udziału również innych typów delikatnej ceramiki. Być może różnice te są efektem pewnych, nieuchwytnych obecnie różnic chronologicznych czy też (co wydaje się bardziej prawdopodobne) są one skutkiem różnego użytkowania tej części osady. Do typu tego możemy zaliczyć większość ceramiki określanej w późno-neolitycznych warstwach Shaqadud jako *Seyal Groove-Incised* (Robertson 1991: 156–175).

Podtyp IW 1A. Głębokie czarki o pojemności ok. 0,2 l. Jedyny kompletny okaz tego rodzaju, znany z Kadero, miał kształt US 15 i średnicę wylewu 9 cm (ryc. 122.1). Jest to dość niedbale wykonany egzemplarz o brązowej, niepowlekanej powierzchni zewnętrznej.

Podtyp IW 1B. Płytkie niewielkie naczynie o kształcie US 8, średnicy wylewu ok. 15 cm i pojemności ok. 0,5 l (ryc. 122.2). Znany egzemplarz był powleczony czerwoną ochrą.

Podtyp IW 1C. Głębokie średniej wielkości otwarte misy o kształcie US 15, średnicy wylewu ok. 13–20 cm i pojemności powyżej 0,5–1,5 l (ryc. 122.3–4). Naczynia te bywają powlekane na czerwono lub też nie.

Podtyp IW 1D. Głębokie duże otwarte misy (US 13, US 15) o pojemności ok. 10 l i średnicy wylewów ok. 30 cm. Fragmenty tego rozmiaru naczyń znane są przede wszystkim z osad (Kadero). W grobach w Khor Shambat i Kadero (Krzyżaniak 2011: fig. 436) znaleziono ich większe fragmenty pozwalające na rekonstrukcję wielkości. Naczynia te nie były powlekane na czerwono (wariant a).

Podtyp IW 1E. Naczynia średniej wielkości o zwężonych wylewach (RS 11–12, RS 17–19, RC3) i średnicy wylewu ok. 15–20 cm i pojemności ok. 2–5 l (ryc. 122.5–7). Część z naczyń zdobiona była jedynie w górnej partii (ryc. 122.6; IW1E1). Naczynia były zwykle barwy brązowej z domieszką piasku (3.S1), chociaż zdarzają się również powlekane na czerwono (5.S1). W jednym z naczyń zdobionych jedynie w górnej partii stwierdzono w domieszce również domieszkę szamotu (3.S3; Salvatori *et al.* 2016, fig. 11.25).

Podtyp IW 1F. Bardzo duże głębokie naczynia o lekko zwężonych wylewach (RS 18), ponad 30 cm średnicy wylewu i pojemności ponad 20 l (ryc. 122.8). Tak duże naczynia znamy jedynie z fragmentów. Większy fragment z grobu z Kadero pozwolił na rekonstrukcję tego typu (Chłodnicki 2011: fig. 27.9).

Typ IW 2. Głębokie duże naczynie zdobione poziomymi liniami rytymi składającymi się z krótszych odcinków (ryc. 122.9). Pod względem formy naczynia te są podobne do podtypu IW1 E, wyróżnia je jednak sposób wykonywania zdo-

bienia. Naczynie tego typu znane z Ghaba miało kształt RS 19, średnicę wylewu 16 cm i pojemność ok. 1,7 l.

Typ IW 3. Do tego typu zaliczono pojemniki, gdzie grupy poziomych linii rytych poprzedzielane są grupami poziomych linii falistych (IND2A2). Ceramika na nawiązuje do typu AP 6. Do niedawna tego rodzaju ceramika znana była jedynie z niewielkich ułamków znanych z Kadero (Chłodnicki 2011: 233) i Sheikh el-Amin (Fernandez *et al.* 2003b, fig. 45.10, 48.11). Badania w Khor Shambat przyniosły fragment naczynia potwierdzający, że falista linia ryta nie jest dekoracją autonomiczną, ale występuje w towarzystwie poziomych i ukośnych linii rytych (ryc. 70.10). Niestety nadal nie mamy kompletnego naczynia tego typu.

Typ IW 4. Głębokie naczynia zdobione grupami ukośnych linii (INS3A). Jest to typ ceramiki dość popularny, szczególnie na cmentarzysku w Kadero, ale znany jest również z innych stanowisk (Ghaba, Khor Shambat). Ze względu na kształty naczyń i sposób prowadzenia rytów wydzielonych zostało kilka podtypów. Różnialne są one jednak jedynie w przypadku kompletnych lub prawie kompletnych naczyń. Naczynia są zwykle powlekane na czerwono, ale niepowlekane występują również często. Pod krawędzią wylewu ryte linie przebiegają poziomo. Zwykle jest ich 2–4.

Podtyp IW 4A. Głębokie niewielkie naczynia o kształtach US 18–19 lub RS 19, pojemności ok. 0,5–1 l i średnicy wylewu ok. 12–15 cm (ryc. 122.10–11).

Podtyp IW 4B. Głębokie, jajowate, niewielkie naczynie o kształcie RS 32, średnicy wylewu 8 cm i pojemności ok. 0,5 l (ryc. 122.12).

Podtyp IW 4C. Duże głębokie naczynia o zwężonych wylewach o pojemności ok. 3–4 l i średnicy wylewu ok. 15 cm (ryc. 122.13). Dwa naczynia tego podtypu znane z Kadero miały kształty RS 20 i RS 32.

Podtyp IW 4D. Duże otwarte misy. Misa tego podtypu znaleziona w Kadero miała kształt US 13, średnicę wylewu 30 cm i pojemność ok. 6 l (Krzyżaniak 2011: 130).

Podtyp IW 4E. Duże, głębokie, przysadziste naczynia zdobione grupami linii rytych zorganizowanych geometrycznie (ryc. 82, 122.14). Kompletnie naczynie miało kształt RS 5, średnicę wylewu 20 cm i pojemność ok. 6 l. Naczynia tego podtypu znane są jak dotąd wyłącznie z Ghaba.

Podtyp IW 4F. Duże czerpaki o zwężonych wylewach o kształcie RS 12, średnicy wylewu i pojemności ok. 2 l (ryc. 122.15). Występowanie: Kadero.

Podtyp IW 4G. Naczynia zdobione przylegającymi do siebie trójkątnymi polami wypełnionymi liniami rytymi wykonanymi grzebieniem lub pojedynczym

ostrzem. Są to zarówno otwarte misy, jak i o zwężających się wylewach i średnicy 8–20 cm. Jest to podtyp określany w Shaqadud jako *Samr Zoned Incised*. Udział tej ceramiki jest znaczący w warstwach środkowych stanowiska (Complex 2), gdzie wynosi ok. 10%, aby w warstwach górnych (Complex 3) wzrosnąć do ok. 30% (Robertson 1991: 152–153, fig. 7.12e–k).

Typ IW 5. Naczynia zdobione na powierzchni półkolistymi rytmami festonami (IND1A3, INS3B). Jest to jeden z typów ceramiki „delikatnej roboty”, bardzo zbliżony do typu AP 4. Ścianki pojemników miały grubość 3–7 mm. Prawie zawsze były powleczone na czerwono, a jedynie wyjątkowo brązowe. Sporadycznie możemy spotkać czerwone wyroby o czernionym wnętrzu czy też o szarej powierzchni zewnętrznej i wewnętrznej. Średnice odkrytych okazów wahają się w granicach 9–30 cm, przy czym dominują egzemplarze o średnicy 15–20 cm. Brzegi prawie zawsze są proste, typów A1–2, jedynie sporadycznie lekko pogrubione do wewnątrz – B1. Wylewy dekorowano sporadycznie. Na blisko tysiąc fragmentów brzegowych ceramiki tego typu odkrytych w osadzie w Kadero jedynie dwa miały ornamentowane wylewy (IIIAf, IIIDb). Na niemal wszystkich naczyniach występowała dekoracja przykrawędna w postaci kilku poziomych linii rytych (IVA), od których to linii odchodziły dopiero półkoliste festony (Arkell 1953: 73–74, fig. 27, pl. 33.5; Chłodnicki 1982: tab. 14–16).

Podtyp IW 5A. Średniej wielkości misy zdobione festonami linii rytych (ryc. 122.16). Jest to jeden z najpopularniejszych rodzajów naczyń spotykany na cmentarzyskach w Kadero, Ghaba i Khor Shambat, a także znany z większości osad neolitycznych (Fernandez *et al.* 2003b: fig. 45.1–5). Średnica tych naczyń wynosi ok. 15–20 cm, a pojemność zwykle ok. 1–2 l, rzadko są to naczynia nieco mniejsze lub większe. Są to dość głębokie otwarte misy (US 13, US 15, US 17, US 18), czasem o lekko zwężonych wylewach (RS 9, RS 11, RS 14, RS 19).

Podtyp IW 5B. Czerpaki o uniesionym z jednej strony brzegu, o owalnym przekroju poziomym. Miały one różne kształty w zależności od oglądanej strony (US15/RS9 lub US10/RS11) i pojemność 1–2,5 l (ryc. 122.17).

Typ IW 5 jest jednym z najpopularniejszych na stanowiskach o starszej chronologii. Szczególnie często możemy go spotkać w Kadero, gdzie w osadzie stanowi on 8,1% materiału ceramicznego (na cmentarzysku 13%). Znacznie mniej wyrobów tego rodzaju jest w Zakiab i Um Direiwa, gdzie łącznie z typem AP4 stanowią one około 3,5% materiału. Niewiele też było ich w osadzie w Shaheinab, bo jedynie 1,9% (Arkell 1953: 73–74; Haaland 1981: 26–32, fig. 27k; Chłodnicki 1982: 14). W późniejszym okresie pojemniki omawianego typu zostały najprawdopodobniej wyparte przez ceramikę typu IW 4.

Typ IW 6. Naczynia zdobione dużą liczbą niewielkich rytych festonów (INS3B2). Typ ten możliwy jest do odróżnienia od typu IW 5 jedynie w przypadku większych fragmentów naczyń. Jest on niewątpliwie jednak dużo rzadszy niż powyższy typ. Obecnie mamy jedynie dwa kompletne, bardzo różniące się od siebie naczynia tego typu.

Podtyp IW 6A. Misy. Jedyne takie naczynie znane jest z Kadero. Miało ono kształt RS 7, średnicę wylewu 21 cm i pojemność ok. 3 l (ryc. 122.18).

Podtyp IW 6B. Duże kuliste naczynia o wąskich otworach. Naczynie takie odkryte w Kadada miało kształt RS 29, jedynie 14 cm średnicy wylewu, ale jego pojemność wynosiła aż ok. 7 l (ryc. 95.1).

Typ IW 7. Misy, zwykle duże lub bardzo duże zdobione pasmami krótkich linii rytych zwykle biegnące od góry ku dołowi (INS4B). Tego rodzaju dekoracja znana jest z Kadada, gdzie określana jest jako linearna typu 3 (Reinold 2007: fig. 204–205). Są to przeważnie fragmenty większych naczyń. W obrębie tego typu możemy jednak wydzielić co najmniej dwa podtypy.

Podtyp IW 7A. Są to otwarte misy średnich rozmiarów (Reinold 2007: fig. 204.1, 205).

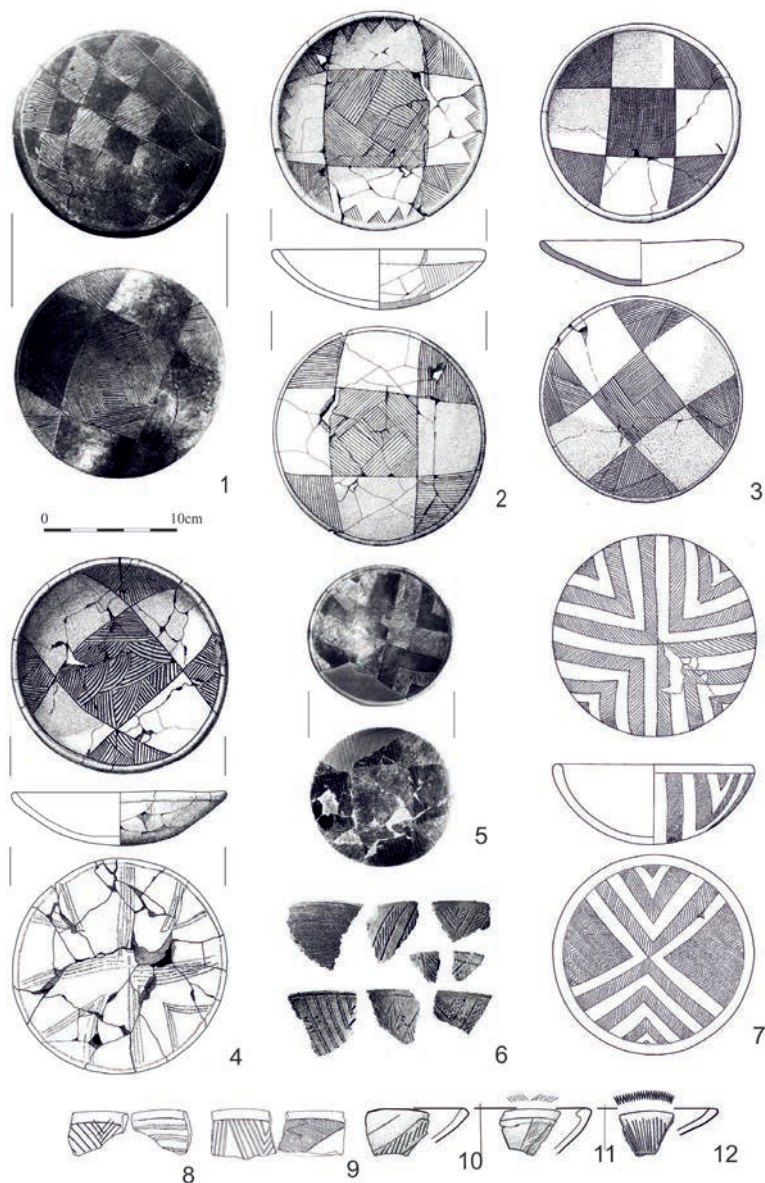
Podtyp IW 7B. Bardzo duże misy. Naczynie znane z Kadada miało kształt RS 11, 56 cm średnicy i ok. 100 l pojemności (ryc. 95.2). Jest to jedno z największych znanych naczyń neolitycznych. Znajdował się w nim pochówek dziecięcy (Reinold 2007: 46).

Typ IW 8. Naczynia o prostych kształtach (US ?) i brązowszarej, wygładzonej powierzchni, zdobionej poziomymi pasmami ukośnie rytych linii; w motywie tym każde kolejne pasmo jest skośne w przeciwnym kierunku, dzięki czemu stykające się ze sobą pasma tworzą motyw rybiego grzbietu (INS4B4). Pojedyncze fragmenty ceramiki tego typu znane są z osady w Kadero. Naczynia zdobione w ten sposób odnotowano również w Shaqadud (Otto 1963: tab. XXI.1).

Typ IW 9. Pojemniki o brzuścach zdobionych wzorem regularnej kratki (INS5A1; ryc. 71.16). Pojedyncze fragmenty okazów tego typu znaleziono w osadzie w Kadero i Shaqadud (Otto 1963, tab. XXXI.4).

5.11. Grupa GW. Naczynia zdobione wzorami geometrycznymi (INS 6)

Wyroby omawianej grupy są najbardziej zróżnicowane pod względem morfologicznym. Znajdują się wśród nich zarówno naczynia o prostych kształtach, jak i formy bardziej złożone. Jej wyróżnikiem jest bogata dekoracja geometryczna utworzona przez wypełniane wstęgi czy inne figury geometryczne. Ceramika ta towarzyszy materiałom tak charakterystycznym dla neolitu, jak zdobionym technikami kołyskową (RS), krocącego stempelka (APS) czy prostą dekoracją

Ryc. 123. Typologia ceramiki. Typ GW 1

Fig. 123. Pottery typology. Type GW 1

1. GW 1A – Kadada, Geus 1980, Pl. VIIIbc; 2. GW 1A – Kadada, Reinold 2007, Fig. 209; 3. GW 1A – Kadada, Geus 1983, Fig. 9a; 4. GW 1B – Kadada, Reinold 2007, Fig. 210; 5. GW 1B – Caneva 1988, Fig. 7a; 6. GW 1C – Omdurman Bridge, Arkell 1949, Pl. 89.2; 7. GW 1C – Kadada, Reinold 2007, Fig. 200d, 201; 8. GW 1D – Kadada, Geus, Reinold 1979, Pl. XII; 9. GW 1D – Kadada, Geus, Reinold 1979, Pl. XII; 10. GW 2 – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 18.11; 11. GW 2 – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 18.14; 12. GW 2 – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 16.14

rytą (INC, IRI IND, INS 1–5), jednak jej udział w inwentarzach poszczególnych stanowisk jest znikomy. Ceramika ta jest wyraźnie zauważalna jedynie w inwentarzach z cmentarzysk, szczególnie tych o późniejszej chronologii. Dekoracja geometryczna jest bardzo silnie powiązana szczególnie z pucharkami kielichowatymi (UI) czy płaskodennymi naczyniami cylindrycznymi (UD, UV, UD, RV), a także bardzo płytkimi misami (US 1–2). Na tych ostatnich pojawia się również po wewnętrznej stronie pojemników. Wiele wskazuje, że były to naczynia specjalnego przeznaczenia, związane raczej z obrzędowością niż znajdujące zastosowanie w życiu codziennym. Warto też zauważyć, że w odróżnieniu od bardzo zestandaryzowanego zdobienia większości naczyń neolitycznych dekoracja geometryczna odznacza się bardzo dużą indywidualnością. Każde z naczyń pokryte jest innym wzorem.

Typ GW 1. Płytkie misy lub spodki dekorowane zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz wzorami geometrycznymi. Mogą być ryte, wykonywane technikami rycia i odciskania lub sporządzane grzebykiem. Mogą one mieć kształty US 1–8. Brzegi ich były proste, a dna kuliste. Pojemność waha się od ok. 0,5 do 1 l, rzadko wynosi mniej. Naczynia tego typu znane są z Kadada i Geili, a fragmenty również z Omdurman Bridge. Ze względu na rodzaj zdobienia wyróżniliśmy następujące podtypy:

Podtyp GW 1A. Naczynia zdobione obustronnie szachownicą. Szachownica ta może być wykonana w różny sposób: wielopolowa z jednej, a dziewięciopolowa z drugiej strony (ryc. 123.1) lub obustronnie dziewięciopolowa (ryc. 123.3). Czasem gładkie pole jest zdobione przy krawędzi naczynia niewielkimi zakreskowanymi trójkątami (Ryc. 123.2).

Podtyp GW 1B. Egzemplarze zdobione z jednej strony szachownicą dziewięciopolową (INS6A2), a z drugiej wewnątrz szewronami na przemian gładkimi i zakreskowanymi (INS6C1). Szewrony wykonane były zwykle za pomocą odcisków grzebyka (ryc. 123.4–5).

Podtyp GW 1C. Naczynia zdobione obustronnie szewronami utworzonymi z punktowanych linii i wypełnionymi nimi (ryc. 123.6–7).

Podtyp GW 1D. Naczynia zdobione z jednej strony rytymi szewronami, a z drugiej bliżej nieokreśloną dekoracją (ryc. 123.8–9). Podtyp ten znany jest jedynie z fragmentów.

Typ GW 2. Płytkie misy zdobione dekoracją geometryczną w postaci wstęg wypełnianych liniami rytymi lub odciskami grzebyka. Ten typ znany jest jedynie z fragmentów. Naczynia te mają często pogrubiony brzeg, a wylew zdobiony (ryc. 123.10–12).

Typ GW 3. Średniej głębokości, raczej nieduże misy zdobione na zewnątrz różnego rodzaju szachownicami o rytych polach wypełnionych również liniami

rytymi lub odciskami grzebyka (INS 6A–B). Jedyne kompletne naczynie tego typu znane jest z cmentarzyska w Shaheinab (ryc. 96.2). Miało ono kształt RS 11, średnicę wylewu ok. 10 cm i pojemność ok. 0,5 l. Powierzchnia naczynia zarówno na zewnątrz, jak i wewnątrz, była szaroczarna (*black ware*). Tuż pod krawędzią wylewu znajduje się rząd przewierconych otworów (Arkell 1953: 85, pl. 40.12).

W większości przypadków typ ten znany jest jedynie z niewielkich fragmentów (ryc. 72.1). Sama szachownica może też przybierać bardzo zróżnicowane formy, z której najprostsza to są grupy po cztery krótkie kreski występujące na przemian z gładkimi polami (Chłodnicki 2011: fig. 18.7).

Typ GW 4. Głębokie pojemniki o prostych kształtach i brązowej, wygładzanej powierzchni, zdobione ornamentem geometrycznym utworzonym z grup równoległych linii uformowanych w kwadraty i trójkąty (INS6E). Okazy tego typu, znane jedynie z Kadada, miały pojemność ok. 1–2,5 l. Różniły się nieco kształtem (RS 19, RS 20) i liczbą stref zdobienia (ryc. 124.1–3; Geus, Reinold 1979: 51–55; Reinold 2007, fig. 208).

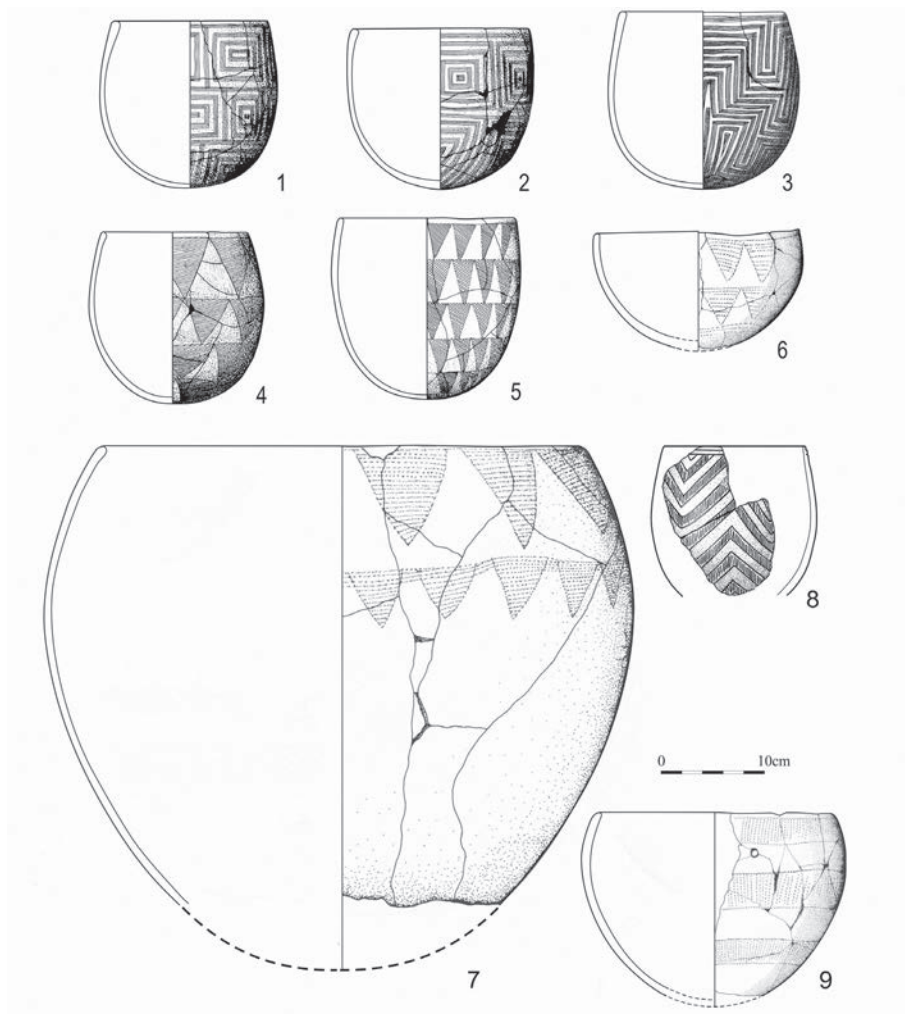
Typ GW 5. Naczynia o prostych kształtach i kulistych dnach zdobione pasmami trójkątów wykonanych za pomocą rycia lub odcisków grzebyka.

Podtyp GW5 A. Głębokie kuliste naczynia zdobione kilkoma pasmami na przemian gładkich i wypełnianych trójkątów. Naczynia o prostych kształtach i brązowej, wygładzanej powierzchni zewnętrznej, zdobione rytymi trójkątami wypełnionymi liniami rytymi (INS6B1). Naczynia tego rodzaju znane z Kadada miały kształt RS 20, średnicę wylewu ok. 12–15 cm i pojemność ok. 1,5–2,5 (ryc. 124.4–5; Geus, Reinold 1979: 50–51; Reinold 2007: pl. 207). Fragmenty wyrobów tego typu odkryto również w osadzie w Kadero (ryc. 72.1) i Sheikh el-Amin (Fernandez *et al.* 2003b: fig. 45.11).

Podtyp GW 5B. Misy zdobione kilkoma pasmami trójkątów wykonanych za pomocą grzebyka i na przemian wypełnionych odciskami tego grzebyka i gładkich. Jedyne kompletne naczynie tego podtypu znane jest z Kadada. Miało ono kształt US 13, średnicę wylewu 18 cm i pojemność ok. 1,8 l (ryc. 124.6).

Podtyp GW 5C. Duże zasobowe naczynia zdobione w górnej części pasmami zwieszających się trójkątów wykonanych w ten sam sposób jak w podtypie GW 5B. Prawie kompletne naczynie z Kadada miało kształt RS 24, ponad 40 cm średnicy i ok. 70 l. pojemności (ryc. 124.7). Podobnie jak naczynie typu IW 7B (ryc. 95.2), pojemnik ten został użyty jako pochówek dziecka (Reinold 2007: 105).

Podtyp GW 5D. Prawdopodobnie gama zastosowań dekoracji w postaci trójkątów pokrywających całą lub część powierzchni naczynia była znacznie większa (patrz pucharki cylindryczne i kielichowate). Mogą o tym świadczyć fragmenty,

Ryc. 124. Typologia ceramiki. Typy GW 4-7

Fig. 124. Pottery typology. Types GW 4-7

1. GW 4 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 208d; 2. GW 4 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 208a; 3. GW 4 – Kadada, Reinold 2007, Fig. 208c; 4. GW 5A – Kadada, Reinold 2007, Fig. 207a; 5. GW 5A – Kadada, Reinold 2007, Fig. 207e; 6. GW 5B – Kadada, Reinold 2007, Fig. 198a; 7. GW 5C – Kadada, Reinold 2007, Fig. 198b; 8. GW 6A – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 18.2; 9. GW 6B – Kadada, Reinold 2007, Fig. 199a

które trudno nam powiązać z określonymi formami naczyń. Pojawiają się również kombinacje trójkątów wypełnianych odciskami grzebyka poprzedzielane pasmami poziomych linii rytych (ryc. 72.3).

Typ GW 6. Naczynia o prostych kształtach i kulistych dnach zdobione wstęgami wypełnianymi nacięciami lub odciskami grzebyka (INS 6C). Często zachowane są fragmentarycznie, trudno więc jest powiedzieć nie tylko o kształcie naczynia, ale również o układzie samej dekoracji. Jedynie na kompletnych naczyniach typ ten można odróżnić od typu GW 8.

Podtyp GW 6A. Wstęgi układają się w szewrony, które jeden nad drugim pokrywają całą powierzchnię naczynia (INS6 C1). Naczynia tego typu znane są jedynie z fragmentów (ryc. 72.4). Oprócz Kadero i Shaheinab (Arkell 1953: 74, pl. 33.6) spotkać ją można również w Jebel Moya (Addison 1949: tab. ICV1–3). Największy z nich znany jest z Kadero (ryc. 124.8). Wszystkie one pochodzą najprawdopodobniej z niewielkich głębokich pucharków. Ceramika omawianego typu miała kolor brązowy, niekiedy też była powleczona na czerwono. Grubość ścianek wahała się w granicach 4–7 mm. Miały one kontur US lub RS lekko zwężający się ku górze. Średnica wylewu wahała się ok. 10 cm. Brzegi proste – A1–2. Wylewy były dekorowane ukośnymi nacięciami (IIIA), a pod wylewami znajdowały się poziome ryte linie (IVA). Niekiedy wzór pokrywający brzusec był inkrustowany białą masą (Arkell 1953: 74; Chłodnicki 1982: tab. 14–16).

Podtyp GW 6B. Naczynia o prostych kształtach i kulistych dnach zdobione poziomymi pasmami wypełnionymi ukośnymi nacięciami lub odciskami grzebyka. Również ten typ znany jest prawie wyłącznie z fragmentów (ryc. 72. 8, 10, 11). Jedyne kompletne naczynie z Kadada to głęboka misa o kształcie RS 14, średnicy wylewu 20 cm i pojemności ok. 4,5 l (ryc. 124.9).

Podtyp GW 6C. Niewielkie pojemniki ornamentowane wstęgami wypełnionymi odciskami grzebyka, ułożonymi w półkoliste festony (INS6C3). Fragment egzemplarza tego typu znaleziono w osadzie w Kadero (ryc. 76.1).

Typ GW 7. Do typu tego zaliczono naczynia, w których większość powierzchni jest wypełniona liniami rytymi lub liniami punktów z pozostawionymi jedynie gładkimi pasmami lub polami tworzącymi geometryczne wzory (INS 6D). Mogą one różnić się kształtem, jednak zawsze mają kuliste dna. Większość naczyń tego typu znana jest z Kadada (Geus 1980: fig. 10b, pl. VIIIa; Geus, Reinold 1979, fig. 15a).

Podtyp GW 7A. Naczynia tego podtypu mają kształt taki, jak naczynia w podtypach GW 4 i GW 5A (RS 20), średnicę ok. 15 cm i pojemność ok. 2,5 l (ryc. 102.2).

Podtyp GW 7B. Naczynia o owalnym przekroju poziomym i krótkiej wyodrębnionej szyjce (ryc. 102.3).

Typ GW 8. Puchary cylindryczne dekorowane geometrycznymi wzorami. Powierzchnia ich była zwykle barwy brązowej, rzadziej szarej, a jako domieszki użyto drobnego i średniej grubości piasku kwarcowego (3.S1). Zdarzają się również egzemplarze z domieszką szamotu (3.S3). Dekoracja pokrywa nie tylko całą powierzchnię zewnętrzną, ale również płaskie dno.

Podtyp GW 8A. Naczynia o płaskich lub spłaszczonych dnach i stożkowatym brzuścu zdobione szewronami na przemian gładkimi i zakreskowanymi (INS6C1; ryc. 125.1). Naczynie z Ghaba miało kształt RV 5, średnicę wylewu ok. 10 cm i pojemność ok. 1 l.

Podtyp GW 8B. Do tego podtypu zaliczyliśmy naczynia o płaskim dnie i kształtach UV1, RV 2 i RV 4, pokryte wypełnionymi wstęgami układającymi się w koncentryczne prostokąty lub meandry (INS 6C2). Wypełnienie mogą stanowić ukośne kreski, kratka lub zygzaki. Seria takich naczyń została odkryta w Ghaba (ryc. 125.2–4; Salvatori *et al.* 2016: fig. 3.5), a fragment również w Kadero (Chłodnicki 2011, fig. 18). Są to naczynia nieduże o średnicy wylewu ok. 7–10 cm i pojemności ok. 0,6–1,5 l.

Podtyp GW 8C. Są to niewielkie naczynia o płaskich dnach i prostych, rozszerzających się ku górze ścianach (UD 1–2), zdobione zakreskowanymi trójkątami (INS6B1). Mają one niewielkie rozmiary, średnicę wylewu ok. 11–13 cm i pojemność ok. 0,6–0,8 l (ryc. 125.5–6). Naczynia tego rodzaju znane są z cmentarzyska w Kadero.

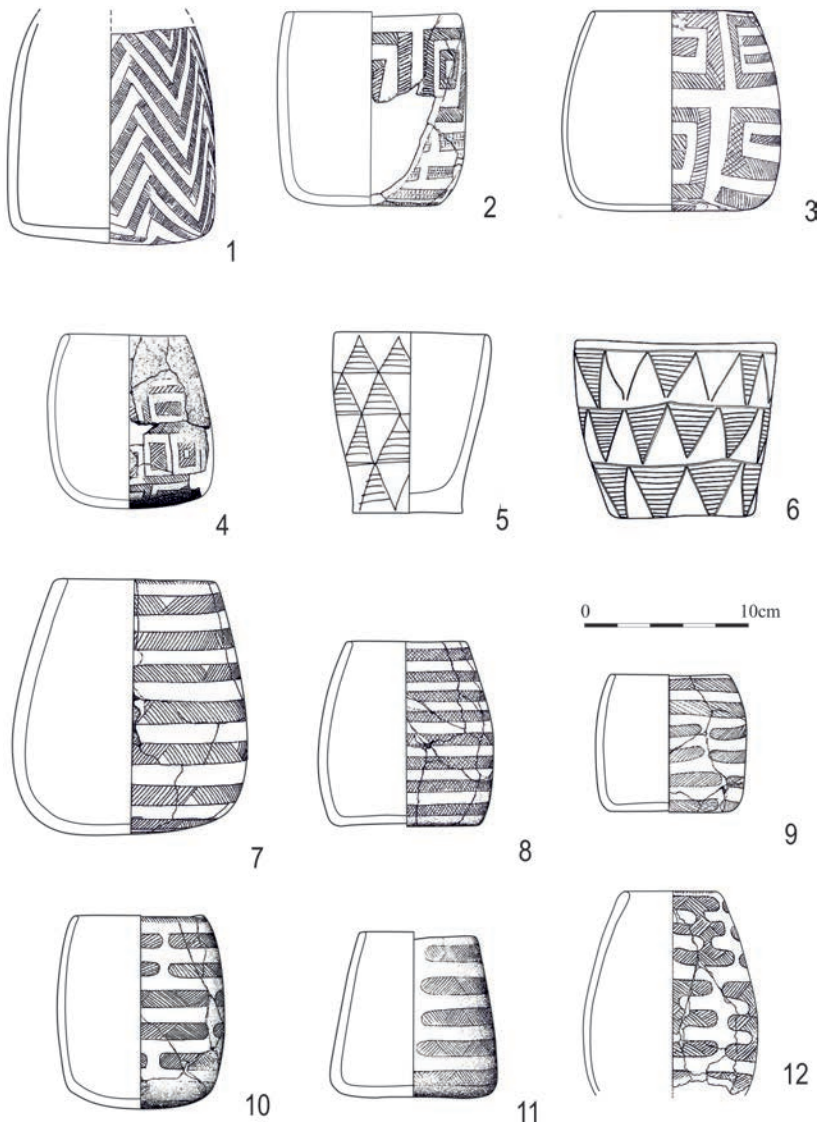
Podtyp GW 8D. Naczynia zdobione poziomymi pasmami o cylindrycznym kształcie, lekko zwężającym się ku górze (UV 2, RV 1, 3, 5, RD1), o średnicy wylewu ok. 7–12 cm i pojemności 0,7–2 l (ryc. 125.9–11). Pasma te mogą różnić się sposobem wypełnienia (ukośne kreski, kratka, jodełka). Mogą też występować pomiędzy nimi większe lub mniejsze przerwy.

Podtyp GW 8E. Do podtypu tego zaliczono niekompletne naczynie o baryłkowatym kształcie (RV 6) ozdobione zakreskowanymi złożonymi figurami geometrycznymi (ryc. 125.12).

Typ GW 9. Pucharki kielichowate (UI) zdobione bogatą dekoracją geometryczną. Mają one barwę brązową lub szarobrązową. Do ich wykonania użyto masy ceramicznej zawierającej domieszkę drobnego piasku kwarcowego (3.S1).

Podtyp GW 9A. Małe pucharki o kulistym dnie i rozchylonym wylewie (UI 3). Egzemplarz znany z Ghaba miał średnicę ok. 8 cm i zdobiony był zwieszającymi się festonami utworzonymi przez ryte pasma wypełnione odciskami stempelka (INS6C). Jego pojemność wynosiła zaledwie ok. 0,2 l (ryc. 126.1).

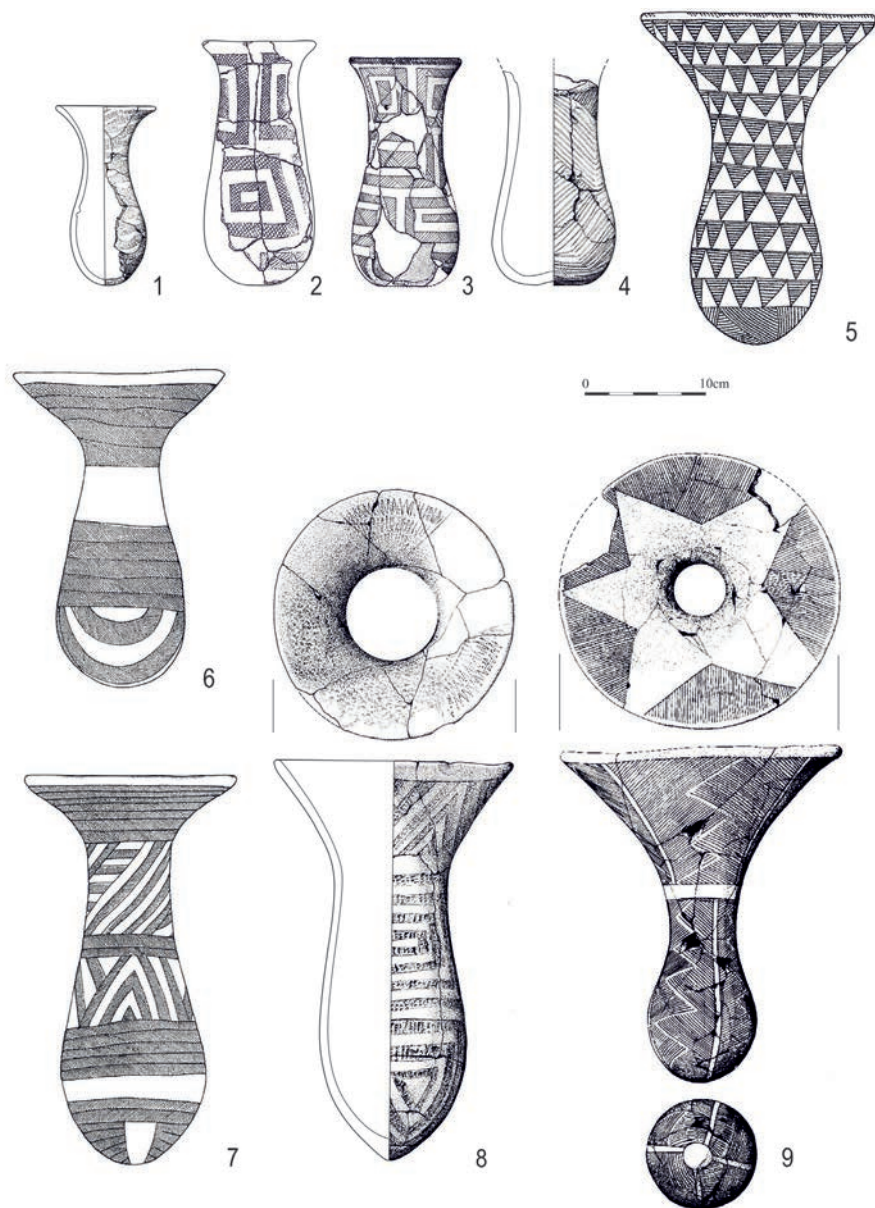
Podtyp GW 9B. Średniej wielkości pucharki o kulistym (UI3) lub spłaszczonym dnie (UI 3). Zdobione na powierzchni wypełnionymi pasmami tworzącymi

Ryc. 125. Typologia ceramiki. Typ GW 8 – puchary cylindryczne

Fig. 125. Pottery typology. Type GW 8 – cylindrical beakers

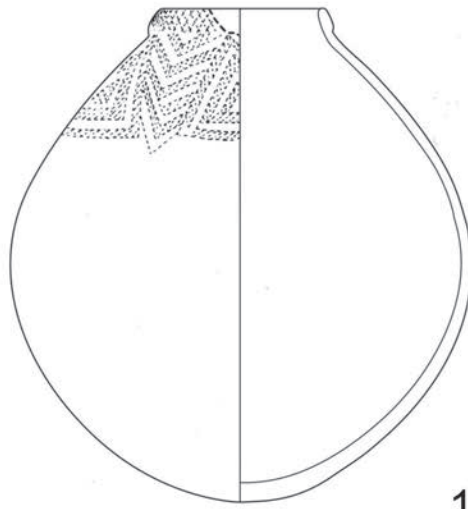
1. GW 8A – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 3.5; 2. GW 8B – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 3.5; 3. GW 8B – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 3.5; 4. GW 8B – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 3.5; 5. GW 8C – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 29.10; 6. GW 8C – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 29.9; 7. GW 8D – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 3.5; 8. GW 8D – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 3.5; 9. GW 8D – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 3.5; 10. GW 8D – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 3.5; 11. GW 8D – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 3.5; 12. GW 8E – Ghaba, Salvatori *et al.* 2016, Fig. 3.5

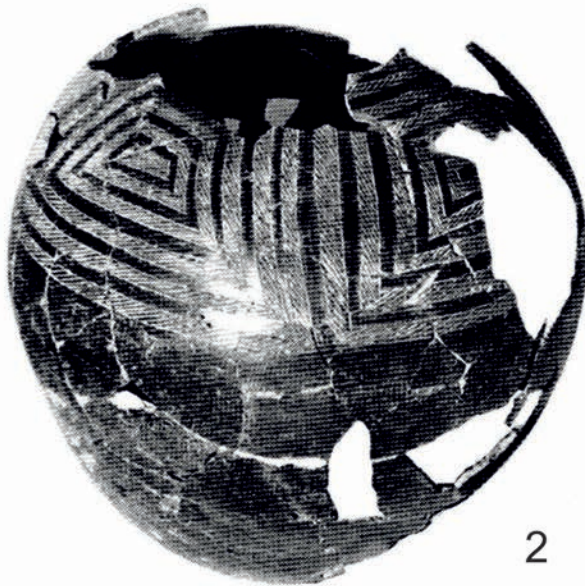
Ryc. 126. Typologia ceramiki – Typ GW 9 – puchary kielichowate

Fig. 126. Pottery typology – Type GW 9 – caliciform beakers

1. GW 9A – Salvatori *et al.* 2016, Fig. 3.4; 2. GW 9B – Salvatori *et al.* 2016, Fig. 3.4; 3. GW 9B – Salvatori *et al.* 2016, Fig. 3.4; 4. GW 9C – Salvatori *et al.* 2016, Fig. 3.4; 5. GW 9D – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 29.6; 6. GW 9E – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 29.7; 7. GW 9F – Kadero, Chłodnicki 2011, Fig. 29.8; 8. GW 9G – Kadada, Reinold 2007, Fig. 200a; 9. GW 9H – Kadada, Geus 1982, Fig. 4

0 10cm

Ryc. 127. Typologia ceramiki – ceramika marszczona zdobiona dekoracją geometryczną.
 Fig. 127. Pottery typology – rippled ware with geometric ornaments

1. RW 18A – Omdurman Bridge, Arkell 1949, Pl. 99; 2. RW.18B – Omdurman Bridge, Arkell 1949, Pl. 93.6

koncentryczne kwadraty lub meandry (INS6C; ryc. 126.2–3). Pucharki takie znalezione w Ghaba miały średnicę wylewu ok. 10 cm i pojemność ok. 0,5 l.

Podtyp GW 9C. Średniej wielkości pucharki o wklęsłym dnie (UI 3) zdobione na brzuscu równoległymi, różnie zorientowanymi grupami linii. Niestety, brzeg pucharka nie zachował się (INS6D; ryc. 126.4).

Podtyp GW 9D. Duże puchary o kulistych dnach (UI 2) zdobione na powierzchni zwieszającymi się trójkątami wypełnionymi odciskami grzebyka (INS6B2; ryc. 126. 6). Egzemplarz znany z Kadero miał wylew o średnicy 19 cm i pojemność ok. 1,5 l.

Podtyp GW 9E. Duże puchary (UI 2) zdobione na szyjce i górnej części brzuśca równoległymi, poziomymi stykającymi się ze sobą, pasmami wypełnionymi odciskami grzebyka oraz pasmami tworzącymi festony w dolnej części brzuśca (INS6C4; ryc. 126.5). Zabytek pochodzący z Kadero miał średnicę wylewu 17 cm i pojemność ok. 1,2 l.

Podtyp GW 9F. Duże puchary (UI 2) zdobione ornamentem strefowym, gdzie pomiędzy stykającymi się ze sobą poziomymi pasmami wypełnionymi odciskami grzebyka znajdują się pasma przebiegające w różnych kierunkach – ukośnie, tworząc szewrony czy krótkie poziome odcinki (INS6C4; ryc. 126.7). Naczynie to miało taką samą średnicę wylewu i pojemność jak w podtypie GW 9E, jest jednak bardziej wysmukłe.

Podtyp GW 9G. Duże puchary (UI 2) zdobione na powierzchni pasmami wypełnionymi odciskami grzebyka tworzącymi szewrony oraz koncentryczne kwadraty i trójkąty (INS6C4). W podtypie tym zdobiona punktowanym zygzakiem (RSR1B) była również wewnętrzna, rozchylona część szyjki (ryc. 126.8). Naczynie takie, znane z Kadada, miało średnicę wylewu 15 cm i pojemność ok. 1,3 l.

Podtyp GW 9H. Duży puchar o silnie rozchylonej czaszy (UI 1). Tulipanowato rozchylona szyjka stanowi tu ponad połowę wysokości całego naczynia, a sam brzusiec obejmuje jedynie niewielką część pojemności (ok. 1,5 l). Egzemplarz ten jest zdobiony na zewnątrz grupami linii rytych, pomiędzy którymi pozostawiono jedynie wąskie, niezdobione pasma (INS6D1). We wnętrzu szyjki zakreskowane pola tworzą pomiędzy sobą wzór gładkiej pięcioramiennej gwiazdy (INS6D2; ryc. 126.9).

5.12. Grupa PW. Naczynia malowane

Stosowanie czerwonego barwnika do pokrywania całych powierzchni naczyń było zjawiskiem powszechnym w neolicie środkowego Sudanu. Barwiono w ten sposób zewnętrzne, a w niektórych typach naczyń ich wewnętrzne po-

wierzchnie (Grupa PR). Czasem wewnątrz barwnik nakładano jedynie tuż pod krawędzią wylewu (Grupa BT). Opanowano również technikę barwienia powierzchni naczyń na czarno (Grupa BT). W tym kontekście może dziwić prawie całkowity brak naczyń malowanych. W Egipcie wraz z rozwojem tych grup ceramicznych pojawia się również ceramika malowana (Ciałowicz 1999: 181–188). Ceramika malowana pojawia się również w nubijskiej grupie A (Nordström 1972: 77). W tej ostatniej występują również wzory malowanych czerwonym barwnikiem wypełnianych trójkątów (Nordström 1972, pl. 42, 175.2–3, 177) posiadające odpowiedniki w środkowym Sudanie w dekoracji reliefowej typu INS6B.

Obecnie mamy pewnie poświadczone jedynie dwie płytkie misy z namalowanym wewnątrz czteroszyrchowym kołem. Nie możemy jednak wykluczyć, że malowanie było bardziej powszechne, niż możemy obecnie sądzić na podstawie posiadanych źródeł. Ślady malowania czerwoną ochrą w postaci prostych pociągnięć pędzla stwierdzono na stanowisku El Khiday. Są one bardzo jednak słabo czytelne i podobne ślady mogły uchodzić uwadze badaczy na innych stanowiskach (Salvatori *et al.* 2018: 79–80). Przyczyną braku większej liczby malowanych naczyń może być nietrwałość barwnika nakładanego już po wypaleniu naczynia.

Typ PW 1. Płytkie misy (US2). Naczynia tego typu pochodzące z Shaheinab miały wymalowane wewnątrz czteroszyrchowe koło (COL1A1; ryc. 104), średnicę wylewu 10–20 cm i pojemność ok. 0,1–0,5 l.

Typ PW 2. Fragmenty naczyń ze śladami malowania czerwonym barwnikiem.